

MILITAIRE SPECTATOR

HET MILITAIRE VIJANDBEELD TIJDENS DE KOUDE OORLOG

- 'Kleiduiven schieten in horizontale richting'
- LUID en duidelijk
- 'The threat that never was?'
- Dreigingsbeelden van toen en nu

FOTO US DEPARTMENT OF DEFENSE, CHAD MCNEELEY

In *Militaire Spectator* 6-2024 verschijnt onder meer: ‘Het Amerikaanse militaire exportcontrolesysteem onder vuur. Verandering in zicht?’ van kolonel b.d. dr. Joop Voetelink.

Het Amerikaanse systeem dat ziet op het beheersen van de export van militaire goederen en diensten ligt al langere tijd onder vuur. De kritiek richt zich onder andere op het starre systeem zelf en de stroperigheid van de procedures. Verder roept de lange arm van de regels, die tot in het buitenland rijkt, de nodige irritatie op wat de internationale militaire samenwerking bemoeilijkt en volgens sommigen zelfs afbreuk kan doen aan de Amerikaanse nationale veiligheid. Recente Amerikaanse initiatieven om de internationale militaire samenwerking met bepaalde partners te verdiepen, kan de aanleiding zijn voor (de aanzet tot) herziening van dit systeem.

Symposium

Het vijandbeeld tijdens de Koude Oorlog
Spiegel voor het heden?

Aan dit themanummer van de *Militaire Spectator* is een symposium gekoppeld, met als titel ‘Het vijandbeeld tijdens de Koude Oorlog. Spiegel voor het heden?’ Deskundigen zullen in een paneldiscussie onder meer van gedachten wisselen over eventuele lessen die uit het verleden getrokken kunnen worden.

Datum: 4 juni 2024

Locatie: Universiteit Leiden/Campus Den Haag,
Turfmarkt 99

Tijd: 16.00-19.00 uur

Meer informatie op de websites van de *Militaire Spectator* en de KVBK.

Nachrichten im Kriege

Als bureauchef van generaal Scharnhorst moest de toen nog majoor Clausewitz rond 1810 wekelijks briefings verzorgen over de oorlogen die op dat moment door Napoleon in Europa werden gevoerd. Zijn voornaamste inlichtingenbron waren buitenlandse kranten. Misschien dat dit de reden is geweest waarom hij in zijn *Vom Kriege* zo nadrukkelijk waarschuwt voor een te grote nadruk op inlichtingen en die zelfs een bron van frictie noemt. Er gaat daarmee nog wel het een en ander mis, aldus Clausewitz: 'Een groot deel van de berichten die men in de oorlog ontvangt is tegenstrijdig, een nog groter deel is onwaar en verreweg het grootste deel is onderhevig aan veel onzekerheid'.¹

Honderdvijftig jaar later bleek het tijdens de Koude Oorlog ook erg moeilijk om goede inlichtingen te verzamelen over het Warschaupact. In dit themanummer over het vijandbeeld uit die periode zijn de geclassificeerde rapportages van de toenmalige Nederlandse militaire inlichtingendiensten naast de openbare kennis van nu gelegd. Zolang het om de locatie en de samenstelling van de grote eenheden ging lukte het nog wel om daar betrouwbare informatie over te genereren. Hier zal zeker de uitvinding van hoog vliegende spionagevliegtuigen en satellieten hebben meegespeeld, systemen waar Scharnhorst en Clausewitz niet eens van konden dromen. Ook van de verschillende wapensystemen waren de drie inlichtingendiensten vrij goed op de hoogte, aldus de auteurs van de artikelen in dit nummer. Buiten Europa werd destijds nog wel eens een Russisch vliegtuig of tank buitgemaakt of door een overloper aan de NAVO overhandigd.

Maar als het daarentegen om de intenties of de strategische plannen en mogelijkheden van het Warschaupact ging zaten de diensten er vaak naast. Dergelijke zaken laten zich erg moeilijk voorspellen en meer dan eens gingen de drie diensten daarom maar uit van een *worst-case-scenario*. Zo zagen ze bijvoorbeeld een offensieve doelstelling, terwijl de onderzoekers nu in de archieven alleen een defensieve doelstelling kunnen terugvinden. In zijn theoretische nabeschuiving van de drie historische casestudies onderschrijft ook bijzonder hoogleraar Intelligence in War and Conflict Bas Rietjens het probleem voor inlichtingendiensten om de intenties van de tegenstander goed in beeld te krijgen. Hij legt uit dat er nu meer en ook andersoortige tegenstanders zijn dan in de Koude Oorlog, die het probleem verder vergroten.

De artikelenreeks geeft de lezer een actueel, leerzaam en historisch voorbeeld van de problematiek rondom inlichtingenverzameling. Een adequate oplossing zodat inlichtingendiensten de intenties van mogelijke tegenstanders wel altijd juist kunnen voorspellen is niet voorhanden. Maar historische casestudies geven de lezer natuurlijk wel een goed beeld van de mogelijke valkuilen en hoe die in de toekomst te omzeilen. Dat is in ieder geval een goede stap in de juiste richting. ■

¹ Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, Neunzehnte Auflage, Nachdruck, Werner Hahlweg (Bonn, Ferd. Dümmlers Verlag, [1980], 1991), Boek I hfd 6. blz. 258. Vertaling: redactie *Militaire Spectator*.

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
linkedin.com/company/kvbk/

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
drs. A. Alta
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol dr. L. Boskeljon-Horst
bgen prof. dr. A.J.H. Bouwmeester
dr. A. Claver
drs. P. Donker
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kol mr. dr. B.M.J. Pijpers
mr. drs. A. van Vark KMar
ktz drs. H. Warnar
dr. R. de Winter

BUREAU REDACTIE

M. Katsman MA (e-outreach)
dr. F.J.C.M. van Nijnatten (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator
linkedin.com/company/militaire-spectator/

De Militaire Spectator is
aangesloten bij de European
Military Press Association

LIDMAATSCHAP

binnenland € 30,00
studenten € 22,50
buitenlandtoeslag € 5,00

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Coverfoto: Achtergelaten Sovjetmaterieel
in Saksen-Anhalt, voormalige DDR (1991)

Foto: ANP/Picture Alliance/Süddeutsche
Zeitung, Paul Glaser

'Kleiduiven schieten in horizontale richting'

Jan Hoffenaar

De Militaire Inlichtingendienst/Landmacht Inlichtingendienst kon bij het opbouwen van een dreigingsbeeld in de Koude Oorlog nooit met zekerheid zeggen welk Warschaupactland Nederlandse eenheden in Duitsland zou aanvallen.

Dreigingsbeelden van toen en nu

Bas Rietjens

Sommige experts zeggen dat de Koude Oorlog terug is, maar in hoeverre is het vijandbeeld zelf en de manier waarop dat van 1947-1991 tot stand kwam bruikbaar om de huidige tijd te analyseren?

352

FOTO: BEELDBANK NIMH

FOTO: BEELDBANK NIMH

310

LUID en duidelijk

Quirijn van der Vegt

Bij het samenstellen van een vijandbeeld in de Koude Oorlog woog de Luchtmacht Inlichtingendienst steeds af of luchtmachtkrachten van het Warschaupact eventueel de opdracht zouden hebben nucleaire wapens in te zetten.

330

'The threat that never was?'

Anselm van der Peet

Door de verwachtingen van maritieme operaties nauwelijks of niet te baseren op bestudering van tactieken of geschriften van de Sovjetadmiraliteit versterkte de Marine Inlichtingendienst in de Koude Oorlog de eigen tunnelvisie.

EN
VERDER

EDITORIAAL	Nachrichten im Kriege	281
HET MILITAIRE VIJANDBEELD TIJDENS DE KOUDE OORLOG	Inleiding	284
HET MILITAIRE VIJANDBEELD TIJDENS DE KOUDE OORLOG	Conclusie	350
TEGENWICHT	Hokjesdenken	358
COLUMN SERGEI BOEKE	Hybride oorlog: oude, zure wijn in nieuwe zakken	360
BOEKEN	<i>Van iedereen en niemand</i>	362
RETROSPECTATOR	'Reach the Channel and the Atlantic Ocean'	364

Het militaire vijandbeeld tijdens de Koude Oorlog

Inleiding

Met de inval in Oekraïne in februari 2022 heeft Rusland zich wederom gemanifesteerd als de grootste militaire bedreiging voor de democratische en kapitalistische landen van Europa. De tijden van de Koude Oorlog (1947-1991) lijken te herleven. Toen was het een alomvattende machtsstrijd tussen het communistische Oostblok onder leiding van de Sovjet-Unie en het kapitalistische Westblok onder aanvoering van de Verenigde Staten. Nu is het onderdeel van een multipolaire geopolitieke machtsstrijd waarin ook China een hoofdrol speelt en Europa meer op zichzelf is aangewezen omdat de VS zijn prioriteiten verschuift.

Het is daarom alleszins de moeite waard de militaire dreiging in de periode 1947-1991, zoals de Nederlandse krijgsmachtdelen zich die concreet voorstelden, nader te beschouwen. Hoewel er inmiddels boekenkasten vol zijn geschreven over de Koude Oorlog, zijn over dit niet onbelangrijke aspect nog betrekkelijk weinig studies verschenen. De belangrijkste reden hiervoor was dat de archieven van de Nederlandse militaire inlichtingendiensten tot voor kort niet toegankelijk waren en onderzoekers het moesten doen met losse stukken verspreid in andere defensiearchieven.¹ Inmiddels zijn er weliswaar meer archiefstukken van

buitenlandse inlichtingendiensten beschikbaar,² maar die zijn niet toegespitst op de Nederlandse situatie. Bovendien is meestal niet duidelijk welke stukken bij de Nederlandse diensten bekend waren. De Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) gaf enkele jaren geleden toestemming voor archiefonderzoek en publicatie van de bevindingen: het resultaat is dit themanummer van de *Militaire Spectator*.

De bestudeerde inlichtingenrapportages bevatten voor het overgrote deel gegevens over de militaire capaciteiten van de Sovjet-Unie en de andere leden van het in 1955 opgerichte Warschaupact, alsmede over de locaties van de grote militaire eenheden. Het was voor de diensten heel wat lastiger – zo niet onmogelijk – te bepalen hoe de gedetecteerde eenheden precies zouden optreden en wat de vermoedelijke operatieplannen waren. In de woorden van een rapport uit 1986: ‘Inzichten over een mogelijk Sovjet offensief tegen de NAVO in West-Europa berusten niet zo zeer op kennis verkregen uit inlichtingen over de inhoud van de Sovjet operatief strategische planning, alswel op integratie en extrapolatie van uit andere bronnen verkregen informatie’.³ Nog moeilijker voor de diensten was het om de intenties van de tegenstander te achterhalen. Wilde de Sovjet-Unie werkelijk West-Europa en wellicht de VS aanvallen, en zo ja, in welke omstandigheden? De diensten hadden geen idee. Zij konden er slechts naar gissen. Daarom gingen zij – in navolging van andere bevriendingendiensten – uit van het ergste: vroeg of laat, bedoeld of als gevolg van een misverstand, zou het Warschaupact het NAVO-grondgebied *kunnen* aanvallen.

1 De auteurs bedanken de MIVD voor de toestemming voor het doen van onderzoek in zijn archieven en het publiceren van deze artikelen.

2 Zeer informatief zijn bijvoorbeeld de via de Freedom of Information Act vrijgegeven archiefstukken van de CIA.

3 Ministerie van Defensie, Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD), archief Afdeling Militaire Inlichtingendienst/Koninklijke Landmacht A (Afd. MID/KL A), inv.nr. 859, LAS, Afd Inl en Veiligheid, Sectie Inlichtingen, nr. 10.666/Geh, Beoordeling van de toestand (1986).

Hoewel de oorlog op zee, op het land en in de lucht uiteraard in één verband moet worden gezien en de Koninklijke Marine, de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Luchtmacht alle drie een bijdrage leverden aan de bondgenootschappelijke verdediging, worden de dreigingsbeelden in dit themanummer toch per krijgsmachtdeel in aparte artikelen geanalyseerd. De redenen hiervoor zijn dat de NAVO geen eigen overkoepelende inlichtingendienst had en de Nederlandse zee-, land- en luchtmacht binnen de NAVO geheel gescheiden van elkaar opereerden.⁴ Door het ontbreken van een eigen inlichtingendienst was het geallieerde opperbevel voor het opstellen van de NAVO-operatieplannen aangewezen op inlichtingengegevens van de nationale diensten van de lidstaten.⁵ De diensten leverden hun informatie aan conform een gestandaardiseerd inlichtingenrapporteringsysteem. De input was grotendeels afgestemd op de vredesbehoeften van de NAVO-opperbevelhebber in Europa, vervat in zijn Peacetime Intelligence Requirements, dat in oorlogstijd plaatsmaakte voor het ACE War-time Intelligence Plan.⁶ De aangeleverde gegevens vormden tevens de basis voor MC 161 Soviet Bloc Strength and Capabilities, een jaarlijks gerevisieerd overzicht van de vijandelijke sterkte.

Omdat de Nederlandse zee-, land- en luchtmacht in NAVO-verband op verschillende tonelen zouden opereren, kregen zij elk een eigen inlichtingendienst, die elk een eigen beeld van de vijand samenstelde. Concrete samenwerking op dit terrein was er meestal niet. Opvallend, maar begrijpelijk is dat de dreigingsappreciaties van de KM geografisch een stuk minder gedetailleerd waren dan die van de KL en KLu (vooral waar het haar aanvallende taken betrof). Dat kwam doordat het verwachte strijdtoneel voor land- en luchtmacht veel nauwkeuriger in kaart kon en ook moest worden gebracht om onmiddellijk accuraat te kunnen reageren op een vijandelijke aanval. Tegelijkertijd moet worden bedacht dat de marine als enige krijgsmachtdeel voortdurend in aanraking kwam met haar opponenten; vooral onder water voerde zij in NAVO-verband reeds in vreedstijd een schaduwoorlog.

De artikelen in dit themanummer hebben in grote lijnen dezelfde opbouw. Eerst wordt

uiteengezet hoe de desbetreffende inlichtingendienst door de jaren heen het vijandelijke optreden inschatte, dan volgen enkele concluderende, reflecterende opmerkingen waarin onder meer de vijandbeelden worden vergeleken met wat inmiddels bekend is over de werkelijke intenties, plannen en mogelijkheden van het Warschaupact – met de kanttekening dat zo lang de archieven in Moskou gesloten blijven, hierover niets met absolute zekerheid is te zeggen. De artikelenreeks wordt afgesloten met enkele algemene reflecterende conclusies, die deels ook voor het huidige tijdsgewricht van waarde kunnen zijn ‘to get the opponent right’. In zijn aansluitende essay gaat Bas Rietjens dieper in op eventuele parallellen met de huidige tijd.

Tot slot nog enkele opmerkingen. Zo heeft het onderzoek duidelijk gemaakt dat ook het MIVD-archief lacuneus is. Veel stukken zijn blijkbaar uit de aard der zaak vernietigd of gewoon niet goed gearchiveerd. Niettemin kon er op basis van de stukken die wel bewaard zijn gebleven, in combinatie met archivalia elders, een vrij compleet beeld worden gevormd. Daarnaast hebben de auteurs niet doelgericht gezocht naar eventuele verborgen agenda's achter de inlichtingenrapportages, zoals het bewust aandikken van een bepaalde dreiging om het belang van het eigen krijgsmachtdeel te versterken. Af en toe komt dit aspect zijdelings ter sprake. Onze indruk is dat de Nederlandse rapportages meestal zonder verdere bijbedoelingen zijn opgesteld. Wat bevelhebbers van de krijgsmachtdelen in hun onderlinge strijd om de middelen of ministers en parlementariërs in hun politieke afwegingen er vervolgens mee deden, is een andere zaak. ■

*Jan Hoffenaar, Anselm van der Peet en
Quirijn van der Vegt*

- 4 Bob de Graaff, *Ongekend en onderscheidend. De geheime geschiedenis van de MIVD* (Amsterdam, Boom, 2022) 74.
- 5 Richard J. Aldrich, 'Intelligence within BAOR and NATO's Northern Army Group', *Journal of Strategic Studies*, February 2008, 2-3.
- 6 MIVD, Afdeling Militaire Inlichtingendienst/Koninklijke Luchtmacht en voorgangers (Afd. MID/KLu), inv.nr. 11796, Handboek Inlichtingen Deel 1 Inlichtingenr. 12-1000-001, 9 september 1959, STG. Confidentieel, 31, 63.

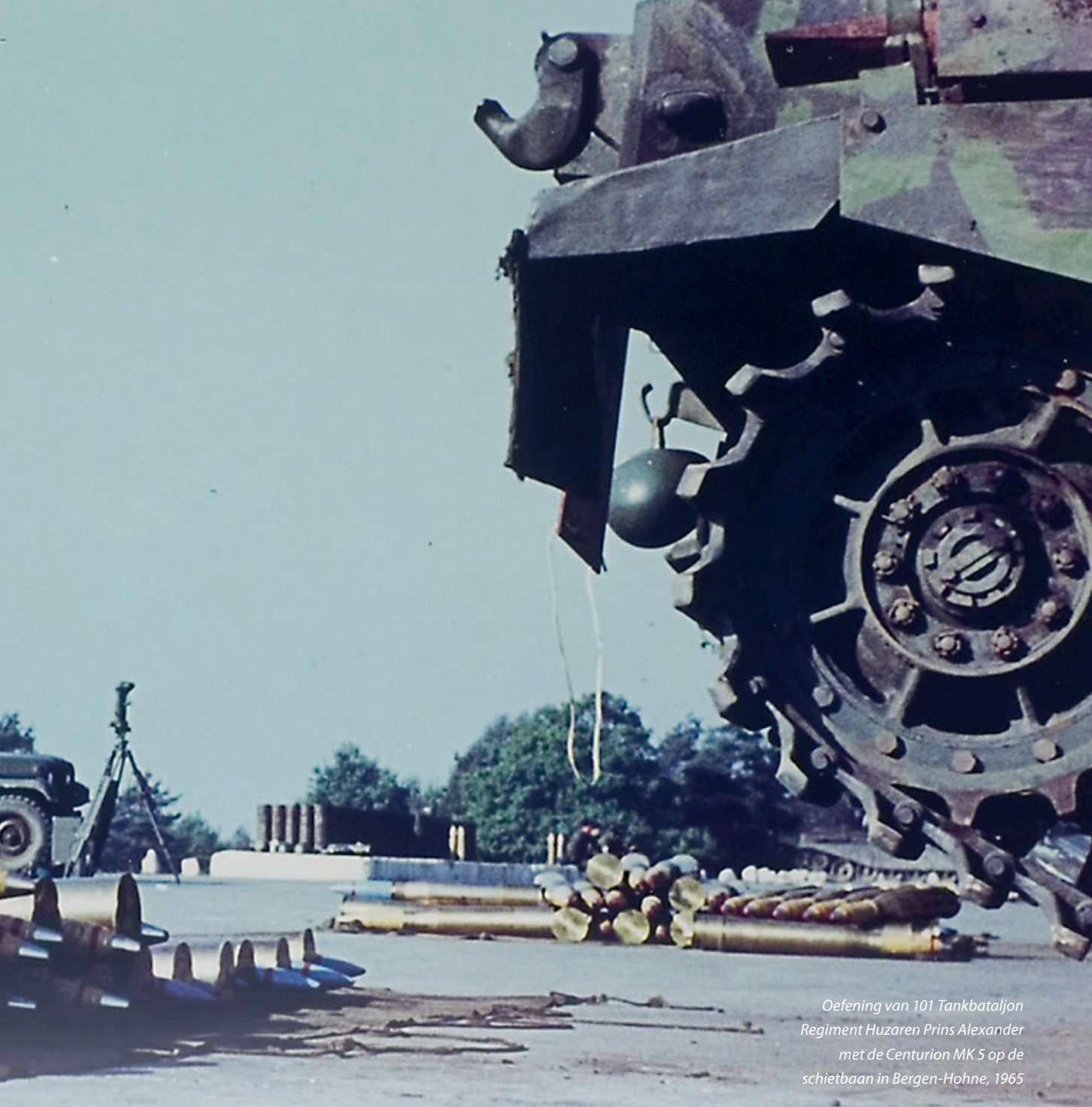
‘Kleiduiven schieten in horizontale richting’

De militaire dreiging van het Warschaupact over land (1948)1955-1990

Prof. dr. Jan Hoffenaar*

De inlichtingendienst van de Koninklijke Landmacht probeerde tijdens de Koude Oorlog een beeld te krijgen van de intenties en mogelijke aanvalsplannen over land van het Warschaupact. Door meerdere oorzaken bleef dat een ingewikkelde opdracht, zowel in de tijd van de Rijn-IJssellinie als na de realisering van de voorwaartse NAVO-verdediging. Hoeveel divisies hadden de Sovjet-Unie en haar bondgenoten werkelijk en op welke manier zouden zij eventueel tactische kernwapens inzetten? Hoewel de informatie niet volledig is, blijkt uit de archieven dat de analyses van de MID en later de LAMID enkele continuïteiten bevatten over het verwachte militaire optreden van de Sovjet-Unie en het Warschaupact richting West-Europa tot einde jaren 80.

*Oefening van 101 Tankbataljon
Regiment Huzaren Prins Alexander
met de Centurion MK 5 op de
schietbaan in Bergen-Hohne, 1965*

Gedurende de Koude Oorlog overheerste aan NAVO-zijde de vrees dat als het tot een oorlog met het Warschaupact zou komen, het bondgenootschap niet in staat zou zijn de vijandelijke numerieke overmacht met conventionele middelen te stoppen en dat het daarom al in een zeer vroeg stadium zou moeten overgaan tot het inzetten van tactische nucleaire wapens. Een wereldwijd nucleair Armageddon zou dan waarschijnlijk niet te voorkomen zijn.

Dit artikel richt zich op deze gepercipieerde militaire dreiging van de Sovjet-Unie en het in 1955 opgerichte Warschaupact over land. Hoe stelde de inlichtingendienst van de Koninklijke Landmacht (KL) – tot 1972 Militaire Inlichtingendienst (MID) geheten, sindsdien tot 1988

* Jan Hoffenaar is hoofd van de afdeling wetenschappelijk onderzoek van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie en hoogleraar militaire geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Landmacht Inlichtingendienst (LAMID) – zich een aanval concreet voor? Welke problemen deden zich voor bij het samenstellen van dit dreigingsbeeld? Zoals in de algemene inleiding bij deze artikelenreeks al is gezegd wist de NAVO nooit zeker, mocht het zover komen, hoe en met welke eenheden het Warschaupact de aanval zou inzetten. Typerend is dat de inlichtingendienst van de KL tijdens de Koude Oorlog de vraag ‘welke nationaliteit de in het vak van 1Lk [het Nederlandse 1 Legerkorps] optredende WP-strijdkrachten zullen hebben’ nooit met zekerheid heeft kunnen beantwoorden, omdat ‘één van de best bewaakte geheimen van onze potentiële tegenstander de slagorde van de WP-strijdkrachten gedurende de eerste fase van een gewapend treffen [is]’.¹ En toch moest de dienst zich een beeld vormen op basis waarvan de KL zich op een treffen kon voorbereiden.

Het eerste deel van dit artikel is chronologisch van opzet en bepaald door de wijzigingen in het militaire vijandbeeld als gevolg van de realisering van de voorwaartse NAVO-verdediging en de veranderende plaats van nucleaire wapens in de vijandelijke strategieën en operatieplannen. In het tweede deel worden enkele conclusies getrokken en worden de dreigingsbeelden vergeleken met wat inmiddels bekend is over de werkelijke intenties en plannen van het Kremlin.

Nu of nooit, 1948-1958

Het was van meet af aan voor buitenlanders onmogelijk relevante betrouwbare gegevens over het Rode Leger te verkrijgen. Zij werden zelfs zodanig tegengewerkt dat de Nederlandse ambassadeur in Moskou, A.H.J. Lovink, in 1947 afraadde een defensieattaché te benoemen, omdat die toch weinig zou kunnen uitrichten. De regering volgde dit advies op – waarna Nederland tot 1990 geen attaché in de Russische hoofdstad had.² Omdat bovendien het Comité van Chefs van Staven van de in 1948 opgerichte Westerse Unie had besloten dat elke lidstaat voortaan zelf verantwoordelijk was voor het analyseren van Sovjet-Russische militaire aangelegenheden, nam de Generale Staf van de KL in 1949 het inlichtingenwerk maar zelf ter hand.³ Wel ging de landmachtleiding spoedig profiteren van de appreciaties van de vijand die inlichtingendiensten van andere lidstaten van de in 1949 opgerichte NAVO maakten en op basis waarvan de bondgenootschappelijke hoofdkwartieren de gezamenlijke operatieplannen opstelden.⁴

Tot 1958 liep de hoofdverdedigingslijn van de NAVO dwars door Nederland: de Rijn-IJssellinie, van het IJsselmeer tot de Zwitserse Alpen. Dat betekende dat de militaire dreiging voor het Nederlandse 1 Legerkorps samenviel met de dreiging voor het Nederlandse grondgebied. In 1955 werd de Bondsrepubliek Duitsland lid van de alliantie en werd de Bundeswehr opgericht. Mede daardoor kon in 1958 de verdedigingslijn oostwaarts worden verplaatst en kwam zij dwars door West-Duitsland te liggen, en vervolgens in 1963 langs de *innerdeutsche Grenze*. Vanaf deze jaren gingen de dreigingsbeelden voor het legerkorps en het grondgebied uit elkaar lopen.

De inschattingen van de militaire dreiging waren, zeker in de beginjaren 50, *worst case-scenario's* gebaseerd op veronderstelde agressieve bedoelingen van de Sovjet-Unie en haar potentiële mogelijkheden en op ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog. Hoewel in NAVO-rapportages vanaf het begin het bijna magische aantal van 175 Sovjetdivisies werd genoemd, de meeste direct inzetbaar, was het beeld van de

- 1 Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), 2.13.148, Staf 1e Legerkorps en de daaronder ressorterende Divisies 1-6, inv.nr. 43, Eindverslag Werkgroep ‘101 Militaire Inlichtingendienst compagnie’, 28 februari 1977, 11. Deze onwetendheid is een constante. Zie bijvoorbeeld ook: Ministerie van Defensie, Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD), archief MID vóór '96, inv.nr. 5393, LAS, Afd I en V, nr. 11.843/Geh, 14 augustus 1987, ‘Scenario WP-offensief 1987’, waarin expliciet wordt gesteld dat er ‘geen concreet inzicht’ in de operatieplannen van het Warschaupact bestond.
- 2 G.T. Witte, ‘De Sovjetrussische krijgsmacht in Nederlandse ogen, 1946-1955’, *Militaire Spectator*, 159 (1990) 369-373, aldaar 369. Tussen 1950, nadat militair attaché kolonel B.R.P.F. Hasselman op verdenking van spionage Tsjecho-Slowakije was uitgezet, en 1960, toen in Warschau een defensieattaché werd geplaatst, had Nederland geen enkele militair attaché achter het IJzeren Gordijn. Zie: Jan Hoffenaar en Piet Kamphuis, ‘De diplomaat in uniform: de militaire attaché’ in: Bob de Graaff en Duco Hellema (red.), *Instrumenten van buitenlandse politiek. Achtergronden en praktijk van de Nederlandse diplomatie* (Amsterdam, Boom, 1999) 53-61, aldaar 57.
- 3 Witte, ‘De Sovjetrussische krijgsmacht’, 371.
- 4 Dick Engelen, *de Militaire Inlichtingendienst 1914-2000* (Den Haag, Sdu, 2000) 101.

NAVO-hoofdverdedigingslijnies 1951 - 1989

vak 1(NL) LK eind 1979

CARTOGRAFIE: ERIK VAN OOSTEN, NIJH

vijand nog weinig concreet. Het Rode Leger werd voorgesteld als een goed geoliede machine.⁵ Het zou, mogelijk gemaakt door een snel verkregen luchtoverwicht, binnen enkele dagen aan de IJssel verschijnen. Dan moesten de daar voorbereide inundaties zijn gesteld. Verwacht werd dat ‘het eerste doel van de vijand zal zijn de functie van ons land als étapegebied [voor in de Bondsrepubliek opererende troepen] en basis voor luchtacties te elimineren’. Het afwerpen van een atombom op Rotterdam, Amsterdam of eventueel Den Haag diende volgens een rapport ter voorbereiding van de civiele verdediging uit 1950, na 1952 ‘als mogelijk te worden beschouwd’. De uitwerking daarvan zou ‘in grote trekken [overeenkomen] met die van de grootste bombardementen op de Duitse steden in de afgelopen oorlog, en dus te overzien [zijn]’ (sic).⁶

Uitgezonderd de eerste helft van 1951 – toen de communistische Volksrepubliek China massaal militair ging interveniëren in de oorlog in Korea en werd gevreesd dat de Sovjet-Unie op het punt stond West-Europa binnen te vallen – gingen westerse politici en militairen ervan uit dat de Sovjet-Unie niet zonder enige waarschuwingstijd

een zogeheten ‘strategische overvaling’ zou uitvoeren, maar pas na een korte voorbereidingsperiode in de aanval zou gaan. De bestaande krachtsverhoudingen waren ongunstig voor haar, vooral omdat zij, zo werd juist verondersteld, minder atoomwapens bezat dan de VS. Desalniettemin bleven vooral de militairen in die eerste jaren bij hun planning van het ergste uitgaan en rekening houden met een nu-of-nooit scenario: als de Sovjet-Unie kans wilde maken, dan kon zij het beste nu aanvallen, voordat de opbouw van de NAVO-defensie was voltooid.⁷

Tegen midden jaren 50 kreeg het militaire vijandbeeld concreter vorm. Het meest waarschijnlijke scenario – een gecoördineerd Sovjetoffensief na mobilisatie en een korte

5 Witte, ‘De Sovjetrussische krijgsmacht’, 371.

6 NL-HaNA, 2.04.5088, Coördinatiecommissie Burgerlijke Verdediging 1950-1969, inv.nr. 37, Eerste rapport van de coördinatie-commissie voor de burgerlijke verdediging, 1951.

7 Jan Hoffenaar, ‘Hannibal ante portas.’ De Russische militaire dreiging en de opbouw van de Nederlandse krijgsmacht’ in: Jan Hoffenaar en Ger Teitler (red.), *De Koude Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag, Sdu, 1992) 54-69, aldaar 55.

...mocht de Sovjet-Unie tot de aanval besluiten, [dan] zou [zij] beginnen met een 'plotselinge wereld-omvattende luchtaanval' met atoom- en waterstofwapens...

voorbereiding – hield rekening met een aanval van vier tot vijf in vreedstijd grotendeels in de Duitse Democratische Republiek (DDR) en voor een klein deel in Polen gelegerde gemechaniseerde Sovjetinfanterie- en wellicht tankdivisies op het gehele IJsselfront. Als deze eenheden erin zouden slagen enkele bruggenhoofden te creëren – het in de DDR opgeslagen brugslagmateriaal zou hiervoor toereikend

zijn – zouden daar nog eens drie divisies worden ingezet. Verder werd aangenomen dat de vijand het zwaartepunt van zijn aanval op het IJsselfront zou leggen op de sector Deventer-Zutphen, waar de zwakste punten van de inundatielinie waren en de vijand ook een luchtlandingsdivisie zou kunnen inzetten. Dit waren bovendien precies de steden die werden beschouwd als 'centra van met het communisme sympathiserenden' en waar derhalve vijfde-colonneactiviteiten waren te verwachten.⁸

Volgens de militaire analyses uit deze periode – die werd gekenmerkt door een intensivering van de nucleaire wapenwedloop – zou de strategie van de Sovjet-Unie in de direct navolgende jaren twee fasen tellen. Eerst zou ze trachten West-Europa en het Midden-Oosten te veroveren, evenals, ter beveiliging van die gebieden, Scandinavië, Groot-Brittannië, Spanje en Noord-Afrika. Zou haar dit lukken en zou zij op deze wijze grote olievoorraden en belangrijke industriële centra in handen hebben gekregen, dan zou Moskou kunnen overgaan naar de tweede fase van de wereldoorlog: de rechtstreekse confrontatie met de Verenigde Staten.⁹

Concreet gingen deze inschattingen ervan uit dat mocht de Sovjet-Unie tot de aanval besluiten, zij nu zou beginnen met een 'plotselinge wereld-omvattende luchtaanval' met atoom- en waterstofwapens tegen het geallieerde strategische en operationele potentieel aan atoomwapens om de dreiging hiervan tegen de eigen strijdkrachten en industriële centra weg te nemen. Tegelijkertijd zou zij, ondersteund door luchtstrijdkrachten, een grootschalig landoffensief inzetten¹⁰ richting West-Europa en het Midden-Oosten en tevens de geallieerde zeeverbindinglijnen tussen deze gevechtstonelen en Noord-Amerika aanvallen om de aanvoer van geallieerde versterkingen te voorkomen. De hoofdas van de westelijke opmars van reeds in de DDR en Polen gelegerde Sovjetdivisies zou lopen van de corridor tussen Maagdenburg en de Harz via Hannover en Bielefeld naar de Rijnovergangen ten noorden en zuiden van het Roergebied, die vervolgens met nieuwe uit de Sovjet-Unie aangevoerde versterkingen snel moesten worden overgestoken.¹¹

8 NL-HaNA, 2.13.148, Stafonderdelen van het 1e legerkorps en de daaronder ressorterende divisies (1945) 1949-, inv.nr. 362, C-7 Decemberdivisie, generaal-majoor (art) C.J. Valk, Beoordeling vijg toestand, nr. 228A/680 ZG, 18 januari 1955.

9 MIVD, archief Afdeling Militaire Inlichtingendienst/Koninklijke Landmacht A (Afd. MID/KL A), inv.nr. 830, HKGS, Sie G2, Bur P/C, nr. 10450 ZG, 2e Ontwerp voor een stafstudie m.b.t. Mogelijke Russische Agressie, juli 1956.

10 Volgens een stafstudie uit 1956 hadden de Sovjetlandstrijdkrachten toen 175 parate divisies, waarvan er 138 waren gelegerd in Europees Rusland en de satellietlanden. Op D+10 zouden deze 175 divisies op volledige oorlogssterkte zijn, terwijl nog eens 125 andere divisies zouden worden gemobiliseerd. Zo kon de vijand op D+30 beschikken over 300 divisies. In diezelfde periode zouden de satellietstaten hun 79 parate divisies – die wel van mindere kwaliteit waren – kunnen uitbreiden tot 90. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 830, Mogelijke Russische Agressie.

11 Voor een dergelijke verrassingsaanval in Centraal-Europese sector konden alleen die vliegtuigen worden ingezet die vanuit hun vredesopstelling in West-Europa een rol konden spelen. Verder werd aangenomen dat, ter bewaring van het verrassingselement én in verband met twijfel over de loyaliteit van satellietluchtmachten, alleen Sovjetvliegtuigen werden ingezet. Van de beschikbare 6960 vliegtuigen kwamen er derhalve slechts 2440 in aanmerking. Qua landstrijdkrachten waren langs de zonegrens beschikbaar het 3e en het 8e infanterieleger (4 infanterie- en 4 gemechaniseerde divisies), waarachter 4 gemechaniseerde legers (8 tank- en 6 gemechaniseerde divisies) en 1 artilleriekorps (2 artilleriedivisies en 9 luchtdoelartilleriedivisies). Qua zeestrijdkrachten waren beschikbaar delen van de 4e en 8e Vloot, waaronder naar schatting 120 onderzeeboten, 10 kruisers, 50 torpedobootjagers en vliegtuigen van de marineluchtmacht, gestationeerd op bases langs de Oostzee. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 830, Mogelijke Russische Agressie.

Omdat Nederland boven de grote rivieren op de flank van deze hoofdaanval zou liggen, zou de Sovjet-legerleiding zo min mogelijk troepen aan dit gebied willen verspillen. Daarom zouden er 'naar alle waarschijnlijkheid' atoomwapens en wellicht ook chemische strijdmiddelen worden ingezet om het verzet daar te breken. Verder zouden subversieve elementen en achter de linies geparachuteerde specialisten zo veel mogelijk chaos in het achterland moeten creëren om het militaire optreden te verstoren. Reeds vijf dagen na het begin van de vijandelijke opmars zouden de eerste vijandelijke eenheden bij de IJssel verschijnen. Precies zoveel dagen als minimaal nodig werd geacht om de IJssellinie door middel van onderwaterzettingen in gereedheid te brengen.

Het geschetste vijandbeeld kende reeds dezelfde doctrinaire en strategisch-operationele kenmerken als de percepties van het Sovjet-Russische optreden in de volgende decennia. Ten eerste gold dat de Sovjet-Unie de overwinning slechts kon verkrijgen door de aanval, met als uitgangspunt dat de strijd buiten haar grondgebied moest worden gevoerd, het liefst ook buiten dat van de overige lidstaten van het in 1955 opgerichte Warschaupact. Dit kon zij bereiken door – het tweede kenmerk – verrassing en overrompeling en door razendsnel met tanks, artillerie en infanterie ver in vijandelijk gebied door te stoten.¹² Een andere constante was dat Noord- en Midden-Nederland, en later ook het vak van het legerkorps in Noord-Duitsland, niet in het voornaamste opmarsgebied lagen, maar aan de rechterflank daarvan, en daarmee niet van primair belang waren. De overeenkomsten met de Duitse operatieplannen in mei 1940 zijn treffend.¹³

Met alle nucleaire middelen, 1958-1963(5)

Het vooruitschuiven van de hoofdverdedigingslinie van de NAVO, in 1958 naar de Weser en de Fulda en in 1963 naar de innerdeutsche Grenze, ging niet samen met een drastische verandering van de verwachte hoofdaanval van het Warschaupact. Nog steeds zouden in de DDR en

Sovjeteenheden tijdens een parade in Dresden in 1963. De hoofdverdedigingslinie van de NAVO schoof dat jaar op naar de Duits-Duitse grens en in het dreigingsbeeld gingen kernwapens een grotere rol spelen

Polen gelegen Sovjettroepen zo snel mogelijk richting het Roergebied gaan, de Rijn proberen over te steken en onmiddellijk trachten door te stoten naar de Atlantische kust. Er waren echter twee grote verschillen met de voorgaande periode. Ten eerste werd verondersteld dat het relatieve belang van de strategische raket- en luchtstrijdkrachten van de Sovjet-Unie, die in die jaren enorm waren uitgebreid, snel en sterk was toegenomen.¹⁴ Zij kregen nu de beschikking over intercontinentale raketssystemen, waardoor het Amerikaanse grondgebied onmiddellijk rechtstreeks bij een oorlog zou kunnen worden betrokken. Ook de Verenigde Staten gingen deze wapens ontwikkelen en produceren. Zouden de Sovjetraketstrijdkrachten en strategische luchtstrijdkrachten er in de eerste dagen van een oorlog niet in slagen het grootste deel van de vijandelijke strategische en tactische

- 12 Zie onder andere MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 524, Tactische studie over de gepantserde en gemechaniseerde Sovjet strijdkrachten (conf), aangeboden bij brief van CGS, o/l wnd Hoofd Sectie G2 lkol GS H.E.C. van Ameijden van Duym, 17 juni 1955, HKGS, Sie G2, nr. G2/6400.
- 13 Zie: Jan Schulten, 'De Duitse Krijgsmacht in het Interbellum' in Herman Amersfoort en Piet Kamphuis, *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* (2^e herz. dr.; Den Haag, Sdu, 2005) 105-147, aldaar 124-145.
- 14 Naast het Commando van de territoriale luchtverdediging en de onderzeebootvloot.

kernwapens, radar- en andere waarschuwingsystemen, militaire eenheden en commandocentra uit te schakelen, dan zouden de mogelijkheden de belangrijkste operatiedoelen op het land te bereiken zeer sterk zijn verkleind.

Het tweede grote verschil was de verwachting dat de Sovjetstrijdkrachten zo nodig onmiddellijk tactische nucleaire wapens zouden inzetten, die zij beschouwden 'als aanvulling op de vuurkracht van hun conventionele artillerie'.¹⁵ Volgens de inlichtingenrapportages slaagde de top van het Rode Leger er na de Berlijnscrisis van

1961 in Sovjetleider Nikita Chroesjtsjov – die zijn kaarten vooral op de strategische strijdkrachten had gezet –¹⁶ ervan te overtuigen een geplande reducering van de conventionele strijdkrachten niet uit te voeren. De diensten signaleerden echter spoedig op basis van vakliteratuur tevens dat de legertop wel meende dat in het geval van een nucleaire oorlog en de daarbij behorende mobiele oorlogvoering, een afwijking van de traditionele sterkteverhouding tussen aanval en verdediging van 3:1 naar 2:1 kon worden aanvaard.¹⁷

Maximale verrassing, snelheid en geforceerde diepe operaties – met als tactisch doel de voorste NAVO-eenheden te 'omvatten' en daarna te vernietigen – zouden cruciaal zijn voor een succesvolle opmars van de Warschaupact-strijdkrachten. In de periode 1958-1963 gold dat nog eens extra omdat zij toen bij de Weser en de Fulda moesten arriveren voordat de NAVO daar haar verdediging al enigszins op orde had

15 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 339, HKKL, Sie G2, 'Sovjet artillerie in Oost-Duitsland', archiefnr. 0/6819/h/ conf, 1963.

16 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 604, Inlichtingen/veiligheidspublicatie – KL, 'Het Warschaupact', samengesteld door Sie Inln vd GS, uitgeven door CGS, bij brief nr. 082/2/A/DG.

17 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 10152, Mogelijk verloop van aanvalsoperaties der Warschaupact (land)strijdkrachten tegen West-Europa, [september 1966].

kunnen brengen. Behalve door tactische kernwapens¹⁸ en diverse artillerie- en rakettenheden zou de aanval – die zou worden voorgesteld als *preemptive* om een aanval van de NAVO te voorkomen –¹⁹ worden ondersteund door luchtlandingseenheden en, zo nodig, chemische wapens. Het eerste operatiedoel was het creëren van ongeveer 15 kilometer diepe bruggenhoofden over de achtereenvolgende rivieren, zodat Sovjettankdivisies konden oversteken en snel richting de Rijn doorstoten.²⁰ Rivierovergangen waren complexe operaties, waar de Sovjetstrijdkrachten kwetsbaar bleken.²¹ Dit eerste echelon van twintig Sovjetdivisies²² kon worden versterkt met nog eens twaalf Sovjetdivisies, vier divisies van de Nationale Volksarmee van de DDR en zeven uit Polen,²³ waarna per dag zes tot zeven divisies extra konden worden ingezet. Zij moesten de veroverde gebieden mede zekerstellen.²⁴

Volgens de inlichtingenrapportages was het weer in West-Europa zo dat operaties van grondstrijdkrachten gedurende het gehele jaar 'nagenoeg ongehinderd' konden plaatsvinden. Mist en laaghangende bewolking konden een

- 18 In 1961 schatte de militaire inlichtingendienst de voorraad nucleaire wapens van de Sovjet-Unie, variërend van 1-12 KT, op enige duizenden, waarvan een deel zou zijn opgeslagen op tactische vliegvelden in de DDR en bij rakettenheden. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 609. G2 Beoordeling van de toestand, 1 juli 1961.
- 19 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 590, Nabespreking oef. USSR in 1961, I-640709 Geh.
- 20 Het Sovjetleger beschikte in de DDR over 6000 tanks en was daarmee superieur ten opzichte van het totaal aantal tanks bij de NAVO-strijdkrachten. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 609, G2 Beoordeling van de toestand.
- 21 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 590, Nabespreking oef. USSR in 1961.
- 22 In dit stuk GSVG 'vertaalt' als de Sovjet Legergroep in Oost-Duitsland, waartoe behoorden: 3 Stootleger (3 gemechaniseerde divisies, 1 tankdivisie), 8 Gardeleger (3 gemechaniseerde divisies, 1 tankdivisie), 1 Garde Tankleger (3 tankdivisies), 2 Garde Tankleger (3 tankdivisies), 18 Garde Gemechaniseerd Leger (2 gemechaniseerde divisies, 1 Tankdivisie) en 20 Garde Gemechaniseerd Leger (2 gemechaniseerde divisies, 1 tankdivisie). Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 609, G2 Beoordeling van de toestand.
- 23 Samenstelling van de NVA: V Militair District (1 en 8 Gemechaniseerde Divisie, 9 Tankdivisie en een artillerieregiment) en III Militair District (4 en 11 Gemechaniseerde Divisie, 7 Tankdivisie en een artillerieregiment). De NVA was betrekkelijk goed uitgerust en goed opgeleid en zonder voorafgaande mobilisatie in staat met vier divisies offensief op te treden, waarbij zij logistiek afhankelijk was van de Sovjet-Unie. Waarschijnlijk zouden NVA-eenheden worden ingezet zodra Sovjeteenheden bepaalde successen hadden behaald. De staven van de Militaire Districten werden in staat geacht op te treden als legerkorps- c.q. legerstaf. Ongeveer hetzelfde gold voor de Poolse strijdkrachten, waarvan zeven divisies konden worden ingezet voor offensieve operaties. Dit in tegenstelling tot de Tsjechooslowaakse strijdkrachten, die weliswaar goed opgeleid en uitgerust waren, maar een zeer lage effectieve sterkte hadden, waardoor inzet pas na mobilisatie mogelijk werd geacht. Aangenomen mocht worden dat zeven divisies zouden worden ingezet voor het binden van NAVO-eenheden c.q. flankbeveiliging in de Centrale Sector. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, invnr. 609. G2 Beoordeling van de toestand.
- 24 Idem.

Het Bravo eskadron van 101 Tankbataljon was tijdelijk gelegerd in het NAVO-kamp Bergen-Hohne in Duitsland. De inlichtingendiensten wezen in deze tijd nadrukkelijk ook op zwakke punten van het militaire vermogen van de Warschaupactstrijdkrachten

verrassend optreden begunstigen.²⁵ Bovendien was bewolking bevorderlijk voor het ontstaan van een stabiele luchtdaag, wat gunstig was voor de effectiviteit van chemische strijdmiddelen. De meest voorkomende windrichting, Noordwest-Zuidwest, was dan echter nadelig voor de Sovjetstrijdkrachten. Doeltreffende inzet van luchstrijdkrachten en luchtlandingseenheden was volgens de rapportages door het ontbreken van *all weather*-capaciteiten beperkt tot de maanden mei tot en met september.²⁶

De inlichtingenrapporten signaleerden begin jaren 60 naast sterke nadrukkelijk ook zwakke punten van het militaire vermogen van de Warschaupactstrijdkrachten. De belangrijkste was dat zij geen duidelijk overwicht meer hadden, in aantallen divisies, tactische luchstrijdkrachten en tactische kernwapens. Zij werden daarom ook nog niet in staat geacht tegelijk met de hoofdaanval met grondtroepen een nevenaantal richting Denemarken te doen (ter flankdekking en om de doorvaart van de Oostzeevloot naar de Noordzee en de Atlantische Oceaan te verzekeren); dat zouden zij dan eerst met luchtlandings- en amfibische eenheden moeten doen.²⁷ Bovendien kenden hun logistiek en commandovoering ernstige tekortkomingen, zo was duidelijk geworden uit een analyse van een grote oefening.²⁸

Het Nederlandse 1 Legerkorps zou volgens de inlichtingendiensten in de nieuwe vooruitgeschoven posities, eerst achter de Weser en daarna achter de Elbe, in het zuidelijke deel van

zijn 'vak' de verdediging moeten voeren tegen de meest noordelijke as van het hoofdoffensief door de Noord-Duitse laagvlakte, die zou worden ingezet vanuit de Salzwedel Bogen, westelijk van de Elbe en ten zuidoosten van het legerkorpsvak (per 1963).²⁹ In het noordelijke deel van het legerkorpsvak zouden Nederlandse eenheden kunnen worden geconfronteerd met een aparte secundaire aanval. Dit 'kustfront' zou eerst óf ten zuiden langs de Elbe optrekken óf deze rivier oversteken tussen Lauenburg en Hitzacker, en vervolgens zijn opmars voortzetten over een brede strook via Bremen langs de Duitse en Nederlandse Noordzeekust tot aan de grote rivieren. Naar verwachting zou het legerkorps in eerste instantie twee Sovjetdivisies tegenover zich zien, mogelijk versterkt met een of meer niet-Sovjetdivisies.³⁰ Welke divisies dit zouden zijn – mogelijk ook Oost-Duitse en/of Poolse – lijkt niet geheel duidelijk te zijn geweest.

Commandant 1 Divisie '7 december' (in die periode de meest vooruitgeschoven divisie, achter de Weser) generaal-majoor E.J.C. van Hootegem had in 1962 in elk geval geen enkel vertrouwen in de capaciteiten van zijn eenheden: 'Deze vijand zal ons aangrijpen over een breed front, met massa's gemechaniseerde, gepantserde gevechtsvoertuigen in voorste en volgende lijnen, onder rechtstreekse steun van een sterke legerluchtmacht. Welnu, onze huidige tankafweer is hier, nòch voor wat betreft omvang, nòch voor wat betreft schootsbereik in de verste verte op berekend en mijn troepen hebben geen enkele werkelijke luchtafweer. Wordt hieraan niet op zeer korte termijn iets gedaan, dan wordt het voor de Rus, die tevens dus verderdragende en méér artillerie heeft min of meer kleiduiven schieten in horizontale richting, want wij kunnen zijn aanvalswapens eenvoudig niet eens bereiken!'³¹

Het Nederlandse grondgebied kwam door de realisering van de voorwaartse verdediging nog meer op de flank te liggen. Dat nam niet weg dat regering en legerleiding rekening hielden met gerichte aanvallen en aanslagen op een groot aantal (militaire) 'sleutelpunten', hetzij onmiddellijk door raketten of subversieve acties, hetzij in een later stadium door grond- en

25 Hoewel slechte weersomstandigheden voor tactische luchtsteun aan de grondstrijdkrachten juist problematisch zouden zijn.

26 MIVD, Afd. MID/KL A, invnr. 609, G2 Beoordeling van de toestand.

27 Ibidem.

28 MIVD, Afd. MID/KL A, invnr. 590, Nabespreking oef. USSR in 1961.

29 In een beschouwing over de oorlogstaak van zijn divisie schrijft generaal-majoor G.H. Christan, Commandant 4 Divisie, de meest vooruitgeschoven Nederlandse divisie, aan de Commandant 1 Legerkorps (Nr. G3/526/A/Z.G., 20 maart 1964) over 'de aanval vanuit het 'SALZWEDEL BALKON' via het 'HEIDE PLATEAU' NW van SOLTAU rg WESER (VERDEN) [...] in W en ZW rg., direct tegen het Duits Corps [3(GE)PaDiv]'. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 574. Het andere hoofdoffensief was gericht op de zogenoemde Fulda-corridor.

30 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 609, 'G2 Beoordeling van de toestand'.

31 NL-HaNA, 2.13.148, Staf 1e Legerkorps, inv.nr. 35, Slotwoord van Van Hootegem bij bezoek van de Chef Generale Staf aan Staf 1 Divisie, op 22 augustus 1962.

luchtstrijdkrachten.³² Het Nederlandse grondgebied zou na de uittreding van Frankrijk uit de militaire structuur van de NAVO in 1966 evenwel snel uitgroeien tot een belangrijk militair doorvoergebied – met alle vergrote risico's van dien.

Niet onmiddellijk nucleair, 1963(5)-1975

Vanaf midden jaren 60 laten de inlichtingen-rapportages twee nieuwe trends zien. De eerste is de toenemende militaire betekenis van het Warschaupact en de toebedeling van een steeds grotere rol aan de strijdkrachten van de kleinere pactstaten in de dreigingsanalyses. Zij hadden langzamerhand een gevechtswaarde bereikt die naar Sovjetmaatstaven als 'ruim voldoende' kon worden beschouwd. Enkele divisies zouden zelfs deel uitmaken van het eerste strategische echelon van het Warschaupact.³³ Deze zouden beschikken over tactische nucleaire wapens. Er waren echter geen aanwijzingen dat die reeds in vredestijd buiten de Sovjet-Unie lagen opgeslagen.³⁴ De tweede trend is de snel groeiende twijfel of de Sovjet-Unie nog steeds onmiddellijk van begin af kernwapens zou inzetten.³⁵ Dit werd al snel 'hoogst onwaarschijnlijk' geacht, zowel gezien de wederzijdse nucleaire vernietiging – beide grootmachten beschikten inmiddels over een *second-strike capability* waarmee ze de ander konden vernietigen ook wanneer die als eerste massaal nucleair zou aanvallen – als het steeds heftiger wordende conflict tussen de Sovjet-Unie en de Volksrepubliek China. Deze beoordeling gold toen overigens ook voor de mogelijkheid van een grootscheepse aanval met uitsluitend conventionele middelen, omdat het risico van nucleaire escalatie groot werd geacht. De optie van een verrassingsaanval op beperktere schaal was eveneens niet waarschijnlijk. De Warschaupact-strijdkrachten konden dan vermoedelijk geen gebied ten westen van de Rijn bezetten voordat de NAVO tot inzet van kernwapens zou overgaan. Zij moesten dan de oorlog beëindigen voordat de Sovjet-Unie een goede positie bij vredesonderhandelingen zou hebben verkregen.³⁶

Veel was voor de inlichtingendiensten onduidelijk. Zij beschouwden wederzijdse afschrikking (*mutual deterrence*) als een belangrijke pijler van de politiek van de Sovjet-Unie en concludeerden dat in de Sovjetvisie het grootste risico op een wereldwijde nucleaire oorlog – in NAVO-termen: een *general war* – bestond uit een misrekening waardoor een beperkte oorlog (*limited war*) zou kunnen escaleren. Zij wisten echter niet of een overgang van een conventionele naar een nucleaire oorlog een onmiddellijke escalatie naar een wereldwijde nucleaire rakettenoorlog zou betekenen of dat deze zich aanvankelijk zou 'beperken' tot een specifiek oorlogstheater. Als de NAVO tactische nucleaire wapens zou gebruiken, veronderstelden de diensten dat de Sovjet-Unie op grote schaal zou terugslaan, omdat zij geen officiële strategie van een *graduate nuclear response* kende. Hoewel het Sovjetleiderschap een 'bolt out of the blue' verrassingsaanval dus niet als een werkbare strategie beschouwde, zou zij toch onder één omstandigheid als eerste kunnen besluiten tot een nucleaire aanval, namelijk als

- 32 Een (militaire) sleutelpuntenlijst uit 1960 – opgesteld ten behoeve van de luchtfotocensuur – telde maar liefst 519 objecten: 59 verbindinglocaties, 24 commandoposten, de verdedigingswerken Hoek van Holland, de haven van Den Helder, 11 vliegbases, 10 NAVO-olieopslagplaatsen, 9 grote werkplaatsen, 263 opslagplaatsen, 141 kazernes, opleidingslocaties en legerplaatsen. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 3526.
- 33 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 800, MID, Sovjet-blok. Jaaroverzicht 1965, nr. 30009/13/Geh, 9 mei 1966. De grotere betekenis van de kleinere lidstaten zou naar verwachting verder doorzetten. Zie onder andere: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 10420. Nr. G2/Inl/30089/68/geh: Vijandelijke dreiging (periode na 1980).
- 34 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 492, MID, Beoordeling toestand, 082/S/ZG, 21 okt 1970. NB: dit wijkt af van de veronderstellingen van tien jaar eerder (zie noot 18).
- 35 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 10152, Mogelijk verloop van aanvalsoperaties der Warschaupact (land)strijdkrachten tegen West-Europa, [september 1966].
- 36 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 477, HKKL, sectie G2, Beoordeling vijandelijke toestand (G2-33174/33) 1968. De inlichtingendiensten hielden echter altijd rekening met beperkte agressie als gevolg van een misrekening die voortvloeide uit een onderschatting door de Sovjet-Unie van de snelheid waarmee de NAVO tot inzet van kernwapens zou besluiten en uit een overschatting van hun dagelijkse vorderingen, daarbij aannemende dat de weerstand van NAVO-troepen, althans oostelijk van de Rijn, gering zou zijn. De diensten zagen bovendien als een 'mogelijke ontwikkeling' dat de Sovjet-Unie voor 1980 een 'strategisch beweeglijke strijdmacht' zou hebben opgebouwd – voor wereldwijde inzet, maar primair gericht op het isoleren van West-Europa van de VS –, waarin maximaal tien landmachtdivisies zouden zijn ingedeeld, ten koste van het Sovjetaandeel in de gezamenlijke Warschaupact-strijdkrachten, wat zou worden gecompenseerd door een evenredige toename van het aantal niet-Sovjetdivisies. Nr. G2/Inl/30089/68/geh, Vijandelijke dreiging (periode na 1980) [1968].

zij ervan overtuigd was dat ‘the West was about to employ strategic weapons against them and there was no alternative to war, they would order pre-emptive strikes’.³⁷

Als het ondanks alles tot een ‘uitwisseling’ van strategische kernwapens zou komen,³⁸ werd verwacht dat de landstrijdkrachten van het Warschaupact over een breed front in het offensief zouden gaan – op basis van de doctrinaire stelregel dat ‘het defensief op offensieve wijze gevoerd dient te worden en dat de tegenstander op zijn eigen grondgebied vernietigend moet worden verslagen – daarbij

systematisch gebruikmakend van verrassing en misleiding. Dit offensief zou zijn gebaseerd op initiële massale inzet van kernwapens en chemische strijdmiddelen, gericht op het vernietigen van vijandelijke kernwapeninzet-middelen, het desorganiseren van de vijandelijke eenheden en het breken van hun weerstand. Deze inzet zou onmiddellijk worden gevolgd door het uitbuiten van de vijandelijke verzwakkingen door tank-, gemechaniseerde en luchtlandingseenheden, teneinde de overgebleven vijandelijke eenheden volledig te vernietigen en hun grondgebied te bezetten. De inlichtingenrapportages gingen er op basis van bestudering van Sovjetdoctrines en -handboeken van uit dat de Warschaupactstrijdkrachten ongeveer 60 kilometer per dag zouden vorderen als zij een zich goed verdedigende tegenstander onder niet-nucleaire omstandigheden zouden aanvallen. Onder nucleaire omstandigheden zou dit ruim de helft van die afstand zijn.³⁹

De Sovjet-Unie onderkende drie oorlogstonelen: Europa, het Midden-Oosten en het Verre Oosten. Voor een offensief richting Europa onderscheidde zij drie strategische richtingen (Teatr Voynnykh Dyestviy, ‘theaters van militaire operaties’): Noord-, West- en Zuid-Europa. In de tweede helft van de jaren 60 werd een gelijktijdige aanval richting Denemarken⁴⁰ en West-Europa nu wel voor mogelijk gehouden. De inlichtingendiensten gingen ervanuit dat het Warschaupact bij een aanval op West-Europa (de Centrale Sector van de NAVO) zou optreden in twee strategische echelons. Het eerste echelon (circa 55 divisies) zou waarschijnlijk uit drie fronten (‘operationele richtingen’) bestaan die naast elkaar zouden optreden tussen de Oostzee en de Oostenrijkse grens. Het noordelijke front zou worden gevormd door strijdkrachten uit de Sovjet-Unie, Wit-Rusland,⁴¹ de DDR en Polen, het centrale front door Sovjetroepen aangevuld met eenheden uit de DDR en het zuidelijke front zou vermoedelijk bestaan uit Tsjechoslowaakse divisies.⁴² Het tweede strategische echelon (circa 30 divisies) zou waarschijnlijk zijn gevormd uit twee Sovjetfronten samengesteld uit eenheden uit drie militaire Sovjetdistricten: de Baltische staten, Wit-Rusland en de Karpaten.⁴³

37 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 809, KL GS Afd Inln/veil, Warschaupact strategie, 31 januari 1975.

38 Volgens de rapportages beschikte de Sovjet-Unie in 1970 over ongeveer 1280 *intercontinental ballistic missiles*, waarvan 85% in silo's lag opgeslagen en die bijna allemaal binnen vijf minuten konden worden gelanceerd.

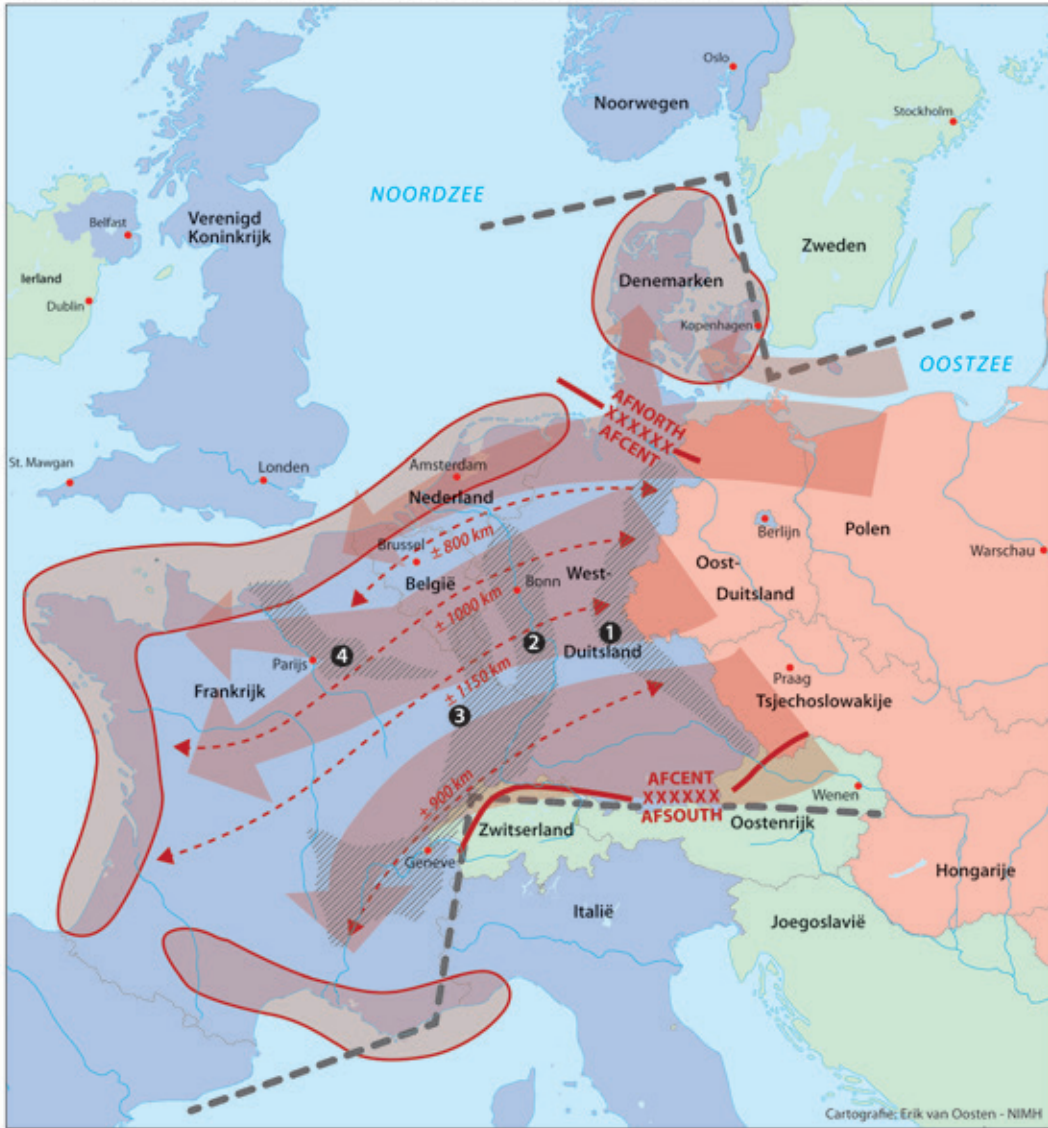
39 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 492, MID, Beoordeling toestand, 082/S/ZG, 21 okt 1970; MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 789, MID, Sovjet-blok Warschau Pakt oefeningen, geh, mei 1971; MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 743, KL GS Afd Inln/veil, Warschaupact landstrijdkrachten. Sovjet Mil-strat begrippen en opvattingen, geheim, 13 november 1972.

40 Door 2 Sovjetdivisies, 5 Poolse divisies uit het Militaire District Pommeren en 1 Poolse luchtlandingsdivisie uit het Militaire District Warschau; het geheel geleid door een Poolse commandant. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 477, HKKL, sectie G2, Beoordeling vijandelijke toestand (G2-33174/33) 1968.

41 Hoewel Wit-Rusland deel uitmaakte van de Sovjet-Unie, maakten de inlichtingenrapportages regelmatig onderscheid tussen Wit-Russische en Sovjeteenheden.

42 De waarschijnlijke groepering van Warschaupacttroepen tijdens een aanval na voorafgaande versterking was: 1) het Noordelijk front van het West-Europese theater: 3 Sovjetlegers met in totaal 10 divisies, 5 Poolse divisies, 2 Wit-Russische legers met in totaal 6 divisies, 3 Oost-Duitse divisies (totaal 25 divisies), geleid door een Sovjetfrontcommandant, gesteund door 24 Luchtleger en mogelijk nog een luchtleger; 2) het Centrale front van het West-Europese theater: 2 Sovjetlegers met in totaal 9 divisies, 1 Wit-Russisch leger met 4 divisies, 3 Oost-Duitse divisies en 5 Tsjechoslowaakse divisies (totaal 21 divisies), mogelijk te verhogen met 120 Garde Gemechaniseerde Divisie, waarschijnlijk behorende tot 28 Gardeleger van Wit-Rusland; het geheel eveneens gecommandeerd door een Sovjetfrontcommandant, gesteund door 37 Luchtleger en mogelijk door een nog in de Sovjet-Unie gelegen luchtleger; 3) het Zuidelijke front van het West-Europese theater: totaal 17 divisies (geheel of grotendeels uit Tsjechoslowakije). In NAVO-inlichtingenkringen (MC 161-68, Annex/Section 5) werd aangenomen dat een aanval met bovengenoemde strijdmacht de NAVO een waarschuwingstijd van minimaal vier dagen zou hebben gegeven. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 477, HKKL, sectie G2, Beoordeling vijandelijke toestand (G2-33174/33) 1968.

WP-operatiedoelen, NAVO-weerstandgebieden in TVD West 2^e helft 1960

CARTOGRAFIE: ERIK VAN OOSTEN, NIMH

Legenda

- NAVO
- Warschaupact
- Neutraal
- Waarschijnlijke operatiedoelen Warschaupact
- Scheidingslijnen theaters van militaire operaties (TVDs) Warschaupact
- Gebieden waar sterke(re) tegenstand door NAVO-strijdkrachten kan worden verwacht
- 1 Lijn gamma
- 2 Rijn
- 3 Ardennen - Vogezen - Centr. Plateau
- 4 Seine
- Strategische richtingen binnen TVD West

- 43 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 477, HKKL, sectie G2, Beoordeling vijandelijke toestand (G2-33174/33) 1968; MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 492, MID, Beoordeling toestand, 082/S/ZG, 21 okt 1970; MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 743, KL GS Afd Inln/veil, Warschaupakt landstrijdkrachten. Sovjet Mil-strat begrippen en opvattingen, geheim, 13 november 1972.
- 44 In een inlichtingenrapportage uit 1966 wordt de volgende 'mogelijke' verdeling van de middelen voor de 'strategische richting' West gegeven: a) in een nucleaire oorlog: bij het 'kust'front 8 divisies (4 eerste-echelons divisies + 4 tweede-echelons divisies; operaties tegen Jutland niet inbegrepen), het noord-centraal front 20 divisies (9 eerste-echelons divisies + 11 tweede-echelons divisies), het zuid-centraal front 20 divisies (9 eerste-echelons divisies + 11 tweede-echelons divisies), en het CSSR-front 16 divisies (8 eerste-echelons divisies + 8 tweede-echelons divisies); b) in een conventionele oorlog: bij het 'kust'front 12 divisies (8 eerste-echelons divisies + 4 tweede-echelons divisies; operaties tegen Jutland niet inbegrepen), het noord-centraal front 23 divisies (15 eerste-echelons divisies + 8 tweede-echelons divisies), het zuid-centraal front 23 divisies (15 eerste-echelonsdivisies + 8 tweede-echelons divisies), en het CSSR-front 20 divisies (13 eerste-echelons divisies + 7 tweede-echelons divisies) (met potlood 22 divisies (14 + 8)). MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 10152. Mogelijk verloop van aanvalsoperaties der Warschaupakt (land)strijdkrachten tegen West-Europa, [sept 1966]. Hoewel er twijfel bestond of de productiereserve van de Sovjet-Unie voldoende was voor een oorlog van lange duur, werd een goede (logistieke) ondersteuning van een oorlog in West-Europa mogelijk geacht. Per spoor en over weg beschikte zij over een capaciteit van vier divisies met ondersteunende eenheden (*slices*) uit de Sovjet-Unie naar West-Europa per dag. Daarnaast beschikte zij over de Comecon-pijpleiding en voldoende transportmaterieel. Het werd betwijfeld of tactische pijpleidingen gelijke tred konden houden met de vorderingen van de eenheden. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 477, HKKL, sectie G2, Beoordeling vijandelijke toestand (G2-33174/33) 1968; MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 492, MID, Beoordeling toestand, 082/S/ZG, 21 okt 1970.
- 45 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 477, HKKL, sectie G2, Beoordeling vijandelijke toestand (G2-33174/33) 1968. In dit stuk staat wel dat niet wordt ingegaan op mogelijke operaties op Nederlands grondgebied 'omdat geen reële basis aanwezig is voor prognoses omtrent de sterkte en groepering van de vijandelijke strijdmacht welke op deze secundaire as zal optreden na het overschrijden van Weser en Rijn/Maas'.

Hoewel een aanval onwaarschijnlijk werd geacht, bleven de inlichtingenrapportages rekening houden met de ergste scenario's.⁴⁴ Het 1 Legerkorps zou naar verwachting zowel bij een verrassingsaanval als bij agressie op onbeperkte schaal (zonder en met kernwapens) allereerst enkele eenheden van het in de DDR gelegen 3(SU)Stootleger (bestaande uit vier tankdivisies en een gemechaniseerde divisie) moeten tegenhouden. Als de Warschaupacttroepen voldoende ruimte verkregen hadden, zouden – eveneens tot het eerste strategische echelon behorende – eenheden van het ook in de DDR gelegerde 2(SU)Gardeleger (bestaande uit één tankdivisie en twee gemechaniseerde divisies) en van het V Militaire District van de NVA, gesteund door luchtlandingseenheden, via het vak van het legerkorps aanvallen om de Noordzeehavens in de Bondsrepubliek en Nederland in te nemen. Bij beperkte agressie zouden vermoedelijk andere [JH: Poolse] eenheden langs de Noordzeekust proberen door te stoten. Naar verwachting zou de Sovjet-Unie er alles aan doen de havens onbeschadigd in handen te krijgen. Daarom was de inzet van kernwapens niet waarschijnlijk, terwijl luchtlandingseenheden vermoedelijk niet het gewenste effect zouden hebben. In lijn hiermee was het logisch rekening te houden met inzet van chemische wapens ter 'neutralisering' van de vijandelijke troepen aldaar.⁴⁵ Ook wezen

Nederland nam in september 1973 deel aan de NAVO-oefening Big Ferro op de Lüneburger Heide. 1 Legerkorps zou naar verwachting allereerst eenheden van het in de DDR gelegen 3(SU)Stootleger (bestaande uit vier tankdivisies en een gemechaniseerde divisie) moeten tegenhouden

publicaties op het vergaren van kennis over het offensieve gebruik van biologische strijdmiddelen.⁴⁶

Alle opties zijn winnende opties, 1975-1987

Hoewel de inlichtingendiensten ervan uit bleven gaan dat de Sovjet-Unie wederzijdse afschrikking als de belangrijkste pijler van haar beleid beschouwde en in beginsel geen oorlog wenste omdat die in haar optiek bijna onvermijdelijk tot een nucleaire oorlog zou escaleren,⁴⁷ zagen zij wel enkele zorgwekkende trends. Terwijl zowel de nucleaire als de conventionele wapenwedloop onverminderd doorging, concludeerden zij vanaf eind jaren 70 dat de hoogste militaire Sovjet-kringen *mutual assured destruction* (MAD) niet onderschreven en de opvatting hadden dat ook een nucleaire oorlog kon worden gewonnen.⁴⁸ Met name strategische kernwapens waren in hun ogen niet uitsluitend afschrikkingwapens, maar gezien hun enorme *decisiveness* in de eerste plaats wapens waarmee de overwinning kon en moest worden behaald. Voorwaarde was wel dat de Sovjet-Unie deze dan als eerste, preemptive, zou inzetten. Tactische kernwapens beschouwden Sovjetgeneraals niet als wapens ter afschrikking gekoppeld aan conventionele strijdkrachten, maar als wapens waarmee de vijand zo snel mogelijk tandeloos moest worden gemaakt. Deze waren daarom – in tegenstelling tot bij de NAVO – op alle niveaus in aparte eenheden ondergebracht, zodat ze onafhankelijker en beslissender konden worden ingezet.⁴⁹ Zij waren bovendien deels – die zekerheid lijkt er bij de inlichtingendiensten te hebben geleefd – *forward-based* in de kleinere Warschaupactlidstaten en in de westerse militaire districten van de Sovjet-Unie.⁵⁰

Het uitgangspunt van de Sovjet-strategie bleef volgens de inlichtingendiensten de NAVO – lees: de VS – ervan te weerhouden een oorlog te beginnen. Mocht in de perceptie van de Sovjet-Unie een oorlog onvermijdelijk zijn en de VS naar verwachting in de aanval gaan, dan achtten de diensten een Warschaupactoffensief na beperkte mobilisatie en ontplooiing met een

voorbereidingstijd van zeven tot tien dagen (in NAVO-terminologie: een *partially-reinforced attack*) het meest waarschijnlijk, omdat dat haar de optimale combinatie van voldoende gevechtskracht (de eerste-echelonsfronten zouden dan op volledige oorlogssterkte zijn met de benodigde versterkingen) en verrassing zou bieden.⁵¹ De Sovjet-Unie zou deze oorlog zo lang mogelijk met uitsluitend conventionele wapens willen voeren.⁵² Haar kansen probeerde zij te vergroten door de vorming van Operationele Manoeuvre Groepen. Dit waren snel verplaatsbare, logistiek zelfstandige eenheden van verschillende grootte die, meestal onmiddellijk na de eerste eigen aanvalsgolf, gesteund door parachutisten en luchtmobiele troepen, zo snel mogelijk door de vijandelijke verdediging moesten dringen om achter diens linies zijn belangrijkste communicatiemiddelen en wapeninstallaties onklaar te maken en zijn troepen te binden. Zij maakten aldus de weg vrij voor volgende fronten, waardoor een 'klopbooreffect' ontstond en de snelheid van de opmars behouden bleef. Naast het zo snel mogelijk uitschakelen van de vijande-

- 46 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 492, MID, Beoordeling toestand, 082/S/ZG, 21 okt 1970.
- 47 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 809, KL GS Afd Inln/veil, Warschaupact strategie, 31 januari 1975. Zie ook: MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 13281, LAS, Afd Inln & Veiligheid, nr. 13.253/Geh, Dreiging tegen Nederland 1988.
- 48 Zie ook onder andere uitspraken Sovjetgeneraal Sergej Achromejev in: John Battilega, 'Soviet views on nuclear warfare: the post-cold war interviews', in: Henry Sokolski (red.), *Getting Mad: a nuclear mutual assured destruction, its origins and practice* (Carlisle, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2005) 151-174, aldaar 160. In deze periode kwam de Amerikaanse minister van Defensie James Schlesinger met het concept van *selective targeting*, dat de Amerikaanse president de theoretische keuze gaf tussen niets doen en een *city-destroying second strike* in reactie op een *first strike* van de Sovjet-Unie. Dit werd in najaar 1980 officieel beleid met Presidential Directive 59.
- 49 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 10421: zeer goede uitgebreide briefings van Ass Dir IMS Intelligence, Major General (Can) R.J.G. Weeks, nov-dec 1979.
- 50 Begin en midden jaren 70 was hiervoor nog geen 'conclusive evidence'. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 595, MID, Beoordeling vijandelijke toestand, uitgave 1969/1970, ZG, nr. 33174/71; MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 809, KL GS Afd Inln/veil, Warschaupact strategie, 31 jan 1975.
- 51 Zie onder andere: MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 13282, LAS, Afd Inln&Veil, nr. 13.432/Geh, Basisstudie dreiging 1988-2007 [ca. 1983]. In dit stuk wordt gesteld dat de politieke uitgangspunten van de Sovjetdoctrine gewijzigd leken te zijn: 'Er is sprake van een verschuiving in terminologie: de gedachte van voorbereiding op een toekomstige oorlog heeft plaatsgemaakt voor de gedachte van een systeem van opvattingen over het voorkomen van oorlog. Het defensieve karakter van de doctrine wordt sterker benadrukt en het begrip wederzijdse veiligheid lijkt een belangrijkere plaats te hebben gekregen'. De militair-technische aspecten waren evenwel ongewijzigd gebleven.
- 52 De Sovjet-Unie nam in 1982 unilateraal de verplichting op zich niet als eerste kernwapens te gebruiken.

lijke nucleaire capaciteiten en *command and control*-faciliteiten en het snel zo diep mogelijk penetreren in vijandelijk gebied, was de luchtverdediging van de eigen troepen de derde soort operatie die gelijktijdig moest worden uitgevoerd.⁵³ De nadruk op snel, offensief en verrassend optreden over een breed front achtten de Sovjetleiders noodzakelijk omdat het Warschaupact dan de oorlog zou kunnen beslissen voordat de NAVO had kunnen besluiten over nucleaire inzet. Tevens zou dan de deelname van niet-Sovjeteenheden verzekerd blijven en de economie van de Warschaupactlanden zo min mogelijk in problemen komen.⁵⁴

Het Warschaupact zou daarmee ook een nucleaire oorlog tot het Europese grondgebied kunnen beperken én winnen

Haar nucleaire opties en winstkansen vergrootte de Sovjet-Unie, aldus diverse nationale en internationale inlichtingenrapportages, door de introductie van nieuwe raketten voor de middellange afstand in Europa, de SS-20's. Een Amerikaans rapport uit 1984 stelde dat er in de drie westelijke (Baltische, Wit-Russische en Karpatische) militaire districten van de Sovjet-Unie 216 SS-4 *medium-range ballistic missiles* (MRBM's, 1000 tot 2500 à 3000 kilometer) en 135 mobiele SS-20 *intermediate-range ballistic missiles* (IRBM's, 2500 à 3000 tot 5500 kilometer) waren gestationeerd, waarvan werd gedacht dat ze primair voor gebruik tegen West-Europa waren bedoeld. Tevens waren er 8 SS-4 en 18 SS-20 lanceerinstallaties in het militaire district Kiev.⁵⁵ Het Warschaupact zou daarmee ook een nucleaire oorlog tot het Europese grondgebied kunnen beperken én winnen – op voorwaarde dat het in de eerste uren en dagen de vijandelijke nucleaire inzetmiddelen in en rond Europa kon vernietigen en een luchtoverwicht kon verkrijgen. De Verenigde Staten konden dan hun bondgenoten niet tijdig te hulp schieten en zich daarom van deelname aan de oorlog onthouden. Zo gaf de Sovjet-Unie het oude concept van een oorlog in twee fasen – eerst Europa innemen en vervolgens ten strijde trekken tegen de VS, de echte grote vijand – een nieuwe invulling. Het concept van een limited war in de betekenis van een oorlog met beperkte inzet van (tactische) nucleaire wapens, wees de Sovjet-Unie af, omdat in haar visie een dergelijke oorlog onvermijdelijk toch tot een *global nuclear missile war* zou leiden. De enig mogelijke beperking op dit uitgangspunt was dat zo'n 'onbeperkte' oorlog tot Europa kon worden 'beperkt'. De als antwoord op de SS-20 in Europa geplaatste Pershing II-raketten zouden de Sovjet-Unie echter de mogelijkheid ontnemen een nucleaire oorlog tot Europa te beperken zonder het risico te lopen van een nucleaire vergelding op haar eigen grondgebied.⁵⁶ Tegelijk met het van start gaan van een, al dan niet nucleair, luchtoffensief met raketten, bommenwerpers en straaljagers, zou het grondoffensief worden ingezet. Het doel van de eerste fase van de operaties in de strategische richting West, geleid vanuit het hoofdkwartier in Legnica in Zuidwest-Polen, was waarschijnlijk de bezetting van West-Duitsland, Denemarken

53 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 3923. USAREUR Intelligence Estimate-1986, Vol II: Basic Estimate, september 1986, nr. EUR-2610-UIE-86-Vol II.

54 MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 5393, LAS, Afd I en V, nr. 11.843/Geh, 14 augustus 1987, Scenario WP-offensief 1987. In West-Duitse scenario's, aangetroffen in het MIVD-archief, werd wel uitgegaan van onmiddellijke inzet van nucleaire wapens: het eerste doel van een Warschaupactaanval is West-Duitsland bezetten 'nachdem darauf massive Nuklearschläge ausgelöst waren'. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 3990, Operativ-strategische Planungen des Warschauer Paktes auf dem Schauplatz von Kriegshandlungen (TVD) Mittel-/Westeuropa, hier: Die Westfront; 3. Fortsetzung der 06901/86 geh vom 18.03.1986, Stand: August 1987. Overigens bevatten de scenariostukken nog kaarten met troepenbewegingen uit 1967.

55 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 12059, Defense Intelligence Agency, War in the Western TVD (U), november 1984, nr. DDB-2600-3858-84(N).

56 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 11517, Cap R.A. Mason CBE MA, director of Defence Studies RAF, Western deterrence: Posture and rationale, paper prepared for international conference 'Nuclear deterrence', Essex, 4-6 Sep 1981.

Verwacht verloop Warschaupactoffensief tegen Noord-West Europa ca.1980-1987

CARTOGRAFIE: ERIK VAN OOSTEN, NIMH

Legenda

 NAVO	Operationele richtingen	BAMD Baltic Military District
 Warschaupact	Secundaire richtingen	EGA East German Army
 Neutraal	Baltische vloot	GSFG Group of Soviet Forces in Germany
		PPMD Polish Pommerian Military District

en de Benelux.⁵⁷ In een eventuele tweede fase moesten de troepen doorstoten richting Frankrijk en/of Groot-Brittannië. In Oost-Duitsland, Polen en Tsjechoslowakije beschikte

57 In verschillende inlichtingenrapportages wordt erkend dat de noordgrens van de strategische richting West voor hen niet zeker is. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 3990, Operativ-strategische Planungen des Warschauer Paktes auf dem Schauplatz von Kriegshandlungen (TVD) Mittel-/Westeuropa, hier: Die Westfront; 3. Fortsetzung der 06901/86 geh vom 18.03.1986, Stand: August 1987.

het Warschaupact over 60 divisies (29 Sovjet- en 31 overige Warschaupactdivisies), die snel met 30 divisies uit de westelijke militaire Sovjet-districten konden worden versterkt. Van deze 90 divisies waren er 81 bestemd voor de Centrale Sector. De NAVO-commandant over deze sector kon daar in vredetijd 23 divisies tegenover stellen, binnen 3 tot 30 dagen uit te breiden tot bijna 30 divisies.⁵⁸

Binnen de strategische richting West onderkennen de inlichtingendiensten tot de Rijn drie operationele inrichtingen, waarvan twee (noord en centraal) ten noorden van de Harz en het Roergebied, gericht op overgangen over de Rijn in de omgeving Arnhem-Nijmegen-Wesel, en een (zuid) ten zuiden van de Harz en het Roergebied, gericht op overgangen over de Rijn bij Bonn en Koblenz. Op de westoever van de Rijn, in het gebied Arnhem-Wesel-Keulen-Bonn-Luik-Arnhem, zouden de drie operationele richtingen samenkomen en in één richting (front) verder trekken naar de Kanaalkust.⁵⁹

De operationele richtingen noord en centraal liepen door de Noord-Duitse laagvlakte. De scheidslijn was het Mittellandkanaal in combinatie met de steden Osnabrück-Minden-Hannover. Over de noordelijke richting werden (één à) twee legers verwacht die vanuit de Salzwedel Bogen aanvankelijk naar de Weserovergangen in de omgeving van Bremen-Nienburg zouden optrekken en vervolgens in westelijke richting naar de overgangen van de Ems en het Dortmund-Emskanaal in de omgeving van Lingen-Rheine. Vanuit de omgeving Lingen-Rheine-Münster-Roergebied zetten de beide operationele richtingen zich voort richting Arnhem-Nijmegen-Wesel. Ten westen van de Weser zou er ruimte ontstaan voor een additionele, secundaire nadering in de richting van de Duitse Noordzeekust en Noord-Nederland. Het zwaartepunt van de primaire noordelijke en centrale nadering zou kunnen liggen tussen Uelzen⁶⁰ en Wolfsburg, omdat daar het terrein het meest gunstig was voor een snelle doorbraak en voortzetting van het offensief en daar bovendien de vakgrens tussen 1(NL)Lk en 1(GE)Lk liep, wat een gecoördineerde verdediging bemoeilijkte.⁶¹

Mocht het tot een aanval van het Warschaupact komen, dan vermoedden de diensten dat vijandelijke troepen hun hoofdinspanning zouden richten op de zwak geachte Britse, Belgische en Nederlandse korpssectoren. Snelle doorstoten daar op meerdere assen zouden het mogelijk maken de sterkere West-Duitse en Amerikaanse eenheden te isoleren, fixen, fragmenteren en vernietigen. Zou het Warschaupact falen in zijn opzet snel afbreuk te doen aan de nucleaire capaciteit van de NAVO in Europa, dan was een preemptive nucleaire aanval van de Sovjet-Unie waarschijnlijk.⁶² Overigens zouden de Warschaupacttroepen 'het meest waarschijnlijk' dan eerst nog chemische wapens inzetten.⁶³

De belangrijkste vijandelijke naderingsmogelijkheid voor 1(NL)Legerkorps was die vanuit het gebied ten noorden en zuiden van Salzwedel. Het korps zou volgens de plannen rekening moeten houden met honderden sorties van vliegtuigen en gevechtshelikopters. Over de

58 23 divisies: (Northern Army Group) 2 Nederlandse divisies, 4 1/3 West-Duitse divisies, 3 Britse divisies, 1 1/3 Belgische divisie + (Central Army Group) 6 2/3 West-Duitse divisies, 5 2/3 Amerikaanse divisies en 1/3 Canadese divisie [JH: Franse divisies hier niet meegerekend]. Dit kon nog meer zijn als de Supreme Allied Commander Europe de Commander-in-Chief Central (delen van) de strategische reserve van circa 4 divisies ter beschikking stelde. Bovendien konden dan nog andere, niet 'geëarmarke' divisies ter beschikking komen. Dit aantal kon variëren van 0 tot 18. In hoeverre deze nog op tijd beschikbaar zouden zijn, laat hij in het midden. Bron: MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 5261, Inleiding Hoofd Sectie Inlichtingen defensiestaf over de krachtsverhoudingen NAVO-Warschaupact, mei 1978.

59 MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 5393, LAS, Afd I en V, nr. 11.843/Geh, 14 augustus 1987, Scenario WP-offensief 1987.

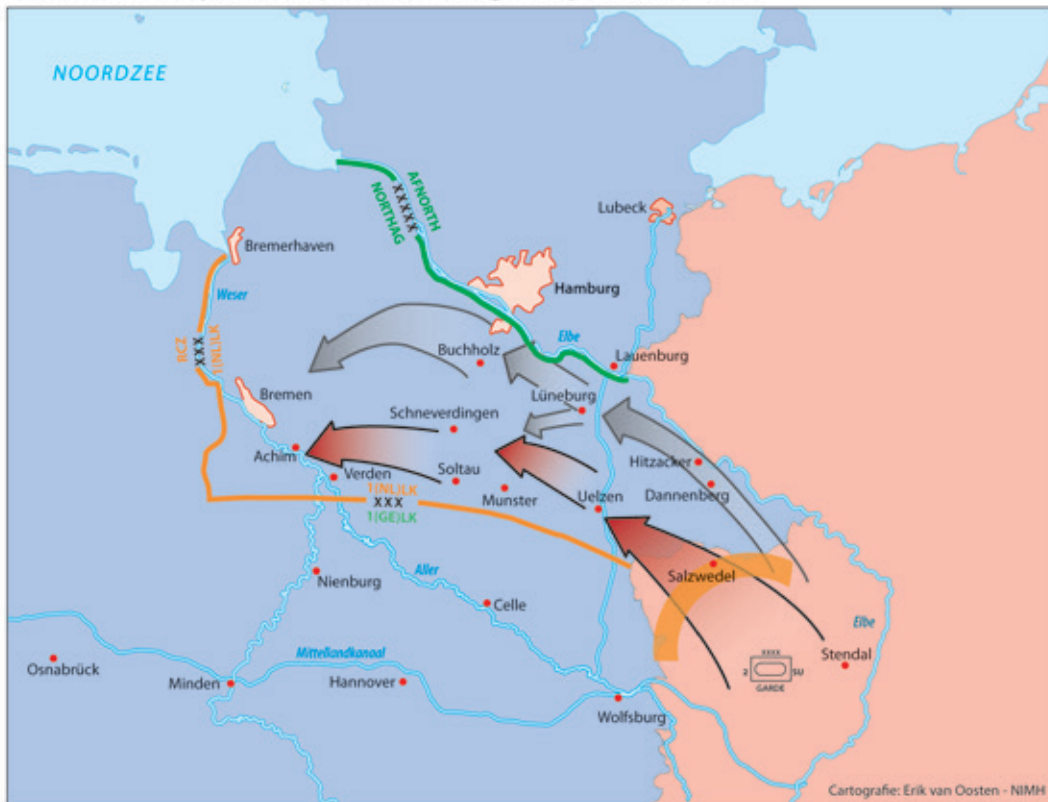
60 Doorgestreept met pen en vervangen door Lüneburg.

61 MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 5393, LAS, Afd I en V, nr. 11.843/Geh, 14 augustus 1987, Scenario WP-offensief 1987.

62 MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 4077, Actualisering van inlichtingenanalyse van de operatief-strat plannen in TVD M/W-Europa voor NVA, Nov 1986; MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 3923, USAREUR Intelligence Estimate-1986, Vol II: Basic Estimate, sept 1986, nr. EUR-2610-UIE-86-Vol II.

63 MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 13281, LAS, Afd Inln & Veiligheid, nr. 13.253/Geh, Dreiging tegen Nederland 1988.

Verwacht verloop aanval op vak 1 (NL) Legerkorps ca.1980-1987

CARTOGRAFIE: ERIK VAN OOSTEN, NIMH

Legenda

	NAVO		Operationele richting
	Warschaupact		Mogelijke secundaire richting

grond zou het korps, samen met 1 Duitse Legerkorps, eerst, over de operationele richting noord, worden geconfronteerd met 2 Garde Tankleger van de Sovjet-Unie, dat zou optreden vanuit Stendal in Oost-Duitsland, ten zuiden van de Elbe. Volgens het 'meest waarschijnlijk[e]' scenario zou het worden aangevallen door een gemechaniseerd leger van vier divisies en drie zelfstandige regimenten, met *close air support* van vooral helikopters.⁶⁴ Een luchtlandingsstormbataljon van het tankleger moest de Weserovergangen tussen Achim en Verden (beide inbegrepen) overheersen. Het tankleger kon verder worden ondersteund door zestien raketlanceerinrichtingen SS-21 en 21 raketlanceerinrichtingen SCUD-B dan wel SS-23.

Daarnaast werden dertig tot veertig Spetsnaz-ploegen in het vak van 1 Legerkorps verwacht.⁶⁵ Dit waren teams van vijf tot twaalf man die achter de vijandelijke linies verkenningen uitvoerden (voor lucht- en raketaanvallen), sabotage pleegden en tegenstanders

64 Als het zwaartepunt van de aanval van de Sovjetstrijdkrachten in de DDR niet bij 1(NL)Legerkorps zou liggen, dan werden 230 helikopters in een vuursteunrol (144 HIND en 86 HIP) en 89 helikopters in een transportrol (86 HIP en 3 HOOK) verwacht. Als het zwaartepunt wel bij 1(NL)Legerkorps lag, dan werden 284 helikopters voor vuursteun (144 HIND en 140 HIP) en 170 helikopters in een transportrol (140 HIP en 30 HOOK) verwacht. Bron: MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 5389, MID/KL, Sie Inln, bur Landstrkrn. Nr. 10.466/V/Geh, Supplementary intelligence report Landstrijdkrachten, juli-aug 1987.

65 MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 4037, Bijl. B (Inlichtingen) bij operatieplan nr. 1 van C-1Lk, 1 juli 1985.

uitschakelden.⁶⁶ Achter 2 Garde Tankleger werd, in tweede echelon, het eveneens in de DDR gelegerde 20 Garde Sovjet-Tankleger verwacht. Dit zou waarschijnlijk 2 Garde Tankleger doorschrijden als laatstgenoemde enige bruggenhoofden over de Weser zou hebben veroverd. Over de operationele richting centraal, tegen 1(GE)Legerkorps en 1(UK)Legerkorps, werden respectievelijk 3 Stootleger van de Sovjet-Unie (eerste echelon) en 11 Garde Leger (tweede echelon) verwacht.

Het Nederlandse grondgebied zou bij een aanval van het Warschaupact als eerste te maken krijgen met luchtmachtkrachten die een luchtcorridor moesten creëren om andere luchtmachtkrachten de gelegenheid te geven vliegvelden en nucleaire assets (eenheden en middelen) in België en Nederland aan te vallen en lokaal luchtoverwicht te krijgen voor het grondoffensief.⁶⁷

Aparte aandacht verdient het Poolse kustfront, dat werd geacht deels met steun van de Baltische vloot – die weer afhankelijk was van de mate van succes van de luchtoperaties – richting Denemarken op te trekken en deels richting de Noord-Duitse en Nederlandse Noordzeekust, en vervolgens richting Brussel en de Franse grens. Het was, zo werd vermoed, afhankelijk van de noodzakelijke snelheid van aanvallen of de Poolse troepen met het eerste strategische echelon in de aanval zouden gaan of achter deze troepen in het tweede echelon.⁶⁸ In het laatste geval zouden zij waarschijnlijk worden geleid door het Front Wit-Rusland. Ook bestond er nog veel onzekerheid of Poolse troepen überhaupt richting de Noordzeekust zouden optrekken; een inzet van een Poolse leger uit Pommeren binnen de strategische richting Noord als tweede echelonleger achter 5(NVA)Leger richting Jutland (Denemarken) leek meer voor de hand te liggen.⁶⁹

Reflectie

We weten nu dat de operatieplannen van het Warschaupact vermoedelijk al vanaf 1983 steeds defensiever werden, waarmee de militairen al vooruitliepen op de politieke en militair-strategische koerswijziging vier jaar later.⁷⁰ In feite ging de Sovjet-Unie, en daarmee het Warschaupact, over op de verdedigingsstrategie waartoe de NAVO twintig jaar eerder had besloten: de *forward defence* in combinatie met de *flexible response*.⁷¹ Uit inlichtingenrapportages blijkt dat de NAVO moeite had de veranderingen bij te benen en op hun waarde te schatten. Enerzijds wordt geconcludeerd dat de Sovjet-doctrine een sterker defensief karakter heeft gekregen en dat de operatieplannen gericht zijn op de verdediging en vervolgens de tegenaanval tot de landsgrens, zonder het NAVO-grondgebied te betreden, anderzijds wordt tevens gesteld dat in een tweede fase van een oorlog de 'strategischer Gegenangriff zur endgültigen Zerschlagung des Gegners' is voorzien.⁷² Pas midden 1990 wordt voor het eerst gespeculeerd over de overgang van deze tweefasenstrategie naar een werkelijk strategisch defensief.⁷³ Dit geeft nog maar eens aan hoe lastig het was

66 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 12100, diverse rapporten over Spetsnaz.

67 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 3923, USAREUR Intelligence Estimate-1986, Vol II: Basic Estimate, september 1986, nr. EUR-2610-UIE-86-Vol II. Zie ook het artikel van Quirijn van der Vegt op blz. 310-329.

68 Zie onder andere: MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 12059 (bevat diverse stukken), Defense Intelligence Agency, War in the Western TVD (U), november 1984, nr. DDB-2600-3858-84(N).

69 MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 5393, LAS, Afd I en V, nr. 11.843/Geh, 14 augustus 1987, Scenario WP-offensief 1987. 'Die Polen verstehen sich jedoch nicht als 2. Staffel, sondern als eigene, nationale Streitkraftgruppierung'. Bron: MIVD, Afd. MID/KL A, inv. nr. 3990, Operativ-strategische Planungen des Warschauer Paktes auf dem Schauplatz von Kriegshandlungen (TVD) Mittel-/Westeuropa, hier: Die Westfront; 3. Fortsetzung der 06901/86 geh vom 18.03.1986, Stand: August 1987.

70 Rüdiger Wenzke, 'Die NVA und die Polnische Armee auf dem europäischen Kriegsschauplatz in den achtziger Jahren' in: Rüdiger Wenzke, Hrsg., *Die DDR und Polen in den Operationsplanungen des Warschauer Paktes* (Potsdam, Militärgeschichtliches Forschungsamt, 2010) 97-125, aldaar 104-105.

71 Beatrice Heuser, 'Victory in a Nuclear War? A Comparison of NATO and WTO Aims and Strategies', *Contemporary European History* Vol. 7, No. 3 (1998) 325.

72 MIVD, MID vóór '96, inv.nr. 13282, LAS, Afd I n l & Veil, nr. 13.432/Geh, 'Basisstudie dreiging 1988-2007'. MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 12100, Aufzeichnung MIL 113, 0166/90 Geheim, 30.01.1990, DDR/NVA. Auswertung aktueller nachrichtendienstlicher Informationen sowie deren Beurteilung und Bewertung im Rahmen der nachrichtendienstlichen operativ/strategischen Gesamterkenntnislage. Deze inschatting lag overigens dicht bij de eind mei 1987 openbaar gemaakte verdedigingsdoctrine: als er tijdens verdedigingsoperaties geen politieke oplossing mogelijk leek, zouden aanvalsoperaties in beschouwing worden genomen. Zie: Wenzke, 'Die NVA und die Polnische Armee', 105.

73 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 12100, Aufzeichnung MIL 691, 1157/90 Geheim, 20 Juli 1990.

Sovjetraketsystemen voor de middellange afstand verlaten volgens internationale afspraken de DDR in 1988. De operatieplannen van het Warschaupact waren vermoedelijk vanaf 1983 al defensiever

FOTO PICTURE ALLIANCE/ZB, ULRICH HÄSSLER

voor de Nederlandse inlichtingendiensten – en uiteraard voor die van alle NAVO-lidstaten – om de precieze intenties, strategieën, operatieplannen en mogelijkheden van het Warschaupact te doorgronden. Het was dikwijls giswerk. Dit was minder vreemd als wordt bedacht dat de staven van de Poolse en DDR-legers ook niets van elkaars plannen wisten. Er zijn zelfs aanwijzingen dat zij hun eigen inzetplannen niet precies kenden.⁷⁴

Hoewel gebaseerd op onvolledige informatie, waren er enkele continuïteiten in de Nederlandse inschattingen van het militaire optreden van de Sovjet-Unie en het Warschaupact richting West-Europa tot einde jaren 80. De vijand zou waarschijnlijk na een mobilisatie en korte voorbereiding een gecoördineerd offensief inzetten. In de jaren 50 zou dit de eerste fase zijn van een oorlog die in een tweede fase zou worden uitgebreid naar de Verenigde Staten, de belangrijkste opponent. In de jaren 60 zou de Sovjet-Unie, als zij een oorlog onvermijdelijk achtte, onmiddellijk een wereldwijde nucleaire oorlog beginnen. Deze militaire strategie liet zij

in de jaren 70 vallen, in de hoop in de eerste oorlogsfase West-Europa, onder de voortdurende dreiging van nucleaire escalatie, uitsluitend met conventionele wapens te kunnen veroveren.

In de eerste dagen van een oorlog zou volgens de inlichtingenrapportages de luchtstrijd, met raketten en vliegtuigen, veruit het belangrijkste zijn, en bepalend voor het verdere verloop van de oorlog. Gelijktijdig zouden Sovjetlegers, in de loop der jaren steeds meer gesteund door Oost-Duitse, Poolse en Tsjechoslowaakse legers, een massaal gecoördineerd grondoffensief inzetten, met inzet van luchtlandings- en amfibische eenheden. Dit offensief zou zich verder kenmerken door snelheid en achtereenvolgende aanvalsgolven, die als een klopper de NAVO-defensie moesten doorbreken. Gedurende de hele periode signaleerden de inlichtingendiensten dat de vijand ernstige tekortkomingen op het gebied van logistiek en commandovoering had.

74 Wenzke, 'Die NVA und die Polnische Armee', 116 en 120.

Op geen enkel moment tijdens de Koude Oorlog wisten de diensten met zekerheid te vertellen met welke eenheden van het Warschaupact 1 Legerkorps in geval van oorlog de strijd moest aangaan. De laatste ruim 25 jaar van de Oost-Westtegenstelling – sinds de hoofdverdedigingslinie van de NAVO dicht tegen de innerdeutsche Grenze lag – gingen ze uit van twee aanvalsassen in respectievelijk het noordelijke en zuidelijke deel van het legerkorpsvak. Dit vak beschouwde de tegenstander volgens de diensten als een van de zwakste schakels in de NAVO-verdediging. Om deze reden en omdat het zuidelijk deel van het vak gunstig was voor de doorgang van troepen, verwachtten zij juist daar een van de twee zwaartepunten van de vijandelijke aanval richting West-Europa. Dit zwaartepunt werd precies op de scheidingslijn tussen 1(NL) Legerkorps en 1(GE)Legerkorps verwacht, wat problemen met de commandovoering kon opleveren. Voor het zuidelijke deel van het vak werd aanvankelijk gerekend op – als de vanuit de Salzwedel Bogen vertrekkende noordelijke operatieve richting van het Westelijke theater van militaire operaties – 3(Sovjet)Stootleger als eerste tegenstander en vanaf de jaren 70 met 2(Sovjet)Garde Tankleger in die positie. In het noordelijke deel van het legerkorpsvak werd – als zuidelijk operatieve richting van het Noordelijke theater van militaire operaties – de opmars verwacht van het front dat zou oprukken richting Denemarken en Noordzeekust.

Het Nederlandse grondgebied lag volgens de inschattingen tot eind jaren 50 in de frontlinie, zij het, zeker ten noorden van de grote rivieren als front aan de flank en niet als centraal frontgebied. Vanaf begin jaren 60 kwam Nederland een paar honderd kilometer achter de frontlinie te liggen, maar ook toen lag het grondgebied ten zuiden van de grote rivieren in (het meest rechter gedeelte van) het hoofd-

opmarsgebied van de troepen van het Warschaupact en fungeerde de noordelijke helft van Nederland als flankgebied. Door de jaren heen waren de inschattingen van het aantal vijandelijke kernwapens die op Nederland zouden terechtkomen zeer wisselend.

Wat we nu weten en nog niet weten

Na het einde van de Koude Oorlog in 1991 – met de opheffing van het Warschaupact in juli en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in december van dat jaar – hebben we door het opengaan van archieven, het interviewen van direct betrokkenen en het organiseren van workshops meer inzicht in de militaire doctrine, strategieën en operatieplannen van de Sovjet-Unie kunnen krijgen. Deze waren ten diepste anticiperende reacties op ideologisch bepaalde vooronderstellingen. Het lijkt weinig twijfel dat de Sovjet-Unie en de kleinere lidstaten van het Warschaupact zich daadwerkelijk door het Westen bedreigd voelden. Het uitgangspunt dat het Westen altijd als eerste zou aanvallen volgde logisch uit het geïnternaliseerde marxistisch-leninistische dogma dat het kapitalisme inherent agressief was.⁷⁵ Tevens lijkt de Sovjet-Unie zelf gedurende de gehele Koude Oorlog geen aanvallende intenties te hebben gehad.⁷⁶ Hierover bestond, en bestaat nog steeds, verwarring doordat de operatieplannen in de jaren 60 tot en met midden jaren 80 zeer offensief waren en het moeilijk was (en is) deze plannen te zien in het kader van een offensieve *verdedigingsstrategie*, die erop was gericht de oorlog zo veel mogelijk op vijandelijk grondgebied te voeren.

De inlichtingendiensten blijken achteraf wel gelijk te hebben gehad met hun inschatting dat de Sovjet-Unie op operatief en tactisch niveau vooral offensief dacht; dat zij de eerste dagen van een oorlog als beslissend zag; dat zij het nucleaire wapen niet zozeer beschouwde als een wapen ter afschrikking, maar veeleer als een wapen waarmee de overwinning kon worden behaald; en dat een *gradual nuclear response* geen onderdeel van haar doctrine was. Duidelijk is nu ook dat binnen militaire kringen in de Sovjet-Unie niet pas vanaf tweede helft jaren 70 het

75 Zie onder andere: Vojtech Mastny en Malcolm Byrne, *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact 1955-1991* (Boedapest, CEU Press, 2005) 73.

76 Tot grote verbazing achteraf van bijvoorbeeld enkele hoge NAVO-generaals. Zie: Jan Hoffenaar en Christopher Findlay (red.), *Military Planning for European Theatre Conflict during the Cold War. An Oral History Roundtable, Stockholm, 24-25 April 2006*. Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik, Vol. 79 (Zürich, ETH, 2007).

inzicht groeide dat een oorlog – ook een nucleaire – tot Europa zou kunnen worden beperkt, maar dat hierop al na de Cubacrisis werd gezinspeeld.⁷⁷ De optie van een uitsluitend conventionele oorlog in Europa werd overigens niet eerder dan 1968 in overweging genomen.⁷⁸ Met betrekking tot de noties van een preemptive strike en *war-winning nuclear strategies* lijken de inlichtingendiensten het ook bij het rechte eind te hebben gehad; de eerste notie had vanaf begin jaren 60 een prominente plek in de militaire Sovjetpublicaties.⁷⁹

Zoals in de inleiding al aangehaald wisten de diensten op geen enkel moment helemaal zeker welke troepen van het Warschaupact wanneer en hoe precies zouden aanvallen. En nu weten we dat nog steeds niet. De militaire archieven met de werkelijke operatieplannen liggen waarschijnlijk nog steeds achter slot en grendel in Moskou. We moeten het daardoor voorlopig doen met de plannen die te vinden zijn in archieven van de kleinere lidstaten, zoals die van de NVA van de voormalige DDR, en met interviews met en publicaties van direct betrokkenen. In feite zijn we zo slechts op de hoogte van niet meer dan inzetopties, die vermoedelijk ten dele overeenkwamen met de echte inzetplannen.

Deze conclusie kan worden geïllustreerd aan de hand van de plaats van het Poolse Kustfront en 55(NVA)Leger in de Warschaupactplannen zoals deze in enkele recente historische studies wordt beschreven. De Poolse historicus Zbigniew Moszumanski stelt dat de aanvalsplannen van het Poolse Kustfront – tot de vorming waarvan de Sovjet-Unie in 1961 toestemming had gegeven –⁸⁰ in de periode 1965-1986 in principe hetzelfde zijn gebleven. Dit front, waaraan ook eenheden van het V Militaire District van de NVA zouden worden toegevoegd evenals verbanden van de Verenigde Oostzeevloot van het Warschaupact, zou als onderdeel van het tweede operationele echelon van het eerste strategische echelon zowel richting Denemarken als de Noordzeekust optrekken. De scheidingslijn met 2(Sovjet)Garde Tankleger zou de lijn Klieztz-Wriezen-Gransee-Wittstock-Boizenburg-Soltau-Hengelo-Nijmegen-Tilburg-Middelburg zijn geweest. Over een operationele coördinatie met NVA-eenheden rept Moszumanski niet of

nauwelijks, terwijl de Poolse eenheden bij aanvang van een oorlog eerst over het grondgebied van de DDR hadden moeten worden aangevoerd en de eenheden van beide landen ook in vervolgooperaties hadden moeten samenwerken.⁸¹ Volgens Rüdiger Wenzke zou het Kustfront hebben moeten oprukken over een breedte van 100-200 kilometer langs de lijn Salzwedel-Lüneburg en tijdens hun opmars zijn gestoten op 1(NL)Legerkorps en mogelijk op reserves van 3(VS)Legerkorps, vervolgens de Weser zijn overgestoken en op ongeveer de

- 77 Tegelijkertijd begon men toen in de Verenigde Staten na te denken over *limited nuclear options* – een poging aan het alles-of-niets scenario van de strategie van de *massive retaliation* te ontkomen.
- 78 Matthias Uhl, 'Soviet and Warsaw Pact Military Strategy from Stalin to Brezhnev. The Transformation from 'Strategic Defense' to 'Unlimited Nuclear War', 1945-1968' in: Jan Hoffenaar en Dieter Krüger (red.), *Blueprints for Battle. Planning for War in Central Europe, 1948-1968* (Potsdam 2012) 33-53, aldaar 41.
- 79 Ook in het strategisch denken in de Verenigde Staten kregen de preemptive strike (sinds begin jaren 60) en *war-winning nuclear strategies* (vanaf begin jaren 80) een plaats. Zie onder andere: William Burr (red.), *The Creation of SIOP-62. More Evidence on the Origins of Overkill* (NSA Electronic Briefing Book No. 130, posted 13 July 2004); Walsh, *The Military Balance in the Cold War. US Perceptions and Policy, 1976-85* (Londen, Routledge, 2014) 203.
- 80 Al in de eerste helft van de jaren 50 – dus voor de oprichting van het Warschaupact – had de Generale Staf van de Sovjet-Unie al vastgelegd dat de Poolse troepen binnen de Sovjetoperatieplannen een Kustfront zouden vormen. Zie: Andrzej Packowski, 'Die Polnische Volksarmee im Warschauer Pakt', in: Torsten Diedrich, Winfried Heinemann en Christian F. Ostermann (Hrsg.), *Der Warschauer Pakt. Von der Gründung bis zum Zusammenbruch 1955 bis 1991* (Berlijn, Ch. Links, 2009) 59-84, aldaar 68.
- 81 Zbigniew Moszumanski, 'Die Polnische Küstenfront auf dem Westlichen Kriegsschauplatz' in: Wenzke, *Die DDR und Polen in den Operationsplanungen*, 71-83. Niet duidelijk is of de zes laatstgenoemde steden nog tot de handelingsruimte van het Kustfront behoorden. Het idee van een apart Pools front ontstond na de politieke omwenteling in Polen in 1956. De Poolse leider Wladyslaw Gomulka zag het front als een uiting van de Poolse soevereiniteit; de Sovjet-Unie bekeek het plan aanvankelijk met argwaan. Volgens Moszumanski (blz. 74) telde het front aanvankelijk ongeveer 380.000 militairen en groeide het eind jaren 70 naar een totaal van 590.000 militairen, samengesteld uit leger-, vloot-, luchtmacht- en luchtverdedigingseenheden. Het Poolse leger beschikte zelf niet over kernwapens, maar wel over diverse vliegtuigen, raketten en geschut om deze in te zetten, zij het dat zij daarover niet zelf mochten beslissen maar het boven de nationale legers gestelde door Sovjetmilitairen geleide frontcommando. Over de mate van vrijheid van het Poolse ministerie van Nationale Verdediging en de Generale Staf op het gebied van de operationele planning wordt verschillend geoordeeld. Wenzke ('Die NVA und die Polnische Armee', blz. 117) schat in dat de oefendocumenten slechts 70 à 80% met de echte inzetplannen overeenstemden. Voor een voorbeeld van een 'inzetoptie' van het Poolse (Kust)front – ook wel het Maritieme Front genoemd – in de eerste helft van de jaren 60 zie: Vojtech Mastny en Malcolm Byrne, *A Cardboard Castle?*, 149, bijlage 23.

FOTO PICTURE ALLIANCE/DPA, REINHARD KAUFHOLD

Sovjetmilitairen tijdens een onderlinge wedstrijd met DDR-collega's in 1980. Hoe beide landen precies gezamenlijk zouden opereren tijdens een aanval op het Westen zal alleen duidelijk worden als alle archieven in Moskou opengaan

negende dag bij de Nederlandse grens zijn aankomen.⁸² Wenzke wijst er echter op dat de crisis van 1980-1981 in Polen ertoe heeft geleid dat er in geval van (dreigende) oorlog geen Pools front meer zou worden gevormd.⁸³

De onzekerheid over de steun van de lidstaten was ook het belangrijkste motief voor de Sovjet-Unie in 1980 de touwtjes in het Warschau-pact nog strakker in handen te nemen door de secretaris-generaal van de communistische partij – de leider van het land – ook tot opperbevelhebber van alle strijdkrachten van het pact in oorlogstijd te benoemen. De Generale Staf van de Sovjet-Unie werd zo nog duidelijker het leidende militaire orgaan van het pact en de kleinere bondgenoten kregen nog minder inzicht in de daadwerkelijke oorlogsplannen. Het sinds 1961 bestaande Verenigde Commando van de Verenigde Strijdkrachten had geen operationele taken en fungeerde slechts als doorgeefluik naar de strijdkrachten van de lidstaten.

Flinke verwarring bestaat er ook nog steeds over de vorming en oorlogsplanning van 5(NVA)Leger. Aanvankelijk zouden divisies van het legerkorps van het V Militaire District (Neubrandenburg) de aanvoer van de Poolse legers moeten beschermen en vervolgens worden toegevoegd aan het Poolse Kustfront. Toen er begin jaren 80 geen Pools front meer werd gevormd, werd de opdracht voor dit legerkorps evenals voor het bij Leipzig gestationeerde 3(NVA)Legerkorps flink uitgebreid en werden deze legerkorpsen omgevormd tot respectievelijk het 5- en 3(NVA)Leger. Hans-Georg Löffler schrijft dat deze omvorming reeds in de tweede helft van de jaren 70 in gang is gezet.⁸⁴ Volgens Wenzke waren de legers later, vanaf 1983, gereed voor operaties in Warschaupactverband, terwijl Harald Nielsen zegt dat een oorlogsfunctie voor 5 NVA pas in 1985 was voorzien.⁸⁵

Deze belangrijke rol van 5(NVA)Leger wordt bevestigd in de unieke studies van Siegfried Lautsch, een voormalig NVA-officier die als hoofd van de afdeling Operaties (Leiter der Abteilung Operativ) bij het Commando van het V Militaire District nauw betrokken was bij de operationele planning van het 5(NVA)Leger.

82 Wenzke, 'Die NVA und die Polnische Armee', 118.

83 Ibidem, 124.

84 Hans-Georg Löffler, *Soldat im Kalten Krieg. Erinnerungen 1955-1990* (Bissendorf, Biblio, 2002) 181 e.v.

85 Wenzke, 'Die NVA und die Polnische Armee', 110. Harald Nielsen, *Die DDR und die Kernwaffen. Die nukleare Rolle der Nationalen Volksarmee im Warschauer Pakt* (Baden-Baden, Nomos, 1998).

Het laat nog maar eens zien hoe moeilijk, ja onmogelijk het zelfs nu nog steeds is een nauwkeurig en juist beeld van de militaire dreiging over land te krijgen

Volgens Lautsch ging men er in de planning van dit leger 'davon aus, dass der militärische Gegner – im Wesentlichen das gemischte westdeutsch-dänische Jütländische Armeekorps und das niederländische I. Armeekorps – nach massierten Schlägen zum Angriff übergehen und vermutlich zwei Schläge zur Umfassung der Hauptkräfte der 5. Armee [...] führen würde.'⁸⁶ Vervolgens zou 5 Leger als onderdeel van het eerste operationele echelon van het eerste strategische echelon, gesteund door de

Verenigde Oostzeevloot door het zuidelijk deel van de *Küstenrichtung* in de tegenaanval gaan en in vijf tot zeven dagen in de richting Verden-Osnabrück-Enschede hebben moeten doorstoten naar de Nederlandse grens. Het leger zou zo de rechterflank beveiligen van de opmars van 2(Sovjet)Garde Tankleger, dat in het zwaartepunt lag van de noordelijke as van de aanval op West-Europa. Daarnaast had 5(NVA)Leger volgens Lautsch de opdracht het binnenvallen van het 1 Poolse Leger in de Jutlandse operatierichting veilig te stellen.⁸⁷ Hij rept niet over een opmars van een Pools front richting de Noordzeekust.

Het betoog van Lautsch is zeer gedetailleerd – hij legt bijvoorbeeld uit hoe 1(NL)Legerkorps zou worden verslagen –⁸⁸ en suggereert mede daardoor dat het waarschijnlijk zo zou zijn gegaan. Tegelijkertijd beschrijft hij 'slechts' de gang van zaken op het legerniveau, terwijl hij geen weet heeft van wat er op het hogere (Sovjet) frontniveau in het hoofdkwartier in Wünsdorf plaatsvond, laat staan op het hoogste niveau in Moskou. Het laat nog maar eens zien hoe moeilijk, ja onmogelijk het zelfs nu nog steeds is een nauwkeurig en juist beeld van de militaire dreiging over land te krijgen. ■

86 Siegfried Lautsch, 'Zur operativen Einsatzplanung der 5. Armee der NVA im Rahmen einer Front der Vereinten Streitkräfte der Warschauer Vertragsorganisation in den 1980er Jahren', in: Wenzke, *Die DDR und Polen in den Operationsplanungen*, 35-59, aldaar 44. 85% van de NVA was in de jaren 80 paraat. Torsten Diedrich, 'The German Democratic Republic', in: Hoffenaar en Krüger, *Blueprints for Battle*, 175-201, aldaar 179

87 Siegfried Lautsch, *Kriegsschauplatz Deutschland. Erfahrungen und Erkenntnisse eines NVA-Offiziers* (Potsdam, Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften, 2013) 134-136.

88 Ibidem, 133-138.

LUID en duidelijk

Dreigingsappreciaties van de Luchtmacht Inlichtingendienst tijdens de Koude Oorlog, 1945-1989

Dr. Quirijn van der Vegt*

De in 1951 opgerichte Luchtmacht Inlichtingendienst (LUID)¹ droeg zorg voor de productie van inlichtingen ten behoeve van een juiste inzet van de eigen luchtstrijdkrachten. Hierbij stond voorop het verkrijgen van een vroegtijdige waarschuwing voor een vijandelijke 'overvaling' en het construeren van fundamentele inlichtingen over 'vreemde luchtstrijdkrachten', die tevens als basis zouden dienen voor de gevechtsinlichtingen in oorlogstijd.

Nederlandse militairen arriveren in Handorf, Noordrijn-Westfalen, waar de Eerste Groep Geleide Wapens zijn hoofdkwartier had (1960). Volgens de LUID was de kans op een Sovjetaanval klein, maar als die zou komen lag een verrassingsaanval voor de hand. Met een luchtoffensief onder andere tegen de geleide wapens van de NAVO zou Moskou eerst proberen het luchtoverwicht te veroveren

De inlichtingenbehoefte van de Luchtmachtstaf in de Koude Oorlog spitte zich toe op een viertal terreinen. Zij had behoefte aan generieke inlichtingen over de militaire mogelijkheden en de intenties van het Warschaupact; de gebieden waar vijandelijke luchtoperaties mogelijk zouden plaatsvinden; de concrete dreiging tegen eigen Nederlandse eenheden; en de verwachte vijandelijke wijze van optreden.² Gelet op de oorlogstaken van de luchtmacht in bondgenootschappelijk verband, waarbij haar vliegtuigen naar verwachting in hoofdzaak actief zouden zijn in de operatiegebieden van 2ATAF (2nd Allied Tactical Air Force) en de Northern Army Group in de noordelijke helft van Centraal-Europa, rekende de Luchtmacht Inlichtingendienst – net als de zusterdienst van de landmacht – Polen, Oost-Duitsland, Tsjechoslowakije en de drie westelijke Sovjet Militaire Districten tot zijn primaire geografische interessegebieden.³

Het leeuwendeel van zijn operationele en technische inlichtingen verkreeg de dienst via buitenlandse inlichtingendiensten. Analyses van Warschaupacttoefeningen en verslagen van overlopers droegen bij aan het beeld dat de LUID van de tegenstander schetste.⁴ De informatie-uitwisseling met zusterdiensten, aangevuld met inlichtingen uit open bronnen en eigen middelen zoals verkenningsteams, militaire attachés en interceptie van radiosignalen, bood de LUID een solide basis voor het samenstellen van appreciaties van de offensieve luchtdreiging tegen Centraal-Europa en het Nederlandse grondgebied.

Ook voor de LUID gold dat de door de dienst geschetste mogelijke vijandelijke wijze(n) van optreden een afgeleide waren van diens militaire mogelijkheden. Het bleef gissen naar de intenties van het gesloten communistische blok, zodat de militaire capabilities van het Warschaupact al spoedig het uitgangspunt gingen vormen voor de analyse van wat de vijand mogelijk zou ondernemen en hoe hij dit zou doen. Of, zoals een interservice-stafstudie uit 1956 het verwoordde: ‘Het doel van deze studie is niet zozeer, om na te gaan, wat onze (potentiële) vijand zal doen, dan wel, wat hij kan doen, wat het Westen

vroeg of laat TE WACHTEN staat. Zodra dit laatste is vastgesteld, dient met grote objectiviteit te worden nagegaan, wat het Westen derhalve TE DOEN staat.’⁵

De vragen die dit artikel wil beantwoorden zijn: hoe schatte de Luchtmacht Inlichtingendienst in het tijdvak 1949-1989 de mogelijkheden en intenties van de luchtstrijdkrachten van het Warschaupact/de Sovjet-Unie in? Welke concrete militaire dreigingen nam de LUID waar en welke vijandelijke wijze(n) van optreden voorzag deze dienst? En, tot slot, in hoeverre verhiel dit gepercipieerde vijandbeeld zich tot de realiteit? Deze vragen worden beantwoord aan de hand van dreigingsappreciaties daterend uit de jaren 1956, 1959, 1973, 1986 en 1988, die gezamenlijk de onderzoeksperiode afdekken. Zij vormen tevens de basis voor de chronologische paragraafindeling. De jaartallen corresponderen met perioden in de Koude Oorlog waarin het vijandbeeld aan veranderingen onderhevig was, ingegeven door wijzigende inzichten in de rol van het kernwapen, doctrinaire vernieuwingen en de nimmer aflatende technologische vernieuwingen. Het artikel sluit af met een reflecterende conclusie.

* Dr. Quirijn van der Vegt is wetenschappelijk medewerker bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

- 1 In de nadagen van de Koude Oorlog werd de LUID formeel opgeheven en opgenomen in de Militaire Inlichtingendienst (MID), waarna hij voortaan als MID/KLu door het leven ging.
- 2 R.A. van Bavel en D.G. Pronk, “Een goede vlucht vereist een goede briefing”. Inlichtingenrapportages van de Koninklijke Luchtmacht in de jaren 1986-1987’, *Militaire Spectator* 186-12 (2017) 575.
- 3 Ministerie van Defensie, Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD), archief Afdeling Militaire Inlichtingendienst/Koninklijke Luchtmacht en voorgangers (Afd. MID/KLu), inv.nr. 10316, Nota H-AIV kolonel P.J. Duijn aan H/AIV-DS e.a., nr. AIV/0986/D-86, 10 maart 1986, STG. Confidentieel.
- 4 Van Bavel en Pronk, “Een goede vlucht vereist een goede briefing”, 572.
- 5 MIVD, Afdeling Militaire Inlichtingendienst/Koninklijke Landmacht A (Afd. MID/KL A), inv.nr. 830, 2e Ontwerp voor een stafstudie m.b.t. mogelijke Russische agressie, nr. 10450 ZG, juli 1956, STG. Zeer geheim, 44. De onderstreepte tekstdelen en hoofdletters staan zo in de originele bron.

‘Een plotselinge wereldomvattende luchtaanval’

Met het tot ontploffing brengen van een atoombom (1949) en een waterstofbom (1953) had Moskou het Amerikaanse nucleaire monopolie enkele jaren eerder gebroken dan westerse inlichtingendiensten voor mogelijk hadden gehouden. In de vroege jaren 50 rolden voorts de eerste strategische Sovjet-bommenwerpers (M-4, Tu-95), het belangrijkste nucleaire overbrengingsmiddel vóór de ontwikkeling van ballistische raketten, van de productielijn. Een Derde Wereldoorlog zou naar verwachting aanvangen met een korte, hevige nucleaire uitwisseling, waarbij de antagonisten zouden trachten de tegenpartij een beslissende slag toe te brengen.

Tegen deze achtergrond werkte de Landmacht Inlichtingendienst in 1956 een ontwerpstudie uit voor intern gebruik, die met input van de inlichtingendiensten van de andere krijgsmachtdelen tot een interservice-analyse werd verheven. Op een beknopt hoofdstuk over het vijandelijk potentieel in een overzicht van de operationele waarde van het Commando Luchtverdediging uit 1955 na,⁶ vormt deze studie de vroegste gedetailleerde dreigingsanalyse die in de archieven is teruggevonden waarin de hand van de LUID zichtbaar is. Met de ervaringen van de Tweede Wereldoorlog nog vers in het geheugen wees de studie de beheersing van het luchtruim aan als ‘de overheersende factor’ voor de uiteindelijke uitkomst van een nieuw conflict. Het bevechten en behouden van het luchtoverwicht zou niet zonder slag of stoot verlopen, aangezien de Sovjet-Unie in voorgaande jaren grote aantallen ‘zeer goede straaljagers’ had geproduceerd, die de vergelijking met westerse toestellen glansrijk konden doorstaan. Bovendien, zo vervolgde de studie, beschikte de Sovjet-Unie inmiddels ook over ‘uitstekende straal- en turbostraalbommen-

werpers’, waaronder intercontinentale. Zich beroepend op gegevens van het NAVO-hoofdkwartier zouden tot 1960 maar liefst 600 zware, 500 middelzware en 3.000 tot 4.000 lichte bommenwerpers operationeel worden. Die verwachtte toename, gekoppeld aan de gestage uitbreiding van het kernwapenarsenaal, was van het ‘allergrootste belang’.⁷

Met de toenemende nuclearisering van de Koude Oorlog vormde de verdediging tegen een allesvernietigende kernwapenaanval, naast de productie van nucleaire overbrengingsmiddelen en dito wapens, volgens de studie een tweede zwaartepunt van de opbouw van de Sovjetluchtstrijdkrachten. Om het Sovjetgrondgebied te vrijwaren van Amerikaanse (en Britse) luchtaanvallen gaf het Kremlin met spoed opdracht tot de ontwikkeling van onderscheppingsvliegtuigen met straalvoortstuwing. Vliegtuigen als de MiG-15 en MiG-17 maakten hun opwachting, niet alleen bij de Sovjetluchtmacht, maar ook bij de luchtmachten van de overige Warschaupactleden. De offensieve luchtmachten van het Pact profiteerden volgens de inlichtingenappreciatie eveneens van de invoering van straalaangedreven jacht- en lichte bommenwerpers. Mocht de Sovjet-Unie zich genoodzaakt zien tot ‘een militaire oplossing van de machtsstrijd’, dan kon zij 20.150 vliegtuigen in de strijd werpen, aangevuld met 3.700 toestellen van de Europese satellietlanden. Conform de tweefasenstrategie (zie het artikel van Jan Hoffenaar op blz. 286-309) zou een derde daarvan worden ingezet buiten het Centraal-Europese front, te weten voor een bombardementsoffensief tegen Noord-Amerika en operaties in zuidelijke en noordelijke sectoren van Europa, in het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Nog eens een derde was inzetbaar ten behoeve van de luchtverdediging van de Sovjet-Unie. Hierdoor resteerden voor offensieve taken tegen doelen in West-Europa, waaronder Nederland, ongeveer 7.000 vliegtuigen. De aanname was dat een verrassingsaanval de beste kans op succes bood, wat betekende dat op ‘Dag D’ slechts die vliegtuigen voor offensieve operaties in Centraal-Europa inzetbaar waren die hun doelen vanuit hun vredesopstellingen konden bereiken. Verder ging de studie ervan uit

6 Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), 2.13.142, Commando Luchtverdediging, inv. nr. 411, Overzicht van de operationele waarde van het Commando Luchtverdediging bij de aanvang van 1955, nr. CLV/0309 A, 31 januari 1955, 3-7.

7 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 830, 2e Ontwerp voor een stafstudie m.b.t. mogelijke Russische agressie, nr. 10450 ZG, juli 1956, STG. Zeer geheim, 23.

dat, ter bewaring van het verrassingselement en gelet op de ‘twijfelachtige loyaliteit’ van de satellietluchtmachten, de eerste aanvalsgolf uitsluitend uit Sovjetvliegtuigen zou bestaan. Zo slonk het aantal inzetbare offensieve toestellen tot 2.440.⁸

In een militaire krachtmeting met de NAVO vormde deze offensieve Sovjetluchtvloot volgens de inlichtingenstudie een belangrijke schakel in de gevreesde ‘plotselinge wereld-omvattende luchtaanval’, waarin met atoom- en waterstofbommen bewapende vliegtuigen primair tot doel hadden het NAVO-vergeldingspotentieel op het Europese vasteland en in Groot-Brittannië uit te schakelen. De belangrijkste doelen waren vliegbases van de Amerikaanse en Britse strategische luchtmachten, nucleaire lanceer- en opslagplaatsen van kernwapens. Na de NAVO aldus te hebben ontdaan van haar nucleaire angel zouden Warschaupact-luchtmachten overige vliegbases, radarstations, hoofdkwartieren, troepenconcentraties, logistieke installaties, havens en aanvoerlijnen hebben aangevallen, terwijl bombardementen op regeringscentra, (hoofd)steden en radiozendstations de westerse wil tot verzet moesten breken. Tegelijkertijd zouden Warschaupact-jachtvliegtuigen het luchtruim boven het voorste gevechtsterrein ‘schoonvegen’ en een paraplu vormen waaronder Sovjetdivisies over meerdere assen naar hun doelen zouden oprukken. Waar nodig verleenden jachtbommenwerpers luchtsteun om weerstandsnesten op te ruimen en het momentum van het offensief te helpen behouden.⁹

De hoofdverdedigingslinie van de NAVO, tot 1958 gesitueerd langs de rivieren de Rijn en de IJssel, doorsneed het Nederlandse grondgebied. Vermoedelijk zou de Sovjet-Russische stoomwals Nederland in vijf dagen bereiken. Over het aandeel dat Nederland uit de offensieve luchtoperaties zou ‘aantrekken’ bestond meer verdeeldheid. Dat was onder meer afhankelijk van de vijandelijke strategie en doelenkeuze. Het maken van gedetailleerde schattingen van het tegen Nederland in te zetten luchtpotentieel achtte de studie, mede gelet op het inherent flexibele karakter van het luchtwapen, dan ook

Met de ervaringen van de Tweede Wereldoorlog in het geheugen noemde een studie uit 1956 beheersing van het luchtruim ‘de overheersende factor’

‘niet verantwoord’.¹⁰ De verwachting was dat de Sovjet-Unie, gelet op haar numerieke overmacht aan conventionele middelen, haar schaarse kernwapens zou aanwenden voor de vernietiging van het NAVO-vergeldingspotentieel en het tactische offensief in West-Europa voornamelijk met conventionele middelen zou proberen te beslechten, al dan niet aangevuld met de inzet van chemische en/of biologische strijdmiddelen.

Niettemin bevatte de studie een overzicht van de diverse nucleaire overbrengingsmiddelen die tegen Nederland zouden kunnen worden ingezet. De meeste dreiging ging, zeker in de openingsfase, uit van de ‘formidabele luchtmacht’ van de Sovjet-Unie. Vanaf vliegbases in Oost-Duitsland, Tsjecho-Slowakije en Polen konden indringers in 15 tot 30 minuten boven Nederland zijn. Dit zou de KLu door het ontbreken van een NAVO-breed vroegtijdig waarschuwingssysteem (te) weinig tijd laten voor het nemen van maatregelen. Een pleister op de wonde was dat Nederland in vergelijking met Groot-Brittannië, de Bondsrepubliek en Frankrijk beduidend minder belangrijke ‘A[toom]-doelen’ telde. Zonder zich te willen wagen aan een schatting van het aantal kernwapens dat de Sovjet-Unie voor inzet tegen Nederland had geoormerkt, bevatte de studie

8 Ibidem, 5-7, 11-12, 15-16.

9 Ibidem, 15-18.

10 Ibidem, 16.

Het luchtverdedigingsoperatiecentrum in Driebergen stond op de lijst van potentiële kernwapendoelen

FOTO BEELDBANK NIMH

wel een lijst met potentiële kernwapendoelen, waarvan de vernietiging de bondgenootschappelijke en Nederlandse belangen 'ernstig zal schaden'. De opsomming omvatte vliegbases, het luchtverdedigingsoperatiecentrum in Driebergen, radarstations, de marinebasis Den Helder, de brandstofinstallaties in Pernis, het regerings- en commandocentrum Den Haag en de Rotterdamse haven. Daarnaast ging het om doelen die van operationeel en logistiek belang waren voor de NAVO-oorlogvoering, zoals de stuwen van de Rijn-IJssellinie (ten behoeve van inundaties), commando- en verbindingcentra, munitiedepots, mobilisatiecentra en logistieke knooppunten. Door hun ligging kregen ook elf grotere steden de aanmerking 'gevaar-trekkend'.¹¹

Het geschetste Warschaupactoffensief richting de Atlantische Oceaan en de Noordzee dwong de NAVO in het defensief. Als reactie ontwierp het bondgenootschap operatieplannen om deze eerste stoot zo goed mogelijk op te vangen, het initiatief aan de agressor te ontworstelen en ten slotte het verloren gegane grondgebied te heroveren. De NAVO-hoofdverdedigingslinie verschoof gefaseerd in oostwaartse richting, van de Fulda en Weser (1958) naar de Duits-Duitse grens (1963). NAVO-luchtstrijdkrachten speelden een sleutelrol in de bondgenootschappelijke plannen, zowel in defensief als in offensief opzicht. De primaire taak van de tactische luchtstrijdkrachten, waaronder de Nederlandse, was het nucleaire tegenoffensief door de Amerikaanse en Britse strategische luchtstrijdkrachten (het nucleaire 'slagzwaard') mogelijk te maken door het luchtoverwicht te bevechten. Daartoe voorzagen de operatieplannen in een combinatie van defensieve patrouilles en offensieve luchtoperaties, gericht op het uitschakelen van vijandelijke vliegbases, radar-

11 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 830, 2e Ontwerp voor een stafstudie m.b.t. mogelijke Russische agressie, nr. 10450 ZG, juli 1956, STG. Zeer geheim, Beoordeling vijandelijke toestand en mogelijkheden betreffende gebruik van "A"- en "H"-wapens tegen Nederland, 9-12.

stations en luchtafweer. Mede gelet op de actieradius van de jachtbommenwerpers bevonden de vooraf bepaalde oorlogsdoelen zich alle op korte afstand van het IJzeren Gordijn, op Oost-Duits grondgebied.

LUID-studies die inzicht verschaffen over de te verwachten weerstand voor de Nederlandse jachtvliegers tijdens dergelijke gevaarlijke offensieve missies zijn slechts voor latere jaren traceerbaar. Amerikaanse en NAVO-inlichtingenrapporten uit deze jaren, die als gezegd dikwijls de leidraad vormden voor Nederlandse appreciaties, schilderden de Warschaupact-luchtverdediging af als numeriek sterk en goed getraind, zij het niet zonder gebreken. Deze betroffen het geringe aantal onder alle weersomstandigheden inzetbare jachtvliegtuigen, de technisch onvolmaakte verbinding- en bevelvoeringsmiddelen, gaten in de radardekking op lage hoogte en een mede hierdoor tekortschietende waarschuwingstijd. Naar verwachting wachtte de luchtverdediging de komende jaren echter een forse impuls door de vervanging van subsonische door supersonische jachtvliegtuigen en de invoering van geleide wapens tegen luchtdoelen.¹²

Nucleaire hoogtijdagen

De nuclearisering bereikte eind jaren 50, begin jaren 60 een hoogtepunt. Zowel het Warschaupact als de NAVO zette alle kaarten op de opbouw van immense kernwapenarsenalen. De Sovjetgeneraal Valentin V. Larionov omschreef deze periode treffend als het 'nucleair romanticisme', gezien het gebrek aan realisme in de geheel op nucleaire leest geschoeide Sovjetoperatieplannen.¹³ De NAVO-plannen getuigden al evenmin van veel realiteitszin. Een inlichtingenstudie toont hoe de LUID het vijandelijk potentieel en zijn inzetmogelijkheden begin 1959 inschatte. Hoewel hij de kans dat de Sovjet-Unie met voorbedachte rade tegen de NAVO ten strijde zou trekken nihil achtte, sloot de LUID niet uit dat Moskou zich door een politieke of militaire misrekening gedwongen zou zien de wapens op te nemen. In dat geval lag een verrassingsaanval voor de hand, ingeleid

door een grootscheeps vijandelijk luchtoffensief gericht op het vernietigen van het westerse nucleaire vergeldingspotentieel en mogelijk voorafgegaan door aanvallen met grond-grond geleide wapens. Een tweede doelstelling van de Sovjetluchtstrijdkrachten was het veroveren van het luchtoverwicht door aanvallen op vliegvelden, radarcentra en geleidewapeneenheden.

De studie vermeldde een sterkte van 4.861 jachtvliegtuigen en 1.639 lichte bommenwerpers, die in de Centraal-Europese Sector konden worden ingezet. Aan de hand van aannames (zoals de verwachtte prioritering aan de luchtverdediging boven offensieve acties en het onvoldoende betrouwbaar achten van de satellietluchtmachten om hun offensieve taken toe te kennen) en berekeningen (vlieggereedheid, maximaal aantal te genereren sorties per etmaal en de toewijzing van offensieve middelen aan doelen in het Nederlandse operatiegebied) werden in de eerste aanvalsgolf 69 jachtvliegtuig- en 105 lichte bommenwerpersorties tegen het Nederlandse grondgebied verwacht. Het zou in hoofdzaak gaan om MiG-17 jachtvliegtuigen en IL-28 lichte bommenwerpers. Bovendien zou een deel van de tegen Groot-Brittannië in te zetten bommenwerpers Nederland passeren. De Sovjetvliegers werd een hoog moreel toegedicht, 'gelijk (...) aan die van NAVO-bemanningen, zij het met minder initiatief'. Wel beperkte de technologische achterstand op het Westen de tactische Sovjetluchtstrijdkrachten in hun all weather-mogelijkheden.

Opvallend genoeg stelde de studie daarnaast ook de betrouwbaarheid van Sovjetkernwapens ter discussie. 'Verwacht wordt dat 50% blindgangers of anderszins door storingen ineffectief zullen zijn.' Het groeiende Sovjetkernwapenarsenaal betekende dat naar schatting 48 bommen beschikbaar zouden zijn voor inzet tegen Nederlandse doelen, waarvan 18 tegen de Nederlandse vliegbases. De MiG-17 was niet

12 'National Intelligence Estimate 11-4-57, Main Trends in Soviet Capabilities and Policies 1957-1962', 12 november 1957, 38.

13 Vojtech Mastny, 'The Warsaw Pact as History', in: Vojtech Mastny en Malcom Byrne (red.), *A Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955-1991* (Boedapest, New York, CEU Press, 2005) 20-21.

uitgerust voor het vervoer van kernwapens; die mogelijkheid beperkte zich voornamelijk tot bommenwerpers. De inzet van zware bommenwerpers tegen doelen op Nederlandse bodem was evenwel ‘onwaarschijnlijk’, aangezien deze schaarse toestellen gelet op hun grote reikwijdte primair tegen verafgelegen, strategische doelen zouden worden ingezet. De LUID concludeerde verder (terecht, zo bleek) dat de bouw van zware bommenwerpers ‘ver beneden de Westerse verwachtingen’ was gebleven. Dit weet de dienst aan productiemoeilijkheden, maar tevens sprak hij het vermoeden uit dat de Sovjet-Unie wellicht verwachtte ‘spoediger, met evenveel of meer succes te kunnen optreden met hun I.C.B.M.’s [intercontinental ballistic missiles]’.¹⁴

In de jaren die volgden zou de LUID het vijandbeeld slechts weinig aanpassen. Al in 1960 constateerde de dienst dat de Sovjet-Unie aanmerkelijke vorderingen had geboekt op het gebied van all weather-operaties, waardoor ook de lichte bommenwerpers nu in staat werden geacht om bij nacht en slecht weer operaties uit te voeren. De jachtvliegtuigen bleven als voorheen gebonden aan het opereren bij goed zicht.¹⁵ Tot midden jaren 60 vermeldde de stukken weinig ‘spectaculaire’ ontwikkelingen met betrekking tot de invoering van nieuwe vliegtuigtypen c.q. geleide wapens. Vermeldenswaardig in deze jaren was vooral de toegenomen Sovjetaandacht voor het verbeteren van technieken van jachtvliegtuigen om nucleaire wapens af te werpen. Andere zaken die de inlichtingendienst opvielen waren de Sovjetbelangstelling voor operaties met behulp van

helikopters, de voortgaande verruiming van de all weather-capaciteiten van de Sovjetluchtmacht, de groei van het aantal grond- en grond-lucht geleide wapens, zowel in de Sovjet-Unie als de satellietlanden, en de aandacht voor elektronische oorlogvoering.¹⁶

Conventionele accentverschuiving

In de tweede helft van de jaren 60 maakten westerse inlichtingendiensten voor het eerst gewag van een verandering in de offensieve Warschaupactplannen, waarin ruimte leek voor een conventionele fase. Nauwgezette bestudering van omvangrijke pactoefeningen zoals Dnjepr en Dvina bevestigden dat beeld.¹⁷ In Nederland kwamen de diensten tot eenzelfde conclusie. Zo vermeldde het inlichtingenhoofdstuk in de prognose voor het jaar 1967 van het Commando Luchtverdediging dat de Sovjet-Unie thans twee vormen van oorlogvoering onderscheidde, te weten een beperkte conventionele oorlog en een totale nucleaire oorlog, waartoe eerstgenoemde kon uitgroeien. Het Westen zou er goed aan doen zich te realiseren dat het Warschaupact in geval van een conventionele oorlog veruit superieur was.¹⁸

Een jaar later, in 1967, benadrukte het hoofd van de Sectie L-2, luitenant-kolonel B.B. de Boer, opnieuw vooral de grote kwantitatieve slagkracht van het Warschaupact: 11.000 Sovjetvliegtuigen en 3.000 van de satellietlanden. Hiervan zouden er in een conflict naar schatting 5.400 tegen Centraal-Europa kunnen worden ingezet. De ‘belangrijkste dreiging’ gold het in Oost-Duitsland gelegerde 24e Sovjetluchtleger, ‘het grootste en best uitgeruste’ van de dertien luchtlegeren die de Sovjet-Unie in totaal had. Tot de belangrijkste taken van het 24e Luchtleger behoorden het verzorgen van de luchtverdediging in de voorste lijn en de bescherming en ondersteuning van de Sovjetlandstrijdkrachten in Oost-Duitsland. Voor de luchtverdedigingstaak had het leger 350 luchtverdedigingsjagers, 61 radarstations, 54 geleide wapeneenheden en 19.000 stukken luchtdoelgeschut van verschillende kalibers. Deze imposante luchtverdedigingsmacht werd nog aangevuld met de

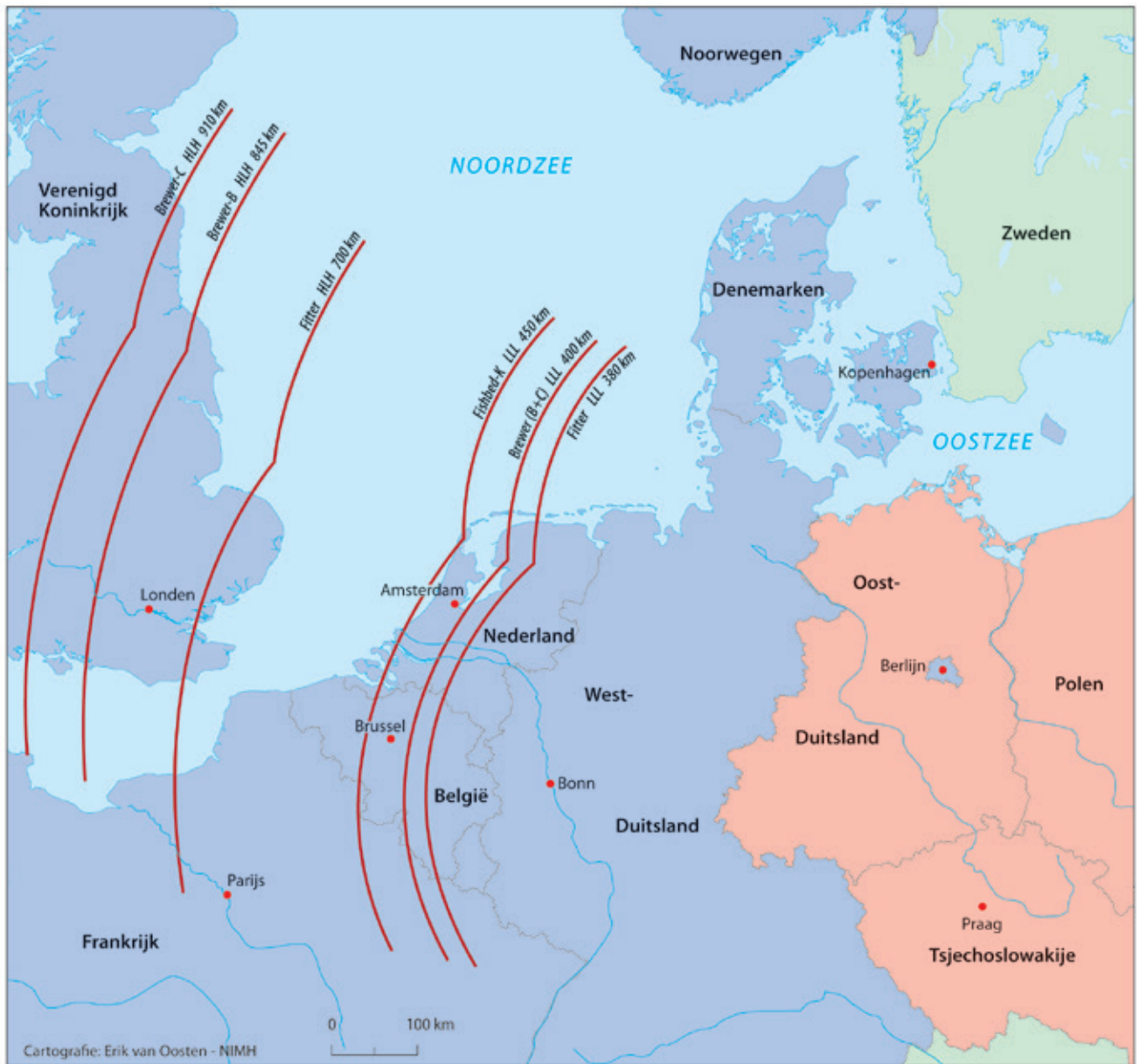
14 NL-HaNA, 2.13.113, Chef Luchtmachtstaf, inv.nr. 3516, Bijlage B Inlichtingen bij Oorlogsplan CLV, nr. OB/1/ZG, 1 februari 1959.

15 NL-HaNA, 2.13.142, Commando Luchtverdediging, inv.nr. 599, Concept Overzicht betreffende de LSK van het Sovjet-blok, nr. CLV/50989 A, 15 juni 1960.

16 NL-HaNA, 2.13.142, Commando Luchtverdediging, inv.nr. 414, Verwachtingen van het Commando Luchtverdediging voor het jaar 1965, nr. CLV/55378 D, 18 december 1964; NL-HaNA, 2.13.142, Commando Luchtverdediging, inv.nr. 414, Verwachtingen van het Commando Luchtverdediging voor het jaar 1966, nr. 650188 D.

17 Diego A. Ruiz Palmer, ‘The NATO-Warsaw Pact competition in the 1970s and 1980s: a revolution in military affairs in the making or the end of a strategic age?’, *Cold War History* 14 (2014) (4) 541-542.

18 NL-HaNA, 2.13.142, Commando Luchtverdediging, inv.nr. 414, Verwachtingen van het Commando Luchtverdediging voor het jaar 1967, nr. CLV/660347/E, 23 december 1966.

CARTOGRAFIE: ERIK VAN OOSTEN, NIMH

Legenda

- NAVO
- Warschaupact
- Neutraal

- Su-7 Fitter
- MiG-21 Fishbed-K
- Yak-28 Brewer-B
- Yak-28 Brewer-C

- jachtbommenwerper met externe brandstoftank en 1.120 kg wapenlast
- jachtvliegtuig met externe brandstoftank en 1.120 kg wapenlast
- lichte bommenwerper met externe brandstoftank en 1.540 kg wapenlast
- lichte bommenwerper met externe brandstoftank en 1.640 kg wapenlast

- Vluchtprofielen*
- LLL (laag-laag-laag)
- HLH (hoog-laag-hoog)

- route naar het doel en terug op 300 meter hoogte
- route hoog tot mogelijke lijn van interceptie, dan laag en hoog terug

Noot

Tu-16 Badger middelzware bommenwerper kan met 3.000 kg wapenlast in een LLL-vluchtprofiel alle doelen in Nederland bereiken

Kaart 1 Gevechtsbereik Warschaupactluchtmacht 1973

eenheden van satellietlanden. In offensief opzicht telde het 24e Luchtleger 232 jachtbommenwerpers, waarvan twee derde van het type Su-17, een doorontwikkeling van de Su-7 en belast met een conventioneel-nucleaire dubbel-taak; 96 lichte bommenwerpers, merendeels supersonische Yak-28's ter vervanging van de tactisch verouderde IL-28; 92 gespecialiseerde verkenningsvliegtuigen, 50 transporttoestellen en 65 helikopters van diverse pluimage. Het sectiehoofd concludeerde dat de bevelhebbers van de Sovjetluchtstrijdkrachten in staat waren de 'politieke meesters een uitgebreide keus aan mogelijkheden te bieden, niet alleen door een vrij grote overmacht in aantallen, maar ook door een goede verscheidenheid in typen voor het uitvoeren van de verschillende soorten opdrachten'.¹⁹

In hetzelfde jaar dat luitenant-kolonel De Boer zijn gehoor waarschuwde voor de kwantitatieve disbalans vis-à-vis het Warschaupact, vond aan NAVO-zijde met het omarmen van de strategie van flexible response eenzelfde accentverschuiving van nucleaire naar conventionele oorlogvoering plaats. In de operationele planning van zowel het Warschaupact als de NAVO werden kernwapens naar de achtergrond verdrongen. De inzet van nucleaire middelen was echter niet uitgesloten. Hoewel westerse inlichtingendiensten de angst dat Moskou een algemene onbeperkte oorlog zou initiëren niet langer reëel achtten, bleef in hun ogen niettemin de kans op escalatie van een beperkte oorlog tot een nucleair inferno aanwezig – zeker zo lang het conventionele overwicht van het Warschaupact de NAVO al in een vroeg stadium tot de inzet van

tactische nucleaire wapens zou kunnen doen besluiten.²⁰

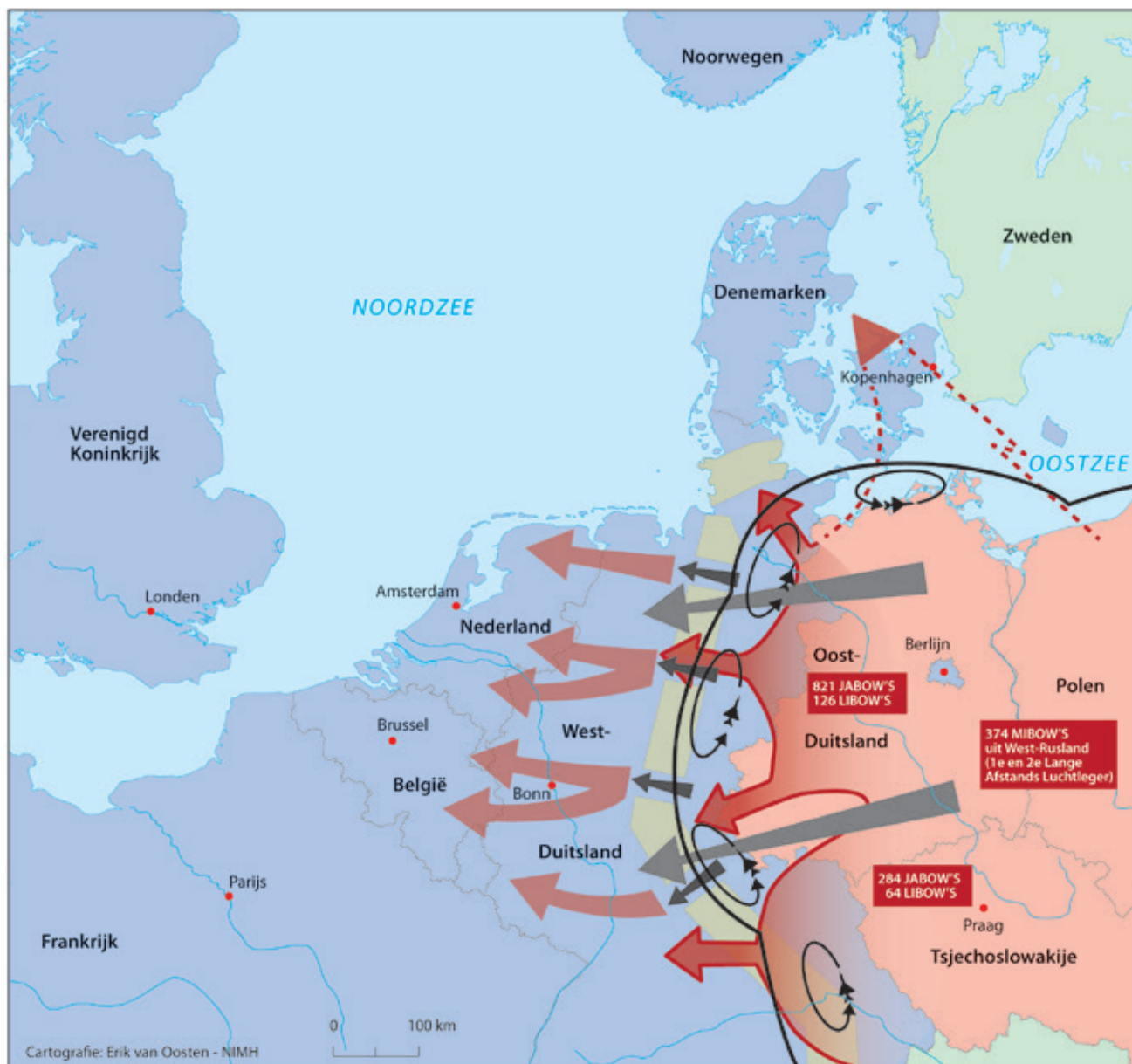
De herwaardering van conventionele wapensystemen in Oost en West leidde ertoe dat omstreeks 1970 de conventionele slagkracht van het Warschaupact in LUID-rapportages de boventoon ging voeren. Een in juni 1973 verschenen L-2-studie is hiervan een treffend voorbeeld. Het document begint met een inschatting van de sterke en zwakke punten van de opponent. Sterke punten betroffen zaken die de flexibiliteit bevorderden en de kwetsbaarheid verminderden, zoals uniformiteit in uitrusting, organisatie en procedures, standaardisatie van bewapening en logistiek en het grote aantal goed beschermde vliegbases. Daar stond tegenover dat de tactische luchtstrijdkrachten met een offensieve taak een kleine wapenlast hadden, alsmede een gering aantal bewapeningsopties en een beperkte actieradius. Verder ontbeerden de jachtbommenwerpers de elektronische hulpmiddelen om bij nacht en slecht weer te kunnen opereren. Niettemin zou het relatief grote aantal middelzware Sovjetbommenwerpers dat nadeel deels teniet doen. De L-2-studie schetste twee denkbare vormen van Warschaupactagressie. De eerste betrof een verrassingsaanval gericht op het zo snel mogelijk doorstoten naar de Rijn en het scheiden van de Central Army Group en de Northern Army Group. De tweede, 'meest waarschijnlijk[e]' optie, was een conventionele aanval voorafgegaan door een ruime voorbereiding, die, hoewel dit de NAVO zou alarmeren en in staat zou stellen voorbereidingen te treffen, het Warschaupact een nog grotere numerieke superioriteit bood dan bij een verrassingsaanval. Vanuit luchtmachtvoegpunt bestond er weinig verschil tussen beide opties, met dien verstande dat een voorbereide aanval het Warschaupact het voordeel bood dat de gevechtsgereedheidspercentages hoger lagen.²¹

Op grond van beschikbare inlichtingen, zo vervolgde de studie, zouden de luchtstrijdkrachten van het Warschaupact tegenover de Centrale Sector van de NAVO over drie fronten worden ingezet. Elk front had de beschikking over een of meer tactische Luchtlegers, die zorgdroegen voor het verkrijgen van het

19 NL-HaNA, 2.13.113, Chef Luchtmachtstaf, inv.nr. 4944, Bijlage F 'De luchtdreiging tegenover de Centrale Sector' behorend bij 'Verslag Commandantenvergadering', nr. 014.635/013.743, 30 oktober 1967.

20 MIVD, Afd. MID/KL A, inv.nr. 492, Beoordeling Toestand, Uitgave 1970/1971, nr. 082/S/ZG, 21 oktober 1970, Zeer Geheim. Inmiddels weten we dat de Sovjet-Unie eveneens had geconcludeerd dat de NAVO spoedig op kernwapens zou moeten teruggrijpen. Vojtech Mastny, 'Planning for the Unplannable'; Vojtech Mastny, 'Imaging war in Europe', in: Vojtech Mastny, Sven G. Holtsmark en Andreas Wenger (red.), *War Plans and Alliances in the Cold War. Threat perceptions in the East and West* (Londen, New York, Routledge, 2006) 28-29.

21 NL-HaNA, 2.13.180, Defensie/CVCS, inv.nr. 514, L2-Studie betreffende 'De inzet van de Warschau-Pakt luchtstrijdkrachten in conventionele operaties tegen Centraal-Europa en in het bijzonder tegen Nederland', nr. L2/0925/F-73, 1 juni 1973.

CARTOGRAFIE: ERIK VAN OOSTEN, NIMH

Legenda

	NAVO		Warschaupactgevechtsvliegtuigen in een primair offensieve rol
	Warschaupact		Ondersteuning grondstrijdkrachten (tactische luchtsteun/interdictie/verkenning)
	Neutraal		Forceren doorgangen NAVO-geleidwapengordel (Fitter)
JABOW	Jachtbommenwerper		Aanvallen NAVO-vliegbases/infrastructuur (LIBOW en Fitter)
LIBOW	Lichte bommenwerper		Luchtverdediging boven troepen te velde en achterland
MIBOW	Middelzware bommenwerper		NAVO-geleidwapengordel

Kaart 2 Inzet Warschaupactluchtstrijdkrachten in conventionele operaties tegen Centraal-Europa 1973

De LUID verwachtte zes tot negen middelzware bommenwerpers per Nederlandse vliegbasis

luchtoverwicht boven het frontgebied en het ondersteunen van de eigen landstrijdkrachten in de meest brede zin van het woord. Voor deze conventionele luchtoperaties boven Centraal-Europa waren 2.253 tactische gevechtsvliegtuigen beschikbaar, zo nodig aan te vullen met 374 middelzware bommenwerpers van de in het westen van de Sovjet-Unie gelegerde 1e en 2e Lange Afstands Luchtlegers. De luchtverdediging van het achter het front gelegen gebied werd toevertrouwd aan de satellietluchtmachten (Oost-Duitsland, Polen, Tsjecho-Slowakije), die tezamen over 968 jagers beschikten.

De mogelijke wijze van optreden bij een verrassingsaanval dan wel een offensief met een langere voorbereiding verschilde weinig. In beide gevallen zouden Warschaupactluchtstrijdkrachten de aanval openen door ten minste vier doorgangen te forceren door de inmiddels door de NAVO opgetrokken geleidewapengordel. Daarna zou de weg open liggen voor opvolgende luchtaanvallen op counter-air-doelen (vliegbases, radarstations, commandocentra) om zo de NAVO-luchtstrijdkrachten een ‘verlamme slag’ toe te brengen. In de eerste twaalf uren richtten de luchtoperaties zich daarnaast op het uitschakelen van communicatiecentra, interdictiedoelen en troepenverplaatsingen en het bevechten van het luchtoverwicht. Twaalf uur na het begin van de aanval zou, onder voortzetting van al deze operaties, de luchtsteun aan de oprukkende Warschaupactlandstrijdkrachten worden geïntensiveerd.

Net als in eerdere dreigingsappreciaties rekende de LUID vliegbases, commando-organen,

communicatiecentra, militaire colonnes en logistieke aanvoerlijnen in Nederland tot potentiële doelen. Met het introduceren van een verbeterde versie van het MiG-21 gevechtsvliegtuig in 1972 was volgens de dienst het vermogen van de luchtlegers om doelen in Nederland aan te vallen toegenomen, hoewel het onwaarschijnlijk was dat deze luchtverdedigingsjagers vroegtijdig aan hun primaire taak zouden worden onttrokken. Offensieve taken vielen in eerste aanleg toe aan Tu-16 middelzware bommenwerpers – die vanaf hun thuisbases in de Westelijke Sovjet-Unie geheel Nederland konden bestrijken – Yak-28 lichte bommenwerpers en Su-7 jachtbommenwerpers. De middelzware en lichte bommenwerpers waren in staat bij dag en nacht te opereren, de Su-7 uitsluitend bij daglicht. In alle gevallen bestond de aanvalstactiek uit een penetratie op lage hoogte (300 meter) met hoge snelheid, waarna het doelwit met ongeleide raketten of bommen onder vuur zou worden genomen. De LUID verwachtte de inzet van zes tot negen middelzware bommenwerpers per Nederlandse vliegbasis en pakweg het dubbele aantal in geval van een aanval door een combinatie van lichte- en jachtbommenwerpers. Tegen kleinere doelen, zoals commando- en communicatiecentra, zouden formaties van vier Yak-28's of zes tot acht Su-7's per doel worden ingezet. De L-2-studie meende ten slotte dat het aantal offensief tegen Nederland in te zetten Warschaupactvliegtuigen in de nabije toekomst niet significant zou wijzigen. Wel verwachtte zij een kwalitatieve verbetering van de offensieve capaciteiten, vooral met betrekking tot all-weather-operaties, bewapening en elektronische oorlogvoering.²²

Een andere ontwikkeling die in deze jaren de aandacht van inlichtingendiensten trok was het toekennen van zelfstandige offensieve taken aan strijdkrachten van satellietlanden in de openingsuren van een conflict.²³ Het invoeren van Su-7 jachtbommenwerpers bij de Poolse en Tsjecho-Slowaakse luchtmacht en het steeds vaker oefenen van offensieve operaties door de Oost-Duitse luchtmacht toonden aan dat deze landen in oorlogstijd niet langer enkel luchtverdedigingstaken zouden uitvoeren.²⁴

22 Ibidem.

23 CIA, Intelligence Memorandum, Warsaw Pact War Plan for Central Region of Europe, IM-68 (onleesbaar), 18 juni 1968, 2.

24 MIVD, Afd. KL A, inv.nr. 492, Beoordeling Vijandelijke Toestand, Uitgave 1969/1970, nr. 33174/71, Deel II, Zeer Geheim.

Kwaliteit boven kwantiteit

De verwachting dat de tactische Warschaupact-luchtstrijdkrachten binnen afzienbare tijd een kwalitatieve transformatie zouden ondergaan, werd inderdaad in de tweede helft van de jaren 70 bewaarheid.²⁵ Met het operationeel worden van gevechtsvliegtuigen als de MiG-23, Su-17 en Su-24, die hun voorgangers op het gebied van avionica, vliegbereik en bewapening ver achter zich lieten, kregen de tactische luchtstrijdkrachten van het Oostblok de beschikking over middelen om hun luchtverdedigingsfocus te verruilen voor een veelomvatter defensief en offensief takenpakket.²⁶

De opponent tegenover wie de NAVO en de Koninklijke Luchtmacht zich in de jaren 80 gesteld zagen, leek in weinig op de moloch van voorheen. De numeriek veel sterkere, maar uit relatief eenvoudige toestellen bestaande Warschaupact-luchtstrijdkrachten hadden plaatsgemaakt voor een minder omvangrijke, maar capabelere vloot multi-role-gevechtsvliegtuigen. Omdat uit deze jaren meer archiefmateriaal beschikbaar is kan er in vergelijking met voorgaande perioden een completer beeld van de door de LUID gepercipieerde dreiging worden geschetst. Het belangrijkste inlichtingenproduct uit deze jaren is de *Dreigingsappreciatie KLu*, een studie die jaarlijks werd bijgesteld op basis van nieuw ingewonnen informatie.²⁷ Die inlichtingen verkreeg de dienst onder meer uit NAVO-documenten, waaronder, naast MC 161 en MC 260, de *Aircraft Order of Battle and Airfield Catalogue*. De inlichtingendiensten van de lidstaten kwamen jaarlijks bijeen om deze catalogus te completeren en 'verversen'.²⁸ Een andere waardevolle bron vormden de toenemende gegevensuitwisselingen voortkomend uit bilaterale contacten met buitenlandse zusterdiensten.²⁹ Getuige in het archief gevonden gespreksverslagen hadden in ieder geval vanaf midden jaren 80 jaarlijks Air Intelligence Meetings plaats met Franse, West-Duitse, Britse, Amerikaanse en enkele kleinere inlichtingendiensten, waarin zij op een één-op-één basis operationele en technische inlichtingen, rapporten, studies, schetsen en beeldmateriaal uitwisselden.

Ondanks de bescheiden capaciteiten van de LUID betrof het hier geen eenrichtingsverkeer; de dienst bracht zelf ook waardevolle inlichtingen in, waaronder (lucht)foto's, kaarten, rapporten, schema's en technische tekeningen.³⁰ Buitenlandse diensten waren vooral te spreken over de wijze waarop de inlichtingendienst nieuwe ontwikkelingen analyseerde en inschatte, gegeven zijn beperkte menskracht en mogelijkheden. Tekenend was de opmerking van een Britse intelligence-specialist, die tijdens een dergelijk bilateraal onderonsje liet weten dat de LUID 'on the ball' was.³¹ Een enkele maal deed de LUID 'zaken' met niet-NAVO-partners, waaronder de Israëlische en Finse inlichtingendiensten. Ook in het meer informele circuit vond uitruil van foto's plaats, dikwijls door tussenkomst van de defensieattachés ter plaatse. Attachés vormden tevens een belangrijke bron voor de berichtgeving over (aanstaande) Warschaupact- en waarnemersoefeningen.

- 25 CIA, Intelligence Memorandum, Soviet Tactical Air Forces: New Capabilities and Roles for the 1970s, SR IM 69-3, 10 januari 1969, 1.
- 26 CIA, National Intelligence Estimate, Warsaw Pact Forces Opposite NATO, NIE 11-14-75, 4 september 1975, 36.
- 27 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10275, Aantekening omslagvel bij Appreciatie Koninklijke Luchtmacht, nr. AIV/0925/D-88, 9 augustus 1988, STG. Geheim.
- 28 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 11358, Beknopt verslag bilaterale bespreking MIDKLu/BND, nr. MID-KLu/0991/F-1/87, 17 juli 1987, Geheim.
- 29 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 135, Aantekening van PHMID-KL A.J. van Hulst op omslagvel bij Verslag bilaterale inlichtingenbespreking MIDKLu/BND, nr. MIDKLu/0991/N-91, 10 juli 1991, STG. Geheim.
- 30 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10181, Verslag bilaterale inlichtingenbespreking 2e Bureau (Fr)-LUID, nr. LUID/0911/D-85, 26 juni 1985, STG. Geheim; Verslag bilaterale inlichtingenbespreking 2e Bureau (Fr)-LUID, nr. LUID/0911/G-83, 19 december 1983, STG. Geheim; Verslag bilaterale inlichtingenbespreking 2e Bureau (Fr)-LUID, nr. LUID/0911/H-84, 12 juli 1984, STG. Geheim; Verslag bilaterale vergadering met Franse luchtmacht, nr. MID-KLu/0911/H-87, 15 oktober 1987, STG. Geheim; Verslag bilaterale vergadering met Franse luchtmacht, nr. MID-KLu/0911/E-88, 14 juni 1988, STG. Geheim; Verslag bilaterale vergadering met Franse luchtmacht, nr. AIV/0911/G-89, 14 november 1989, STG. Geheim. MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 108, Brief Plaatsvervangend Hoofd MIDKLu aan Hoofd MID inzake Contacten met inlichtingenorganisaties USA, nr. MIDKLu/0935/C-88, 14 september 1988, STG. Confidentieel. MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 135, Beknopt verslag bilaterale bespreking MIDKLu/BND, nr. MID-KLu/0991/F-1/87, 17 juli 1987, Geheim; MIVD, Afd. MID/KLu, inv. nr. 11740, Beknopt verslag bilaterale bespreking MIDKLu/BND, nr. MIDKLu/0991/W-88, 15 juli 1988, Geheim; Verslag bilaterale inlichtingenbespreking MIDKLu/BND, nr. MIDKLu/0991/R-89, 25 juli 1989, Geheim.
- 31 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10182, Verslag van de UK/NL Intelligence Meeting op 19/20 mei 1987 te Den Haag, nr. MID-KLu/0910/G-87, zonder datum, STG. Confidentieel.

Aangevuld met gegevens uit open bronnen, waaronder vertaalde artikelen uit de Sovjetvakpers, werd de ‘vangst’ per onderwerp, variërend van wapensystemen tot gevechtstactieken, in mappen gebundeld, waarvan de inhoud up-to-date werd gehouden en waaruit geput kon worden voor dreigingsappreciaties en andersoortige inlichtingenproducten.

Uit de aldus verzamelde inlichtingen ‘componeerde’ de LUID in de jaren 80 dreigingsanalyses over onder andere de luchtdreiging tegen de Kanaal- en Noordzeehavens, de luchtdreiging tegen Nederlandse vliegbases, de kwetsbaarheid van UHF-communicatie voor stoorsystemen, een analyse van luchtoperaties in het operatiegebied van 1 Legerkorps en een appreciatie van de offensieve Warschaupactluchtdreiging tegen de Centraal-Europese Sector in een conventioneel conflict, met speciale aandacht voor Nederland.³² De in opdracht van de British Army of the Rhine opgestelde dreigingsanalyse tegen de communicatielijnen stipte de voorname rol aan van Nederland als communicatiezone en als spil in de bondgenootschappelijke aanvoer- en logistieke keten. Daaruit voortvloeiend telde Nederland meerdere ‘lonende doelen’ zoals lucht- en zeehavens, industrie, depots, alsmede de oost-west georiënteerde logistieke levensaders, voor de in Oost-Duitsland gestationeerde Sovjetgevechtstoestellen met een beperkt vliegbereik. Invoering van lucht-grond geleide wapens vergrootte evenwel de actieradius van hun slagkracht; variërend van tien (AS-7, AS-10) tot, in het geval van de AS-9 anti-radarraket, liefst honderd kilometer.³³ Deze en andere kwalitatieve verbeteringen op bewapenings-

gebied, gevoegd bij het operationeel worden van steeds grotere aantallen Su-24 en Tu-22M3 (middelzware) bommenwerpers, zette een gestage groei in van het offensieve Warschaupactvermogen over middellange afstand.³⁴ Deze ontwikkeling had ook haar weerslag op de luchtdreiging tegen Nederland, waar de Koninklijke Luchtmacht zich vanaf de tweede helft van de jaren 80 moest wapenen tegen nieuwe aanvalstactieken, vluchtprofielen en (precisie)wapens.

Het reeds eerder beschreven beeld van een theater-brede conventionele luchtoperatie van het Warschaupact – twee zeer geconcentreerde aanvalsgolven met daartussen korte intervallen – bleef ook in de jaren 80 gehandhaafd, met dien verstande dat de hoofdrol verschoof naar de capabelere Su-24 en Tu-22M3-bommenwerpers. Deze vormden het speerpunt van het openingsoffensief met aanvallen op doelen in de strategische diepte van het NAVO-gebied. Hun actieradius en navigatie- en radarapparatuur stelden hen in staat onder alle weersomstandigheden hun doelen, waaronder Nederlandse vliegbases, nucleaire opslagplaatsen en commando- en verbindingcentra, met conventionele wapens uit te schakelen. Nadat deze bommenwerpers een of meer corridors door de westerse ‘missile belt’ zouden hebben vrijgemaakt, zouden ook andere typen (jacht)-bommenwerpers in het Nederlandse luchtruim verschijnen om tactische doelen onder handen te nemen. Geëscorteerd door jachtvliegtuigen en vergezeld van gevechtstoestellen die het storen dan wel uitschakelen van de luchtafweer ten doel hadden, zouden zij hun offensieve missies uitvoeren. De (vermeende) vijandelijke perceptie van de sterke NAVO-luchtverdediging, wapentechnische beperkingen en de veelal ongunstige West-Europese weersomstandigheden die noopten tot visuele identificatie van het target, deden de LUID vermoeden dat de aanvallers hun doelen op lage hoogte zouden naderen.³⁵

In zijn ‘Appreciatie van de offensieve luchtdreiging tegen de Centraal Europese sector’ schetste de LUID in november 1986 als meest realistische dreigingsscenario een Warschaupactaanval met aanvankelijk uitsluitend

32 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10270B, Bijlage ‘Air threat to Lines of Communication’, nr. AIV/0925/F-83, 27 april 1983, Secret. MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10271C, Bijlage ‘Dreigingsanalyse inzake WP-stoorsystemen t.a.v. UHF-communicatie’, nr. AIV/0925/J-84, 26 maart 1984, STG. Geheim; MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10268A, WP-luchtoperaties in operatiegebied 1 (NL) LK m.b.t. (NL) LUA-operaties nabij de VRW, nr. AIV/0925/S-80, 30 juli 1980, STG. Geheim.

33 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10270B, Bijlage ‘Air threat to Lines of Communication’, nr. AIV/0925/F-83, 27 april 1983, Secret.

34 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10268, WP-luchtdreiging tegen KLu-vliegbases in een conventioneel conflict, nr. AIV/0925/M-80, 24 april 1980, STG. Geheim.

35 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10272, Dreiging tegen Nederland in oorlogstijd, KL, Afdeling Inlichtingen/Veiligheid, Sectie Inlichtingen, nr. 101-171084, oktober 1984, STG. Geheim.

Met de komst van Sovjetgevechtshelikopters als de Mi-24 vanaf de tweede helft van de jaren 80 kwamen meer jachtbommenwerpers vrij voor counter air- en interdictietaken

conventionele middelen die werd voorafgegaan door een (gedeeltelijke) opbouw en ontplooiing van strijdkrachten langs het IJzeren Gordijn. In de voorste linie telde het Warschaupact 1.400 Sovjetgevechtsvliegtuigen in Oost-Duitsland, Polen en Tsjecho-Slowakije, aangevuld met 1.700 offensief inzetbare toestellen op bases in de Westelijke Sovjet-Unie en een tactisch-offensieve component bestaande uit enige honderden gevechtsvliegtuigen van de satellietlanden. Zij konden beschikken over een uitgebreid netwerk van goed verdedigde vliegbases, wat betreft Sovjetbases vrijwel allemaal voorzien van verharde onderkomens voor vliegtuigen en kritische infrastructuur. De LUID vervolgde zijn analyse met de inschatting dat, hoewel de Warschaupactvliegertraining ‘stereotiep’ was en de strak geregisseerde leiding flexibiliteit noch eigen initiatief bevorderde, deze toereikend zou zijn voor de uit te voeren taken. Dit gold ook voor het naar westerse maatstaven geringe aantal jaarlijkse vliegreizen. Voorts onderkende de dienst het potentiële gevaar van de conven-

tionele inzet van ballistische raketten voor de korte afstand ter ondersteuning van luchtoperaties. Technologische ontwikkelingen op het gebied van geleiding, nauwkeurigheid, bereik, reactietijd en munitie openden de mogelijkheid doelen aan te vallen met conventionele wapens die voorheen slechts met nucleaire wapens bestreden konden worden.

De vermeende wijze van optreden volgde het inmiddels bekende patroon, met min of meer achtereenvolgend het forceren van meerdere doorgangen door de NAVO-geleidewapengordel, een counter air-offensief door een combinatie van middelzware- en jachtbommenwerpers tegen respectievelijk westelijk in de diepte en meer oostwaarts gelegen doelen, gevolgd door interdictie-operaties en luchtsteun aan de grondtroepen. Een nieuwe ontwikkeling die vanaf de tweede helft van de jaren 80 de aandacht trok was het gebruik van (gevechts)helikopters (Mi-8, Mi-24) en gespecialiseerde grondaanvalsvliegtuigen (Su-25) in een directe

luchtsteunrol, waardoor meer jachtbommenwerpers vrijkwamen voor counter air- en interdictietaken.³⁶ De tactische Sovjetluchtstrijdkrachten zagen bovendien hun wapenarsenaal uitgebreid met 'slimme' munitie, zoals infra-rood-, elektro/optisch- en lasergeleide wapens, en stand off-wapens met een langere dracht. Verder merkte het rapport op dat het Warschaupact veel waarde hechtte aan elektronische oorlogvoering en zijn omvangrijke potentieel op dit vlak tot op tactisch niveau in vliegoperaties integreerde.

Op basis van voornoemde talrijke kwalitatieve verbeteringen concludeerde de LUID dat het Warschaupact over een 'aanzienlijk' offensief luchtpotentieel beschikte. De dienst meende echter tevens dat in afwachting van de completering van het lopende vliegtuigvervangingsprogramma, de dreiging tegen Centraal-Europa voorshands nog 'beperkt' was, aangezien een groot deel van het vliegtuigpark – vooral de toestellen van de satellietlanden – bestond uit verouderde ontwerpen met een geringe actieradius en dito wapenlast, die bovendien niet waren uitgerust voor operaties onder alle weersomstandigheden.³⁷

In een van zijn laatste dreigingsevaluaties voor de val van de Berlijnse Muur in 1989 liet de LUID zich meer waarschuwend uit over de 'aanwijsbaar toegenomen' gevechtswaarde van vooral de Sovjetluchtstrijdkrachten. Het toenemende vliegbereik leidde volgens de rapportage tot een afname van de noodzaak tot forward basing in Oost-Duitsland. De actieradius van middelzware

bommenwerpers was zelfs ruimschoots toereikend om de geleidewapengordel te omvliegen en doelen in Centraal-Europa te bestoken. Hiermee won ook de inzet tegen doelen op Nederlands grondgebied aan waarschijnlijkheid. Om het NAVO-luchtverdedigingspotentieel te breken konden Nederlandse vliegbases, radarstations en commando- en verbindingsovereenkomsten rekenen op de nodige aandacht van de tegenstander. Eenzelfde dreiging gold voor de zeehavens, (civiele) vliegvelden en depots die van essentieel belang waren voor de aanvoer en inzet van de overzeese geallieerde versterkingen.

Samengevat lag het accent van de vijandelijke luchtdreiging duidelijk op het offensieve karakter van de luchtoperaties, die met een toenemende nauwkeurigheid en vermoedelijk op steeds geringere vlieghoogte konden worden uitgevoerd, waarbij slechte weersomstandigheden en duisternis gaandeweg een minder beperkende rol speelden. Tegelijkertijd signaleerde ook dit rapport enkele flinke zwakheden van de Warschaupactluchtstrijdkrachten. Zo was vooralsnog een beperkt deel van de jachtbommenwerpers in staat bij nacht of slechte weersomstandigheden kleinere doelen te raken. Verder waren alleen de moderne MiG-29 en Su-27 jachtvliegtuigen, die eind jaren 80 in bescheiden aantallen de operationele eenheden binnenstroomden, in staat laagvliegende toestellen te onderscheppen. Bovendien leunde de vijandelijke luchtverdediging (te) sterk op tactische leiding vanaf de grond, terwijl ook de (lage) vliegertrainingsstandaard en het gebrek aan interoperabiliteit tussen de luchtstrijdkrachten van de Sovjet-Unie en de overige leden van het Warschaupact vraagtekens oproepen.³⁸

Boven vijandelijk gebied

In bovenbeschreven dreigingsrapportages van de LUID stond steeds de appreciatie van de offensieve luchtdreiging van het Warschaupact centraal. Mocht Moskou echter ooit hebben besloten tot een aanval, dan speelden de jachtvliegtuigen van de Koninklijke Luchtmacht niet alleen een rol in het afweren hiervan, maar voerden zij in het kader van de bondgenoot-

36 Van de Mi-24 ging bovendien een grote dreiging uit voor de Nederlandse HAWK-geleidewapenstellingen, aldus een oud-inlichtingspecialist. De Luchtmacht Inlichtingendienst hield rekening met een massale inzet van deze gepantserde en zwaarbewapende gevechtshelikopters, tot wel 24 stuks, om gaten in de geleidewapengordel te forceren. De Amerikanen leverden goede inlichtingen van gecombineerde oefenaanvallen van Mi-24's en Su-25's tegen nagebouwde HAWK-stellingen, met desastreuze gevolgen. Vanwege de mogelijke morele gevolgen mocht de LUID deze intell niet delen met het Nederlandse personeel dat werkzaam was bij de Groepen Geleide Wapens, zo memoreerde de oud-medewerker.

37 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 15256, Appreciatie van de offensieve luchtdreiging van het WP tegen de Centraal Europese sector inclusief Nederland in een conventioneel conflict, nr. AIV/0925/P-86, 3 november 1986, STG. Geheim.

38 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10275, Bijlage Dreigingsevaluatie, juni 1988 bij Brief Hoofd AIV aan CDS t.a.v. Hoofd MID inzake Bijdrage aan integrale dreigingsbriefing MID, AIV/0925/C-88, 20 juni 1988, STG. Geheim.

schappelijke operatieplannen eveneens offensieve luchtoperaties uit boven vijandelijk gebied. Tijdens deze inzet, in eerste instantie gericht op het verkrijgen van het luchtoverwicht door aanvallen op vliegbases en commandocentra, werden de jachtvliegtuigen volgens de inlichtingenstudies blootgesteld aan een waaier aan vijandelijke luchtverdedigingssystemen. Het betrof zowel de organiek bij de Warschaupact-landstrijdkrachten ingedeelde geleide wapen- en luchtafweersystemen, als luchtverdedigingsmiddelen in het achterland ter bescherming van belangrijke objecten. Vliegers zagen zich gesteld tegenover een moeilijk doordringbare, gelaagde luchtverdediging, waarin de verschillende systemen bovendien alle delen van de hoogteband bestreken, variërend van enkele meters boven de grond tot tientallen kilometers hoogte. Ter aanvulling op deze armada aan grondwapensystemen konden daarnaast luchtverdedigingsjagers worden ingezet.³⁹

Reeds in vredetijd had 2ATAF diverse offensieve opties tot in detail uitgewerkt om snel en flexibel te kunnen reageren op het uitbreken van vijandelijkheden, variërend van een Sovjetaanval met minimale waarschuwingstijd tot een grootschalig treffen na een periode van spanningen en opbouw. Dit betrof een drietal interdictieprogramma's, te weten de Options Zulu, X-Ray en Yankee. Deze moesten respectievelijk oprukkende Warschaupacteenheden tot staan brengen op, ten westen en (na politieke goedkeuring voor border crossing) ten oosten van de Duits-Duitse grens. Verder was er een Option Alpha, een voorbereid counter air-programma dat voorzag in een maximale ontwrichting van de vijandelijke luchtoperaties door het aanvallen van vliegbases, commandocentra en radarstations in Oost-Duitsland, West-Polen en Tsjecho-Slowakije.⁴⁰ Ook Nederlandse squadrons kregen in het kader van de oorlogsvoorbereiding van 2ATAF vaste doelgebieden toegewezen. Hun inzet in het kader van het geallieerde interdictieprogramma bracht de Nederlandse jachtbommenwerpers – mede gezien de ligging van de vliegbases en de beperkte actieradius van de betrokken toestellen – voornamelijk in het vak van het Duitse 3 Legerkorps. De vijandelijke doelen die in het

315 squadron zou op volle sterkte een Sovjetvliegbasis in de DDR moeten aanvallen

kader van de Alpha-optie moesten worden uitgenomen waren zonder uitzondering gesitueerd op Oost-Duits grondgebied. De Nederlandse squadrons werkten daartoe in vredetijd een gedetailleerd aanvalsplan uit. Zo kreeg 315 Squadron bijvoorbeeld de door luchtafweer en een SA-3 geleidewapensysteem verdedigde Sovjetvliegbasis Brand-Briesen als doelwit toegewezen, dat op volle squadronsterkte moest worden aangevallen. Ook Schwerin-Parchim en Rechlin-Lärz stonden op de doelenlijst.⁴¹ Squadrons van Vliegbasis Leeuwarden zouden de vliegbases Mirov en Brand moeten aanvallen.

Bij de voorbereiding van de vliegers op het uitvoeren van hun offensieve oorlogstaak speelden de inlichtingensecties op onderdeelniveau een cruciale rol.⁴² Na via de operationele NAVO-bevelsketen een vluchtopdracht te hebben ontvangen, voerde de Wing Intell-officier een eerste controle uit. Vervolgens verrichtte de inlichtingensectie een doelidentificatie, waarvoor zij onder andere putte uit door de LUID samengestelde doelencatalogi. Dit nationale doelenmateriaal omvatte, naast algemene informatie en een puntsgewijze beschrijving van honderden verschillende doelen, kaarten van het doel en de directe omgeving, alsook bladen met schetsen en (lucht)-

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag (NIMH), 723, Organisatie KLu, inv.nr. 186, Lezing C-CTL voor HSV-klas, 12 augustus 1982, 5.; NIMH, 758, Beleidszaken, Briefing operationeel concept KLu door Plaatsvervangend CLS voor leden van Defensieraad, 6 juni 1979, 17; Michael Napier, *In Cold War Skies. NATO and Soviet Air Power, 1949-89* (Oxford, New York, Osprey Publishing, 2020) 164.

⁴¹ Willem Helfferich, 'Warplans in de Koude Oorlog', *Onze Luchtmacht* 60 (2008) (2) 3-7.
⁴² MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10330, Nota Hoofd Bureau Inlichtingen en Veiligheid aan BDL t.a.v. HAIV inzake Doelenmateriaal, nr. LW/HBIV/G/245/85, 29 november 1985, STG. Geheim; Nota Hoofd Bureau Inlichtingen aan HAIV/LS inzake Doelenmateriaal, nr. 146/G/83, 1 augustus 1983, STG. Geheim.

Onder het toezien van zijn crewchief maakt een F-16A-vlieger zich gereed voor een nieuwe missie. Nederlandse squadrons onder ZATAF kregen vaste doelgebieden toegewezen en bij de voorbereiding van de vliegers op het uitvoeren van hun offensieve oorlogstaak speelden de inlichtingensecties op onderdeelniveau een cruciale rol

foto's. Elke doelsoort, variërend van vliegbases, SA-2 en SA-3 geleidewapensystemen, nucleaire opslagplaatsen, radarstellingen, depots, hoofdkwartieren tot bruggen, had een eigen nummercode.⁴³ De doelgegevens waren vermoedelijk deels afkomstig van West-Duitse bronnen.⁴⁴ Na de doelidentificatie verzamelde de inlichtingenofficier alle voor de missieplanning noodzakelijke gegevens, zoals de dreiging van grond- en luchtsystemen, de positie van de frontlijn, identificatiecodes, routes en authenticatietabellen, en briefte vervolgens de vliegers.

Voor de technische en tactische punten van zijn intell-briefing kon de inlichtingenspecialist een beroep doen op het KLu 'Tactisch Handboek', een nationaal inlichtingenproduct waarin 'zeer hoogwaardige informatie' was verwerkt. Dit boekwerk bood een overzicht van de verschillende Warschaupactwapensystemen, de interactie hiervan met de eigen vliegoperaties en de benodigde tactieken om deze te verslaan.⁴⁵ Het was samengesteld in nauwe samenwerking met jachtvliegers en wetenschappers van het Nationaal Lucht- en Ruimtevaartlaboratorium. Het was een felbegeerd product, dat bij de bondgenoten eveneens goed in de smaak viel. Deels waren de hierin opgenomen technische inlichtingen afkomstig van buitenlandse diensten, al dan niet uitgeruild tegen nationale inlichtingen. Offensieve luchtoperaties vereisten overigens meer missieplanning dan defensieve inzet, hoewel de inlichtingenofficier in het geval van een preplanned offensieve missie terug kon grijpen op in vredestijd tot in de details voorbereide Target Planning Folders.⁴⁶

43 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nrs. 859, 860 en 861, Doelencatalogus, Luchtmachtstaf/AIV, 1986.

44 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nrs. 11199 en 11200, Amt für Nachrichtenwesen der Bundeswehr, Abteilung IV, Luftwaffe, Target Sheet Catalog, Dezernat 11 Az 04-03-18/Z, TgbNr. 501/79 Geheim.

45 NL-HaNa, 2.13.113, Luchtmachtstaf, inv.nr. 1073, Bijlage 'Tactical Fighter Weapons Employment – Volume I: Warsaw Pact Air Defence in the Forward Area', nr. 71-1100-004A, 1 July 1979, Secret bij Brief BDL.

46 MIVD, Afd. MID/KLu, inv.nr. 10372, Studie over de taken en werkwijzen van inlichtingensecties van F-16 vliegbases in oorlogstijd, nr. I/22/C/84, 11 oktober 1984, STG. Confidencieel.

Conclusie en reflectie

Vanaf midden jaren 50 waarschuwde de Luchtmacht Inlichtingendienst voor de kracht en omvang van het Sovjetluchtwapen, dat voor Nederland in de openingsfase van een strategische overval de grootste bedreiging vormde. Een verrassingsaanval, ingeleid door een luchtoffensief, leek het Warschaupact, gelet op zijn numerieke overwicht aan conventionele strijdkrachten, de beste kansen op succes te bieden. Het Sovjetkernwapenarsenaal was in dit tijdsgewricht relatief bescheiden in omvang en vooral voor strategische doelen geoormerkt. Dit betekende dat de luchtdreiging tegen Nederland hoofdzakelijk tactisch-conventioneel van aard bleef, hoewel enkele kernbommen niet uitgesloten waren. Rond 1960 veranderde het vijandbeeld aanzienlijk en ging de LUID ervanuit dat, als het Warschaupact zou aanvallen, het meteen nucleair zou gaan. Dan zouden ook diverse locaties in Nederland zeker een nucleair doelwit zijn.

Midden jaren 60 verschoof het accent in de verwachte oorlogvoering gaandeweg van nucleaire naar conventionele middelen, een verschuiving die zich eveneens openbaarde in de

inlichtingenstudies. De LUID achtte nu een voorbereide conventionele aanval waarschijnlijker dan een verrassingsaanval. De vooruitgeschoven geleide-wapeneenheden in de missielbelt op West-Duits grondgebied behoorden tot de primaire doelen van de eerste vijandelijke aanvalsgolf, teneinde de bommenwerpers een doorgang te verschaffen naar hun doelen in het achterliggende gebied. De lichte en middelzware bommenwerpers vormden de voornaamste luchtdreiging tegen de Nederlandse vliegbases, kernwapendepots en commando-organen. Zij trachtten op lage hoogte vliegend onopgemerkt hun doelwit te bereiken, waarbij de Tu-16 bovendien niet langer gebonden was aan goede zichtcondities.

Het dreigingsbeeld van de LUID in de jaren 80 werd gedomineerd door de kwalitatieve vooruitgang van de Sovjetluchtmacht, tot uiting komend in onder meer nauwkeuriger navigatie- en doelapparatuur, inzetbaarheid onder alle weersomstandigheden en de introductie van precisie-geleide wapens. Door het toegenomen vliegbereik en de betere bewapeningsmogelijkheden van de jachtbommenwerpers lagen nu meer doelen in Nederland in de gevarezone, terwijl de multi-role-capaci-

	NAVO-codenaam	Type	Max. vliegbereik* (km)	Max. wapenlast (kg)	Operationele ingebruikname	Max. snelheid
MiG-15	Fagot	Jachtvliegtuig	1.200	500	1949	Subsoon
IL-28	Beagle	Lichte bommenwerper	1.900	3.000	1950	Subsoon
MiG-17	Fresco	Jachtvliegtuig	1.200	550	1952	Subsoon
Tu-16	Badger	Middelzware bommenwerper	5.800	9.000	1954	Subsoon
M-4	Bison	Strategische bommenwerper	8.000	24.000	1955	Subsoon
Tu-95	Bear	Strategische bommenwerper	12.000	11.000	1956	Subsoon
MiG-21	Fishbed	Jachtvliegtuig	1.500	1.500	1959	Supersoon
Yak-28	Brewer	Lichte bommenwerper	1.950	3.000	1960	Subsoon
Su-7B	Fitter	Jachtbommenwerper	1.450	2.000	1960	Supersoon
Su-17	Fitter	Jachtbommenwerper	1.450	3.000	1970	Supersoon
Su-24	Fencer	Tactische bommenwerper	3.000	8.000	1975	Supersoon
Tu-22M	Backfire	Middelzware bommenwerper	5.100	24.000	1976	Supersoon

* slechts ter indicatie; het vliegbereik onder gevechtssomstandigheden is als gevolg van factoren als vluchtprofiel, bewapening en weersomstandigheden veel geringer.

Tabel 1 Technische karakteristieken Sovjetjachtvliegtuigen en -bommenwerpers (op jaartal van introductie)

teiten van de nieuwste generatie Sovjetvliegtuigen de strijd om het luchtoverwicht boven het gevechtsveld andermaal openbrak. De invoering van speciaal ontwikkelde aanvalsvliegtuigen en (gevechts)helikopters maakte extra jachtbommenwerpers vrij voor offensieve taken, waaronder het aanvallen van Nederlandse vliegbases. Bovendien vormde met name de Mi-24 gevechtshelikopter een directe bedreiging voor de geleidewapeneenheden. Het offensieve vermogen van het Warschaupact kreeg een verdere impuls door de technologische progressie op het gebied van ballistische raketten met conventionele lading voor de korte afstand, waarvan de toenemende nauwkeurigheid het Pact voortaan ook in staat stelde doelen aan te vallen die voorheen waren voorbehouden aan nucleaire wapens.

Dit verontrustende dreigingsbeeld ging echter – net als in vorige decennia – wel gepaard met opmerkingen over enkele gesignaleerde flinke tekortkomingen bij de vijandelijke luchtstrijdkrachten. Dit roept de vraag op wat de LUID wel en niet wist. Was de dienst bijvoorbeeld op de hoogte van enkele studies van de Amerikaanse Central Intelligence Agency (CIA) uit begin jaren 70 waarin de zwaktes van de Sovjetluchtmacht vrij precies werden benoemd? Volgens deze rapporten waren bijvoorbeeld de in de jaren 50 en 60 op nucleaire leest geschoeide tactische luchtstrijdkrachten, die een belangrijke ondersteunende rol voor de grondtroepen vervulden in een nucleair offensief tegen West-Europa, niet geëquipeerd hun nieuwe conventionele rol in de aanvalsplannen te vervullen. De Warschaupactplanners zagen zich daardoor genoodzaakt een concept te ontwikkelen om doelen die in eerdere plannen nog waren geormerkt voor aanvallen met kern-

wapens, nu met minder destructieve conventionele wapens uit te schakelen. Zij worstelden bovendien met de geringe wapenlast van jachtbommenwerpers en de kwetsbaarheid van middelzware bommenwerpers – de primaire uitvoerders van de conventionele aanvalstaak – voor het groeiende aantal geleide wapens tegen luchtdoelen.⁴⁷ Het antwoord van de planners op deze uitdagingen was een ‘high-risk’, massale, gecoördineerde theater-brede luchtoperatie, uitgevoerd door de conventioneel bewapende tactische luchtstrijdkrachten, aangevuld met lichte- en middelzware bommenwerpers. Deze aanpak diende ter overbrugging tot er een nieuwe, beter toegeruste generatie (tactische) gevechtsvliegtuigen voor conventionele aanvalsoptredens in afdoende hoeveelheid beschikbaar zou komen.⁴⁸

Inmiddels weten we dat de LUID en andere westerse inlichtingendiensten zowel de geprojecteerde aantallen als de capaciteiten van Sovjetbommenwerpers schromelijk hebben overschat. Dit was het resultaat van een combinatie van matige eigen inlichtingen en de overredingskracht van de U.S. Air Force, die er baat bij had haar tegenstander als ‘ten feet tall’ af te schilderen en te waarschuwen voor een ‘bomber gap’. Aangezien de Amerikaanse inlichtingendiensten in deze jaren als hofleverancier fungeerden voor de gegevens waarop de NAVO-bevelhebbers hun operatieplannen baseerden, sijnelden dergelijke misleidende cijfers via de NAVO-appreciaties door tot op nationaal niveau. In werkelijkheid lag de productiecapaciteit van de Sovjetluchtvaartindustrie aanmerkelijk lager. Voltooiden ontwerpen voldeden niet altijd aan de verwachtingen, terwijl andere creaties de tekentafel zelfs nimmer verlieten. Met de opkomst van de intercontinentale ballistische raket in de tweede helft van de jaren 50 verloor de strategische bommenwerper snel zijn aantrekkingskracht als voornaamste kernwapendragers.⁴⁹

In hoeverre de dreigingsappreciaties van de LUID verder ‘doel’ troffen is moeilijk te zeggen. Het definitieve antwoord op die vraag ligt vooralsnog besloten in de Russische defensiearchieven. De auteur zijn geen gedetailleerde operatieplannen

47 CIA, Intelligence Report, Warsaw Pact Air Power: Concepts for Conventional Air Operations Against NATO, SR IR-72 (onleesbaar), oktober 1972, 1-4.

48 CIA, Intelligence Report, Warsaw Pact Air Power: Forces for use in Central Europe, SR IR-73-22, December 1973, 2; CIA, Intelligence Report, Warsaw Pact Air Power: Capabilities for Reinforcement of Tactical Air Forces in Central Europe, SR IR-75-2, januari 1975, 5-6.

49 Huw Dylan, *Defence Intelligence and the Cold War. Britain's Joint Intelligence Bureau 1945-1964* (Oxford, Oxford University Press, 2014) 108-109; Donald P. Steury (red.), *Intentions and Capabilities: Estimates on Soviet Strategic Forces, 1950-1983* (History Staff, Center for the Study of Intelligence, CIA, Washington DC 1996) 1, 5-7.

van een Warschaupactluchtaanval op Nederland bekend. Onmiddellijk na het einde van de Koude Oorlog viel de nodige Oost-Duitse en Poolse hardware in westerse handen. Hetzelfde gold voor behoorlijk gedetailleerde Oost-Duitse operatieplannen – waarvan het maar zeer de vraag is of dit in geval van oorlog de werkelijke plannen zouden zijn.⁵⁰ Volgens een voormalig inlichtingspecialist van de LUID bleek hieruit dat de dienst vrij veel wist en qua inlichtingen redelijk ‘on the mark’ was. Uit gesprekken met Oost-Duitsers en Russen op bijeenkomsten in het kader van onder meer Partnership for Peace en wapenbeheersing was hem verder gebleken dat het Warschaupact in het laatste decennium van zijn bestaan eigenlijk ‘doodsbang’ was voor de NAVO, in het bijzonder voor de met tactische kernwapens uitgeruste squadrons jachtbommenwerpers. ‘Want zij zagen tactische kernwapens niet als een drempel die overschreden werd, het [waren] ... bom[men] met een flinke uitwerking. Dit soort *assets* stond bovenaan de *target list*. Daar hadden we wel een donkerbruin vermoeden van, maar het was massa wat er tegen ons werd ingezet. Het was niet één [Su-24] Fencer, maar tig... Twee squadrons tegen Volkel, enorm veel. Dat viel ons wel op.’⁵¹

Ook de in de loop der jaren 90 vrijgegeven verslagen van Warschaupactoefeningen lichten een tipje van de sluier op inzake het gedachte verloop van een luchtoffensief en de aantallen en soorten (Nederlandse) doelen die bij de tegenstander voor vernietiging in aanmerking kwamen. Het verslag van de oefening Soyuz-75 toont bijvoorbeeld dat het Warschaupact goed bekend was met de omvang, locatie en samenstelling van zowel de Nederlandse als de andere NAVO-luchtmacht, alsook van de sterke en zwakke plekken in de bondgenootschappelijke geleidewapengordel. Zoals elke Warschaupact-oefening begon ook Soyuz-75 met een verrassingsaanval door het Westen, dat, nadat de NAVO haar eerste conventionele aanvalsgolf tot staan gebracht had zien worden, moest teruggrijpen op de inzet van kernwapens. Na de eerste aanval te hebben afgeslagen koos het Warschaupact het offensief, waarbij de hoofdmacht van het (Poolse) Front, ondersteund door een strategisch luchtoffensief en de inzet van

maritieme eenheden op de Oostzee, de Duits-Duitse grens overstak en uitwaaiende richting de Beneluxlanden en Denemarken. Het oefenscenario voorzag in kernwapenaanvallen op meerdere Nederlandse doelen, waaronder alle KLu-vliegbases, de havens van Amsterdam, Rotterdam en Vlissingen en de vijf HAWK- en Nike-groepen in de geleidewapengordel.⁵²

Tot slot nog dit: het valt op dat de LUID-appreciaties uit de jaren 50, een periode waarin de publieke angst voor een communistische invasie zijn hoogtepunt bereikte, duidelijk minder kritisch waren dan die uit latere jaren. De dienst trok vanaf de jaren 60 meer een eigen lijn, ook ten aanzien van Amerikaanse bronnen, en oogt kritischer en objectiever in zijn analyses. Dat was enerzijds mogelijk doordat de LUID zelf over goede bronnen beschikte, waaronder verbindingsinlichtingen (signals intelligence) en informatie via militaire attachés in onder andere Warschau en Belgrado, waardoor de dienst minder afhankelijk was van de inlichtingen verkregen via buitenlandse zusterdiensten. Anderzijds werd de dienst de ruimte gelaten ook een kritisch geluid te laten horen. Internationaal stond de LUID ‘vrij goed’ aangeschreven; de dienst gold als betrouwbaar, kritisch en redelijk up-to-date, waarbij zijn kracht lag op het terrein van technische inlichtingen en het duiden van nieuwe Sovjetontwikkelingen.⁵³ ■

50 Zie artikel Jan Hoffenaar.

51 Interview oud-inlichtingspecialist LUID, 9 februari 2022.

52 ‘Military Exercise Soyuz-75 Intelligence Information No. 1’, History and Public Policy Program Digital Archive, Institute of National Remembrance (IPN-BU), 19 maart 1975. Vertaald voor CWIHP door Gary Goldberg. Zie: <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/114493>.

53 Interview oud-inlichtingspecialist LUID, 9 februari 2022.

‘The threat that never was?’

Mispercepties over de dreiging van Sovjetonderzeeboten voor westerse zeelijnen, 1945-1980

Dr. Anselm van der Peet*

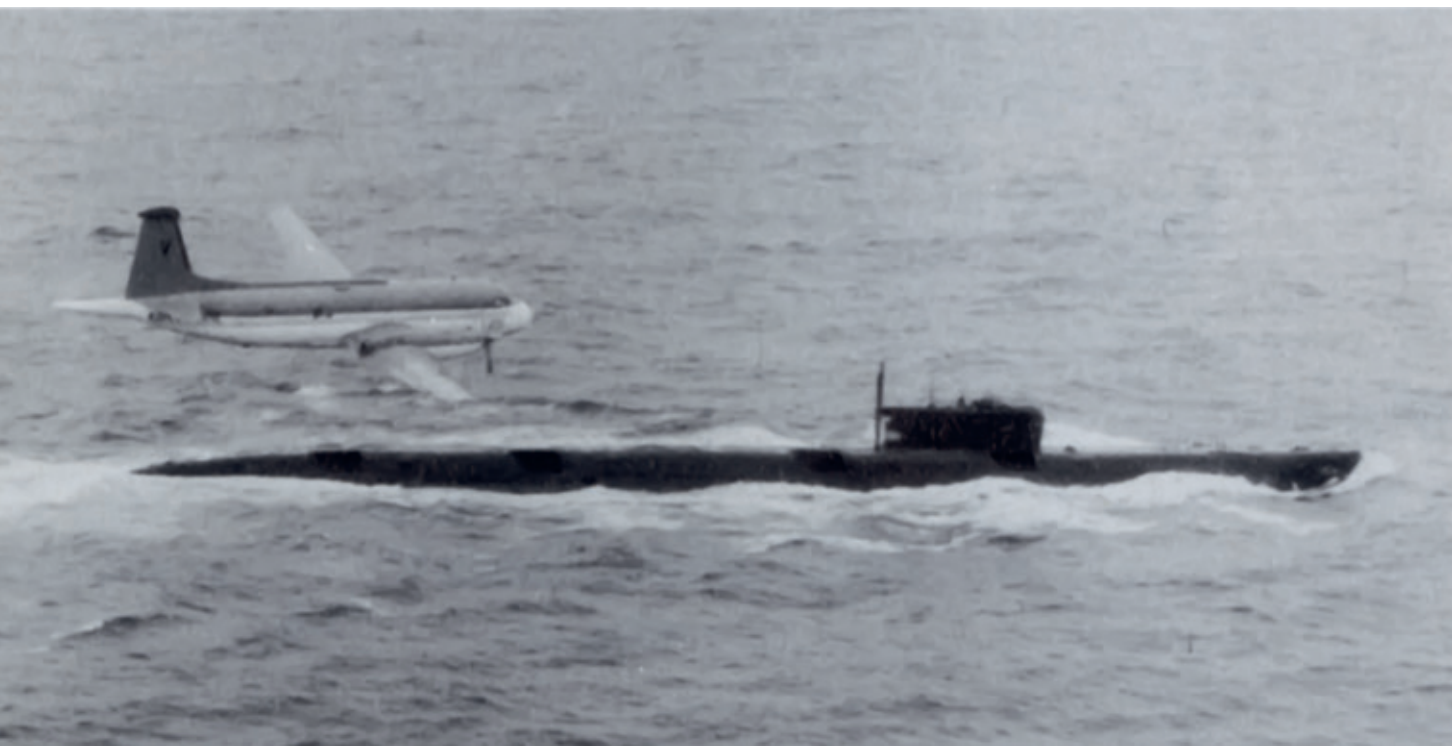
Lange tijd gingen westerse dreigingsanalyses ervan uit dat in geval van oorlog de Sovjet-Unie met haar onderzeebootwapen de zeelijnen in de Atlantische Oceaan zou aangrijpen. Wanneer succesvol zouden Sovjetonderzeeboten West- en Midden-Europa de aanvoer van versterkingen en grondstoffen uit Noord-Amerika ontzeggen. Westerse krijgsmachten en hun inlichtingendiensten bedienden zich echter van tunnelvisie en spiegelde hun eigen ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog aan de verwachtingen die ze hadden van de Sovjet-Unie: klopte hun beeld wel met de werkelijke intenties en capaciteiten van de Rode Onderzeebootvloot?

Volgens veiligheidsexperts keren de internationale militaire krachtsverhoudingen momenteel terug naar *the old normal*, zeker waar het de situatie op de noordelijke Atlantische Oceaan betreft. Maritieme NAVO-commandanten

en denktanks grijpen voor analyses van een nieuwe confrontatie in de Atlantic (deels) terug op de laatste decennia van de Koude Oorlog. Toentertijd leidde vooral de sterke aanwezigheid van Sovjetonderzeeboten op de noordelijke

Een Nederlands marine patrouillevliestuig (Bréguet Atlantic) en een Sovjetonderzeeboot (Echo-II) in de jaren 70. Klopte het dreigingsbeeld dat westerse inlichtingendiensten schetsten over het Sovjetonderzeebootprogramma tijdens de Koude Oorlog?

FOTO BEELDBANK NIMH

Atlantische Oceaan tot grote bezorgdheid bij NAVO-bevelhebbers.¹ Tot omstreeks 1980 namen zij aan dat Moskou hiermee eerst en vooral in oorlogstijd de Sea Lines of Communication (SLOC's) in de Atlantische Oceaan zou aantasten om te voorkomen dat versterkingen uit Noord-Amerika het centrale Europese front zouden bereiken, waardoor het Kremlin de strijd tijdig in zijn voordeel zou kunnen beslissen. Als gevolg van deze opvatting had de NAVO, en meer specifiek de lidstaten met verantwoordelijkheden in het Allied Command Atlantic (ACLANT)-gebied, het gros van de zeevrijheidskrachten hierop afgestemd. Pas rond 1980 kwam het besef dat de Sovjet-Unie om een heel andere reden een sterke (onderzeeboot)vloot had opgebouwd, te weten westerse amfibische landingen en carrier strikes op het Kola Schiereiland het hoofd te bieden en de eigen strategische second strike capability veilig te stellen. De laatste zou de Sovjet-Unie in staat stellen na een eerste vijandelijke nucleaire aanval, de first strike, te reageren met in de arctische wateren opererende nucleaire onderzeeboten die waren uitgerust met op ballistische raketten geplaatste kernwapens.² Voornoemd nieuw inzicht had onmiddellijk gevolgen voor de bondgenootschappelijke maritieme strategie en operatieplannen en de inzet van de vloeten van de lidstaten.

In deze bijdrage wordt nagegaan hoe binnen de Koninklijke Marine (KM) het dreigingsbeeld van het Sovjetonderzeebootwapen in de jaren 1948-1980 vorm kreeg, werd bestendigd en versterkt en ten slotte rond 1980 werd gecorrigeerd. De Koude Oorlog is vanuit marineperspectief te verdelen in drie perioden, waarop ook de indeling van dit artikel is gebaseerd: 1) de opbouwjaren van de Noord-Atlantische maritieme verdedigingsstructuur van 1948 tot medio jaren 60; 2) de invoering van de meer op conventionele wapeninzet geënte NAVO-strategie van flexible response en de parallelle modernisering van de bondgenootschappelijke marines van eind jaren 60 tot midden jaren 70; en 3) de invoering door de alliantie van het – bovenal op Amerikaanse dreigingsanalyses van de Rode Vloot gebaseerde – CONMAROPS (Concept of Maritime Operations) en een hiermee veel meer op de Noordflank gerichte

voorwaartse verdediging omstreeks 1980.³ De dreigingsperceptie van de KM en in het bijzonder de Marine Inlichtingendienst (MARID) werd in heel sterke mate bepaald door vergelijkbare threat assessments van de twee belangrijkste bondgenootschappelijke zustermarines, de U.S. Navy en de Royal Navy. Daarom worden deze per periode als eerste beschreven, om vervolgens te analyseren in hoeverre het vijandbeeld bij de KM daarmee overeenkwam of daarvan afweek.

Een nieuw strategisch blikveld voor de Koninklijke Marine en de MARID

De KM had zich tot de Tweede Wereldoorlog vooral toegelegd op het verdedigen van Nederlands-Indië, de belangrijkste kolonie. Na de Duitse invasie van Nederland in 1940 en de Japanse verovering van de archipel in 1942 focussten de resterende KM-eenheden zich onder

- * Dr. Anselm van der Peet is senior wetenschappelijk medewerker bij het Nederlands Instituut voor Militaire Historie.
- 1 Diverse bijdragen in: Sebastian Bruns en Sarandis Papadopoulos (red.), *Conceptualizing Maritime & Naval Strategy. Festschrift for Captain Peter M. Swartz, United States Navy (ret.)* ISPK Seapower Series (Baden-Baden 2020); Cas Crins, 'Poetische nieuwe koers. De marinedoctrine van de Russische Federatie', *Marineblad* 126, (2016) (3) 10-13; Bradford Dismukes, 'The return of Great-Power Competition. Cold War lessons about strategic antisubmarine warfare and defense of Sea Lines of Communication', *Naval War College Review* 73 (2020) (3) 33-57; Kathleen H. Hicks e.a., *Undersea Warfare in Northern Europe* (New York/Londen, CSIS, 2016); *On thin Ice: UK Defence in the Arctic*, House of Commons Defence Committee 12th report of Session 2017-19; Andrew Metrick, '(Un)Mind the gap', *Proceedings*, 145/10/1 400 October (2019); Magnus Nordenman, *The New Battle for the Atlantic. Emerging Naval Competition with Russia in the far North* (Annapolis, Maryland, Naval Institute Press 2019); Johan Andreas Olsen (red.), *NATO and the North Atlantic. Revitalizing Collective Defence*, RUSI Whitehall paper 87 (Abingdon, 2017); Johan Andreas Olsen (red.), *Security in Northern Europe. Deterrence, Defence and Dialogue*, RUSI Whitehall Paper 93 (Abingdon, 2018); Jeremy Stöhs und Julian Pawlak, 'Strategische Herausforderungen und Handlungsoptionen westlicher Politik im nördlichen Atlantik', *SIRIUS-Zeitschrift für strategische Analysen* 3 (2019) (3) 242-254.
 - 2 Cas Crins, 'Nederland en de U.S. Maritime Strategy. Gevolgen voor taken, planning en nationaal-politieke positie van de Koninklijke Marine, 1981-1991', *Marineblad* 124 (2014) (3) 12-116; Christopher A. Ford en David A. Rosenberg, 'The Naval Intelligence Underpinning of Reagan's Maritime Strategy', *The Journal of Strategic Studies* 28 (2005) (2) 379-409; N. Friedman, *The US Maritime Strategy* (Londen, Jane's, 1988); John B. Hattendorf, 'The Evolution of the U.S. Navy's Maritime Strategy 1977-1986', *NWC Newport Papers* 19 (Newport, 2004); John Lehman, *Oceans ventured. Winning the Cold War at Sea* (Londen, New York, WW Norton, 2018).
 - 3 Cas J.T. Crins, "'Deterrence, forward defense and alliance solidarity". Nederland en de "Maritime Strategy", 1981-1991', MA-Thesis, Universiteit Utrecht (2013) 54-57; Lisa Braun, 'Räume verstehen: Die Renaissance des ConMarOps?', 59; Historisch-Taktische Tagung der Flotte 2019, "See.Krieg.Führung". – Operativ-strategisches Denken in Deutschen Marinen, 1-1-16, 4-5.

Het vliegkampschip Hr.Ms. Karel Doorman met Grumman Tracker en Sikorsky S-58 toestellen op het dek, samen met een Nederlands fregat tijdens een ASW-oefening in de Atlantische Oceaan, omstreeks 1960. De Koninklijke Marine focuste zich in dit tijdsbestek op bescherming van de SLOC's tegen Sovjetonderzeeboten

Brits of Amerikaans operationeel bevel merendeels op het beschermen van de geallieerde SLOC's, onderzeebootpatrouilles en artilleristische ondersteuning van amfibische operaties. Binnen enkele jaren na het einde van de oorlog in 1945 verschoof – onder invloed van de ontluikende Oost-West controverse en de ervaringen tijdens de afgelopen oorlog – de operationele focus van de KM van het slechts verdedigen van de territoriale wateren wederom naar het beschermen van de Atlantische geallieerde aanvoerlijnen. Een strategische heroriëntatie die vanaf het najaar van 1948 bij de Marinestaf (en het Ministerie van Marine) in Den Haag onder de nieuwe bevelhebber der Zeestrijdkrachten, jhr. vice-admiraal E.J. van Holthe, in beleidsnota's en vlootplannen haar

beslag kreeg. Deze ontwikkeling was in lijn met eigen strategische ambities om met een harmonisch samengestelde vloot wereldwijd de Nederlandse handelsvaart te kunnen beschermen.⁴ De Britse en Amerikaanse bondgenoten hadden de KM allereerst een rol in de kustwateren toebedacht, maar accepteerden spoedig een Nederlandse bijdrage op de Atlantische Oceaan.

Aanvankelijk stond bij de maritieme NAVO-planners naast het beschermen tegen Sovjet-onderzeeboten het bestrijden van het vijandelijke mijnenwapen voorop. Van de Sovjet-Unie was bekend dat zij graag teruggreep op dit goedkope en eenvoudig te produceren wapen. Verder was het een gegeven dat de Rode Vloot tot dan toe weinig onderzeebootoperaties ver buiten de thuiswateren had uitgevoerd. Het was daarom denkkelijk dat de Sovjet-Unie bij een grootscheepse aanval in eerste instantie vooral het mijnenwapen zou inzetten om SLOC's nabij West-Europese havens te blokkeren. Temeer daar de NAVO in die jaren kampte met een chronisch tekort aan (moderne) mijnenbestrijdingsvaartuigen.⁵ Niettemin werd het Sovjet-onderzeebootwapen snel het ware spookbeeld,

4 G. Teitler, *Vlootvoogd in de knel. Vice-admiraal A.S. Pinke tussen de marinestaf, Indië en de Indonesische revolutie* (Assen, Maastricht, Van Gorcum 1990) 168-169; D.C.L. Schoonoord, 'E.J. van Holthe (1896-1967)', in: G. Teitler en W. Klinkert (red.), *Kopstukken uit de krijgsmacht. Nederlandse vlag- en opperofficieren 1815-1955* (Amsterdam, De Bataafse Leeuw, 1997) 78-96, aldaar 87-89.

5 Eric J. Grove, *Vanguard to Trident. British naval Policy since World War II* (Annapolis, Bodley Head, 1987) 89-92; In het *DC 13 NATO Medium Term Plan*, uitgebracht in april 1950, signaleerde de een jaar jonge Noord-Atlantisch Verdragsorganisatie nog dat onderzeeboten én mijnen de grootste dreiging ter zee vormden. Zie: <https://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a500328d.pdf>.

vooral in het theater van de Atlantische Oceaan. Dat had te maken met de voorziene komst van een nieuwe generatie grote Sovjetonderzeeboten. De Noordzee, en vooral het zuidelijke deel ervan, was door de ondiepte geen serieus operatiegebied voor deze boten. Wel konden zich daar wellicht nog oude kustonderzeeboten ontplooien, maar dan vermoedelijk pas nadat het Rode Leger bezit had genomen van de Sont en Noordwest-Duitsland – dus in een situatie waarin het voor de NAVO van levensbelang werd via Noordzeehavens als Rotterdam en Antwerpen versterkingen aan te voeren. Het bleef echter waarschijnlijker dat de Sovjets ook dan vooral met grootschalige vliegtuigdroppings van mijnen de scheepvaart aldaar zouden verstoren.⁶

De focus van de NAVO-marines richtte zich meer en meer op het bestrijden van de Sovjetonderzeebootdreiging tegen de vitale SLOC's in de Atlantische Oceaan. Wat lag aan dit oogmerk en deze vrees voor de Rode Onderzeebootvloot ten grondslag?

Royal Navy

De Britse zeestrijdkrachten namen in de eerste vijftien jaar na 1945 het voortouw wat betreft Anti Submarine Warfare (ASW) en surveillance-operaties in de noordelijke Atlantische Oceaan, de high Atlantic. Zij hadden de meeste ervaring in dit operatiegebied. De U.S. Navy richtte zich meer op de Sovjetonderzeebootdreiging in de Pacific.⁷ De Royal Navy meende in de jaren 1945-1948 op grond van buitgemaakte Duitse inlichtingen en ervaringen van tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Sovjet-Unie geplaatste liaisonofficieren dat de op de kustwateren gerichte Sovjetmarine voornamelijk geen grote bedreiging vormde. Wel voorzag het Joint Intelligence Committee (JIC) al in 1944 dat Moskou na de oorlog oude ambities voor een oceaangaande marine nieuw leven zou kunnen inblazen. De Rode Vloot zou eind 1945 ruim 200 onderzeeboten hebben – een mix van oude en nieuwe boten voor verschillende afstanden – en allengs, gelet op de economische potentie van de Sovjet-Unie, kunnen groeien en met nieuwe wapensystemen als buitgemaakte moderne Duitse U-boten van het type XXI worden

uitgerust. Niettemin meenden in 1946 zowel het JIC als de Naval Intelligence Division (NID) dat door oorlogsschade aan de werfindustrie er van grootschalige vlootbouw voorlopig nauwelijks sprake kon zijn. Nog in augustus 1946 stelde het JIC daarom dat de Rode Vloot op middellange termijn niet 'capable [was] of coordinated pack attack on escorted convoys'.⁸

Vanaf het voorjaar van 1948 stelden de Britse Naval Staff, de NID en het JIC hun dreigingsanalyses van de Sovjetmarine flink bij. De Naval Staff stelde in april dat Moskou al in 1949 in staat zou zijn '[to] mount a considerable maritime force'. De NID vermoedde dat de Sovjet-Unie in de zomer van 1949 over maar liefst 160 oceaangaande onderzeeboten kon beschikken. Gezien het feit dat nazi-Duitsland in 1939 met slechts 26 operationele oceaangaande U-boten al snel grote verliezen toebracht aan de geallieerde koopvaardij, had de Sovjet-Unie hiermee een 'tremendous capability'. Een paar maanden later concludeerde de NID dat het aantal oceaangaande vaartuigen zou zijn gestegen tot 181 stuks, terwijl de inschatting was dat er jaarlijks 50 van dergelijke onderzeeboten bijkwamen.⁹ Nadat in juni 1950 de Koreaoorlog was uitgebroken, meende deze dienst dat de Royal Navy meer rekening moest gaan houden met een treffen met de Rode Vloot op de korte termijn.¹⁰

Toch bleven de inschattingen zorgelijk maar niet alarmerend, ook toen in 1953 de eerste analyses verschenen over de dreiging van de nieuwste typen Sovjetonderzeeboten van de Whiskey- (1.000 ton) en Zulu-klasse (1.900 ton) voor

- 6 J. Hoffenaar, "Hannibal ante portas". De Russische militaire dreiging en de opbouw van de Nederlandse krijgsmacht, in: J. Hoffenaar en G. Teitler (red.), *De Koude Oorlog. Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '50* ('s-Gravenhage, SDU, 1992) 54-69, aldaar 59.
- 7 Andrew Boyd, *British Naval Intelligence Through the Twentieth Century* (Barnsley, Pen & Sword Books, 2020) 573.
- 8 Malcolm Llewellyn-Jones, *The Royal Navy and Anti-Submarine Warfare, 1917-1949* (Londen, New York, Routledge 2006) 95, 96, 97, 105, 130; Boyd, *British Naval Intelligence*, 560-562. Achteraf is gebleken dat de Sovjet-Unie weinig profijt had van eigen bouw van of proeven met het Duitse type XXI-onderzeeboot. Bron: Llewellyn-Jones, *The Royal Navy and ASW*, 95.
- 9 Boyd, *British Naval Intelligence*, 563.
- 10 Ibidem, 568.

respectievelijk de middellange en lange afstand. De ‘medium submarines’ (de Whiskey-klasse), zo was de inschatting van het JIC, konden gelet op hun maximale operationele actieradius bijvoorbeeld vanaf Moermansk niet zuidelijker opereren dan het Noorse Bergen. Over de ‘Large Ocean Patrol Submarines’ (de Zulu-klasse) bestond het vermoeden dat de Sovjetvloot er al 38 bezat en drie jaar daarna mogelijk zelfs tachtig. Als er een oorlog zou uitbreken in 1953 of in 1956 dan zouden er hiervan respectievelijk acht en zestien zich kunnen ophouden in de Western Approaches. Een veel groter aantal werd onwaarschijnlijk geacht door de grote logistieke problemen die hierdoor zouden ontstaan en omdat de onderzeeboten elders moesten worden ingezet.¹¹ Niettemin waarschuwde de NID in

1954 voor een ‘ever-growing threat posed by the Soviet submarine force’.¹²

U.S. Navy

De Amerikaanse marine begon zich al in de loop van 1946 zorgen te maken over een potentieel Sovjetonderzeebootgevaar. Om deze dreiging het hoofd te bieden wilde zij samenwerken met de Royal Navy om de zeeverbindingen naar Groot-Brittannië zeker te stellen. In navolging van hun Britse tegenhangers meenden ook Amerikaanse ASW-specialisten dat de Sovjet-Unie veel profijt had van verworven Duitse kennis en materieel op onderzeebootgebied. Proeven van de U.S. Navy begin 1946 met een U-boot van het moderne type XXI toonden dat Britse en Amerikaanse onderzeebootbestrijdingsmiddelen weinig vermochten tegenover de technische en nautische kwaliteiten van dit vaartuig. De Chief of Naval Operations, admiraal Chester Nimitz, stelde daarom in juni 1946 dat de U.S. Navy, naast het nucleaire testprogramma in de Pacific, de hoogste prioriteit ging geven aan het bestrijden van het Sovjetonderzeebootwapen.¹³

Nimitz onderbouwde zijn keuze met alarmerende dreigingsanalyses. Zo stelde hij dat de Sovjet-Unie al begin jaren 50 over ‘several hundreds’ langeafstand-onderzeeboten kon beschikken. De Office of Naval Intelligence (ONI) meende in datzelfde jaar (1946) dat Moskou in 1950 zeker 300 van dergelijke boten kon inzetten, een aantal dat in latere assessments in 1949 niet naar beneden werd bijgesteld. Wel reduceerde de ONI in dat jaar de aanvankelijke inschatting van ruim 300 te bouwen oceaan-gaande Sovjetonderzeeboten in 1950 tot 200 – een nog altijd erg groot aantal.¹⁴

In 1953 schatten de Amerikaanse inlichtingendiensten en marine in dat de Sovjet-Unie kon beschikken over 500 oceaan-gaande onderzeeboten, op stapel staande vaartuigen inbegrepen; meer dan 60 procent was nieuwbouw.¹⁵ De ONI sloot niet uit dat de Rode Vloot binnen enige jaren 2.000 (!) vaartuigen van dit type in dienst kon hebben.¹⁶ Bij de USN, die zelf experimenteerde met geleide wapens en ballistische raketten aan boord van onderzeeboten, leefde vanaf midden jaren 50 de vrees dat met

- 11 National Archives, London, Chiefs of Staff Committee, Joint Intelligence Committee, ‘The employment of the Soviet Navy and Soviet Air Forces in the maritime role at the outbreak of general war up to the end of 1956’, Report by the J.I.C. (53) 38 (Final) 24th June 1953, Top Secret, Secretintelligencefiles.com. Hoewel moet worden meegewogen dat een Whiskey-klasse onderzeeboot dagen/wekenlang in het operatiegebied *on station* moest kunnen patrouilleren voor aanvallen op de scheepvaart, is de Britse inschatting uit 1953 als conservatief te kenschetsen. De afstand Moermansk-Bergen bedraagt namelijk ruim 1.400 nm (zie: <http://ports.com/sea-route/>), de actieradius van de Whiskey-klasse (aan de oppervlakte) is circa 8.580 nm.
- 12 Boyd, *British Naval Intelligence*, 570-571.
- 13 In tegenstelling tot de Britse zee strijdkrachten die inzake ASW meer uitgingen van een defensief concept met beschermde, in konvooi varende koopvaardij schepen, mikte de U.S. Navy op offensieve operaties van strike carriers tegen uitvalsbases van de Rode Vloot. De prominente rol die Amerikaanse vliegkamp schepen in de Pacific-oorlog hadden gespeeld, maar ook een tekort aan escorteschepen na de rigoureuze demobilisatie vanaf de zomer van 1945, lagen aan deze benadering ten grondslag. Corbin Williamson, *The U.S. Navy and Its Cold War Alliances, 1945-1953* (Kansas, University Press of Kansas, 2020) 74-76. Zie ook: Michael A. Palmer, *Origins of the maritime strategy: the development of American naval strategy, 1945-1955* (Annapolis, Naval Historical Center, 1990) 72, 79. De Royal Navy – zie o.a. de deelname aan grote maritieme NAVO-oefeningen in de High North als Mainbrace (1952) en Mariner (1953) – ging hier wel deels in mee. National Archives, DEFE 4/65, UK Chiefs of Staff Committee, joint planning staff report September 1953. Zie: <https://www.agda.ae/en/catalogue/tna/defe/4/65/n/320>.
- 14 Michael Carl Haas, ‘In Search of the Enemy: Revisiting the Cold War at Sea in an Era of Renewed Strategic Competition’, in: Bruns en Papadopoulos, *Conceptualizing Maritime & Naval Strategy*, 207-209. Genoemde USN-dreigingsanalyse roept echo’s op van het in de loop van de jaren 50 door vooral de USAF (foutief) geconstateerde Amerikaanse bomber- en missiele gap met de Sovjet-Unie. Deze assessment speelde grotere eigen budgetten en productie op het gebied van vliegtuigen en (met nucleaire lading uitgeruste) raketten in de kaart.
- 15 Jürgen Rohwer, ‘Strategische Konzepte und Schiffsbauprogramme der Vereinigten Staaten und der Sowjetunion seit 1945 unter Berücksichtigung Grossbritanniens und Frankreich’, in: Dieter Mahncke en Hans-Peter Schwarz (Hgb.), *Seemacht und Aussenpolitik Rüstungsbeschränkung und Sicherheit Band 11* (Frankfurt am Main, 1974) 191-259, aldaar 202.
- 16 Gary E. Weir en Walter J. Boyne, *Rising Tide. The Untold Story of the Russian Submarines that fought the Cold War* (New York, Penguin, 2003) 34.

vergelijkbare raketwapens uitgeruste onderzeeboten van de Zulu- en de Golf-klasse de oostkust van de VS konden bedreigen. Dat juist in die jaren de Sovjets met het oog op de inzet van de onderzeeboot als platform voor nucleaire strategische (raket)wapens de focus verlegden naar de bouw van Ships Submersible nuclear powered (SSN's) en Ships Submersible ballistic missile, nuclear powered (SSBN's) als respectievelijk onderzeeboten van de November- en Hotel-klasse (1959), leek zowel de Amerikaanse als de Britse inlichtingendiensten te ontgaan.¹⁷

Koninklijke Marine

In de loop van 1947 kregen KM-plannen voor een op bescherming van de SLOC's geënte oceaanvloot vorm, waarbij de vermoedelijke tegenstander, de Rode Vloot, in bondgenootschappelijk verband moest worden bestreden.¹⁸ In september 1947 meldde de Nederlandse ambassade in Washington dat bij de Joint Intelligence organen van Canada, Groot-Brittannië en de VS 'de grootste zorgen' bestonden over de bouw van een moderne, technisch hoogwaardige Sovjet-onderzeebootvloot. Veelzeggend was hun opmerking dat '[s]lechts de praktijk zal uitwijzen of de geallieerde Marines in staat zullen zijn om West Europa en Engeland in geval van oorlog [overzee] te kunnen bevoorraden'.¹⁹ Begin 1949 ontving de KM van de Royal Navy een geclassificeerd rapport over Britse proefnemingen met buitgemaakte Duitse U-boten van het superieure type XXI, dat voor ongerustheid zorgde omdat deze vaartuigen (en hiermee kennis) ook in Sovjethanden waren geraakt.²⁰ Een rapport van de Nederlandse ambassade in Moskou van juni 1949 bevestigde het louter door de Amerikanen gehanteerde *totale* aantal voorziene 300 (nieuwe) Sovjetonderzeeboten in 1950. De Oostzeevloot, waarvan op dat moment voor West-Europa de grootste dreiging leek uit te gaan, telde volgens dit rapport naast 17 torpedobootjagers en enige kruisers 38 grote en middelgrote onderzeeboten, alsook 42 kleinere exemplaren en een handvol U-boten. Tevens stonden er twaalf grotere typen onderzeeboten op stapel. De Rode Vloot telde in totaal 160 grote en middelgrote onderzeeboten.²¹ Ook in de media circuleerden eind jaren veertig berichten over een toenemende dreiging van het Sovjetonderzeebootwapen.²²

In mei 1953 was bij de MARID bekend dat onderwesterse (marine)inlichtingendiensten de vraag leefde of het aantal van 300 (nieuwe) oceaan-gaande Sovjetonderzeeboten in 1950 al dan niet was uitgebreid. Volgens Nederlandse bronnen overheerste de mening dat Moskou 'wat terug [ge]komen' was van de grote waarde van onderzeeboten. Volgens de MARID viel dit af te leiden uit inlichtingen die aangaven dat bij het gros van de Sovjetboten een snuiversysteem ontbrak, waarmee deze relatief veilig continu onderwater konden opereren.²³ Deze scepsis over de dreiging van het Sovjetonderzeebootwapen leek in het verlengde te liggen van twijfel die minister van Marine a.i. C. Staf al in najaar 1951 had geuit. Omdat de Sovjets in 1950-1951 weinig oefeningen in de Atlantische Oceaan

- 17 Boyd, *British Naval Intelligence*, 572-574, 580. Zie voor de USN-proeven met raketdragende onderzeeboten: Randy Papadopoulos, 'Selling a Strategy: Acquiring a New Role and Paying for it', *Naval History and Heritage Command* (maart 2021). Zie: www.history.navy.mil.
- 18 D.C.L. Schoonoord, *Pugno Pro Patria. De Koninklijke Marine tijdens de Koude Oorlog* (Franeker, Van Wijnen, 2012) 23-42.
- 19 Ministerie van Defensie, Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD), archief Afdeling Militaire Inlichtingendienst/Koninklijke Marine en voorgangers (Afd. MID/KM), inv.nr. 11068, Afschrift notitie *anonieme steller, waarschijnlijk medewerker NLse ambassade in VS, bestemd voor waarschijnlijk minister Buitenlandse Zaken* [Bestemd voor Z. Ex. Persoonlijk], nav bijeenkomst van vertegenwoordigers van US Joint Intelligence Committee (Chair GENMAJ Walter E. Todd, hoofd JI Group), UK Joint Intelligence Board en delegatie CAN intelligence-personeel met als onderwerp vergelijking intel inzake de Sovjetkrijgsmacht en Sovjetoperatieplannen, inclusief een weergave van de conclusies van die bijeenkomst. [12-9-1947/ontvangen 26-9-1947].
- 20 Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), 2.13.72, Commandant Zeemacht Nederlands-Indië, inv.nr. 571, Stukken betreffende informatie over de Duitse Mark XXI onderzeeboot, 1949. Zie ook: NL-HaNA, 2.12.19, Chef van de Marinestaf en de Bevelhebber der Zeestrijdkrachten, (1942) 1945-1948, inv.nr. 946, Rapport betreffende de reis door de officier Marine Stoomvaartdienst 1e kl.ir. T.A. Vos en LTZ1 P.J.S. de Jong aan Zweden in het tijdvak 16-21 februari in het kader de voormalig Duitse U-boot U 3505 (type XXI) en de Snorkel te bestuderen, 1948.
- 21 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 11089, Toelichting wvd Hoofd Bureau Inlichtingen Marinestaf KLTZ K.H. Schilp bij een rapport van de Nederlandse ambassadeur in Moskou, ingaande op de sterkte van de Russische vloot. [7-6-1949]
- 22 Zie bijvoorbeeld: 'Uit de pers. De Marine en het Westerse Pact', *Marineblad* 59 (1949) 675-678, aldaar 676; 'De Zeemacht der Sovjet-Unie', *Onze Vloot*, juli (1948) 122; 'Si vis pacem', *NRC*, 21 oktober 1948.
- 23 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 11110, Rapport sterkte Russische onderzeebootvloot en de (on)mogelijkheden van een atoombomoorlog 18-5-1953. Interessant is, gelet op de kennelijke schroom van de Sovjets ten aanzien van de invoering van de snorkel, dat de Kriegsmarine in de eerste oorlogsjaren, ondanks het bemachtigen van de Nederlandse snuivertechnologie, huiverig was deze toe te passen. De Duitsers achtten het systeem als gevaarlijk en opereerden hier pas aan het eind van WOII enigszins mee. Mogelijk speelde eenzelfde terughoudendheid bij de Rode Vloot, die bovendien in de jaren 1950 spoedig veel aandacht schonk aan het invoeren van nucleaire voortstuwingstechniek voor haar nieuwe onderzeeboten.

Onderzeeboot van de Dolfinklasse, in dienst vanaf 1960. In lijn met de dreigingsanalyses richtte de opbouw van de KM zich op onderzeebootbestrijding, onder meer door eigen onderzeeboten

FOTO BEELDBANK NIMH

hadden ontplooid, kenschetste de bewindsman berichten over grootschalige bedreiging van de SLOC's als 'speculatief'.²⁴

De aarzelingen over de onderzeebootdreiging duurden maar kort. In december 1953, vier maanden na het aantreden van diensthoofd kapitein-ter-zee J.F. van Dulm, viel in *Marid-publicatie* nr. 1 te lezen dat de Sovjet-Unie een 'snelle wetenschappelijke en technische ontwikkeling van moderne wapens [als onderzeeboten] tot stand heeft gebracht'. De Rode Vloot zou maar liefst 440 onderzeeboten hebben, waarvan ruim honderd voor de lange afstand. De toen nog bescheiden Noordelijke Vloot telde 34 van dergelijke vaartuigen, terwijl de Oostzeevloot er 37 in zee kon brengen. Al met al betrof het ruim 70 onderzeeboten die tot ver op de Atlantische Oceaan (bij een kruisvaart van 8-9 mijl en een actieradius tussen de 8.000-15.000 zeemijl) konden opereren om de SLOC's

aan te grijpen. Op korte termijn kon dit aantal zeker tot 90 toenemen. Overigens meldde ook dit assessment dat het gros van de langeafstandboten geen snuiver zou bezitten. Wel zou de Rode Vloot kunnen profiteren van in de Tweede Wereldoorlog verkregen Brits materieel en buitgemaakte Duitse wapensystemen. Te denken viel aan de sonar, waarvan werd verondersteld dat Sovjetspionage deze op een hoger plan had gebracht. Het torpedowapen werd eveneens geacht van een hoog niveau te zijn. De Sovjetmarine zou kunnen teruggrijpen op passieve-akoestische homing elektrisch voortbewogen torpedo's met een verwarmingssysteem voor inzet in koude streken. Ook zou zij experimenteren met een belloos te lanceren versie van dit wapen.²⁵

Hoewel de Nederlanders na kortstondige scepsis over het onderzeese gevaar van de Rode Vloot begin jaren 50 meer aanschurkten tegen de 'conservatieve' NID-cijfers dan de spectaculaire getallen die de ONI hanteerde, hield ook de MARID in het navolgende decennium vast aan een dreigingsanalyse van een snel groeiende

24 Schoonoord, *Pugno Pro Patria*, 51.

25 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 11203, Russische vloot per 1 januari 1954, *Maridpublicatie* 1, S.MARID 11050, 19-12-1953, Zeer geheim.

oceaangaande Sovjetonderzeebootvloot.²⁶ Begin 1963 ging de dienst ervan uit dat 159 conventionele langeafstand-onderzeeboten de Atlantische SLOC's bedreigden.²⁷ De MARID onderkende dat het zwaartepunt van de Sovjetslagkracht in de Atlantische Oceaan inmiddels was verlegd naar de Noordelijke Vloot, die vanaf het Kola Schiereiland opereerde. De Oostzee kon immers makkelijk worden afgesloten bij het Kattegat en de Rode Vloot kon zo Amerikaanse strike carriers succesvoller aangrijpen. De Noordelijke Vloot zou 104 van de voornoemde langeafstandboten in de Atlantische Oceaan inzetten en de Oostzeefloot 55. Daarnaast zou de Sovjet-Unie vanuit de Moermanskregio al opereren met twaalf splinternieuwe langeafstand nucleaire onderzeeboten (SSN's) van de November-klasse, tien dieselelektrisch aangedreven onderzeeboten met ballistische raketten (Ships Submersible, ballistic missile, (SSB's)) van de Hotel-I en II-klasse, en met vier nucleair aangedreven en met geleidewapens uitgeruste nucleaire onderzeeboten (Ships Submersible, guided missile, nuclear powered, (SSGN's)) van de Echo II-klasse.²⁸

In lijn met de aangehaalde dreigingsanalyses richtte de opbouw van de KM – net als die van haar belangrijkste bondgenootschappelijke zustermarines – na een korte periode waarin mijnenbestrijding meer nadruk kreeg, zich vooral op onderzeebootbestrijdingsvaartuigen, escorteschepen en op ASW toegespitst vliegend materieel. Het betrof twaalf grote onderzeebootjagers van de Holland- en Frieslandklasse, twee in 1960-1961 in dienst gekomen onderzeeboten van de Dolfijnklasse en via het Amerikaanse militaire hulpprogramma ontvangen of in bruikleen gekregen kleine fregatten van de Van Amstel- en Roofdier-klasse en onderzeeboten van de Baloa-klasse. Daarnaast ging het om Grumman Avenger- en later Tracker-vliegtuigen en Sikorsky S-55 en S-58 helikopters die vanaf de carrier Karel Doorman opereerden, alsmede op de wal gestationeerde Harpoon- en later Lockheed Neptune- patrouillevliegtuigen (voor de lange afstand).²⁹ Onder meer was voorzien dat in oorlogstijd een hunter-killer groep van de KM, bestaande uit onderzeebootjagers en de Karel Doorman, vanuit het Noord-Ierse Belfast

SLOC's in de Western Approaches zou beschermen tegen onderzeebootaanvallen.³⁰

Dreigingsanalyses van Sovjet-onderzeeboten midden jaren 60-eind jaren 70

De hierboven genoemde nucleair aangedreven Sovjetonderzeeboten vormden in de ogen van de westerse marines en inlichtingendiensten een nog grotere bedreiging voor de SLOC's. Deze vaartuigen waren dan wel beduidend lawaaieriger dan hun Amerikaanse tegenhangers en hierdoor makkelijker traceerbaar, maar de Sovjetvlootleiding meldde dat er binnen enige jaren vaartuigen in dienst kwamen met een ongeëvenaarde geruisloze onderwatervaart van 30-40 knopen, een duikdiepte tot 500 meter en bewapend met modernere torpedo's en geleide wapens (zie Tabel 1³¹ voor de ACLANT-definitie van typen onderzeeboten en hun actieradius). Verder wees Sovjetmaarschalk V.D. Sokolovski er in 1963 in zijn wijdverbreide studie fijntjes op dat 75 procent van de NAVO-troepen en materieel van overzee moest komen. In oorlogstijd zouden hiervoor dagelijks 1.500-2.000 kwetsbare schepen en route zijn waarbij tegelijkertijd een honderdtal handelsvaartuigen de Europese havens aandeed. Westerse bronnen

- 26 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 5398, Stukken oprichting MID/MARID, 1947-1956, Zeer Geheim, do SM 000734, 071156, [Brief, waarschijnlijk HMARID KTZ J.F. van Dulm, aan Minister van Marine]. Zie ook: MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 5398, Stukken betreffende de oprichting van de MID/MARID, 1947-1956, Zeer Geheim, Taak MARID, S.Marid 13996/13148, 311056, Auteur onbekend, vermoedelijk MARID-functionaris.
- 27 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 11208, Marinepublicatie [MARID-publicatie no. 1] De vloten, in sterkte en dislocatie, van: USSR, de landen van het Communistisch blok, van de neutralistische landen rond de Middellandse Zee en Indonesië, alsmede de sterkte der marine-luchtstrijdkrachten van de USSR per 1 februari 1963, S.MARID 3384/00705/63/G, 01021963, geheim, [bijgewerkt 01111964], 5.
- 28 Ibidem. Zie ook: Rohwer, 'Strategische Konzepten', 204.
- 29 Rohwer, 'Strategische Konzepten', 202-204; Schoonoord, *Pugno Pro Patria*, 317-320. De voor de KM afgebouwde kruisers werden uitgerust met sonar en dieptebommenrekken.
- 30 Isabel Campbell, 'Canadian Insights into NATO Maritime Strategy, 1949-70: The Role of National and Service Interests', *The Northern Mariner* 25 (2015) (3) 203-264, aldaar 253.
- 31 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 11208, Marinepublicatie [MARID-publicatie no. 1] De vloten, in sterkte en dislocatie, van: USSR, de landen van het Communistisch blok, van de neutralistische landen rond de Middellandse Zee en Indonesië, alsmede de sterkte der marine-luchtstrijdkrachten van de USSR per 1 februari 1963, S.MARID 3384/00705/63/G, 01021963, geheim, [bijgewerkt 01111964], 3.

bevestigden dit zorgelijke beeld. Er was geen aanleiding dit dreigingsbeeld in twijfel te trekken.³²

U.S. Navy³³

In de loop van de jaren 60 nam de Sovjet-Unie naast hele klassen van vooral nucleaire onderzeeboten een snel groeiend arsenaal van grote oppervlakteschepen in dienst dat op alle zeeën zijn vlag toonde. Dit bevestigde in Amerikaanse ogen het beeld dat Moskou wereldwijd zijn invloedssfeer wilde uitbreiden en als wereldmacht tijdens een gewapend conflict 'a working level of sea control [wilde bezitten] that wil enable it to conduct maritime operations decisive for the outcome of the war'.³⁴ Deze moderne 'balanced fleet' zou niet alleen dienen ter bestrijding van strategische Amerikaanse SSBN's maar ook van andere kapitale westerse oorlogsbodems, om zo onder meer knelpunten

als de GIUK-gap (Greenland-Iceland-United Kingdom) te doorbreken en eenvoudiger met onderzeeboten de SLOC's te kunnen aangrijpen.³⁵ Gezien het toegenomen belang van overzeese versterkingen na de introductie in 1967 van de NAVO-strategie van flexible response, die een meer conventionele strijd voorstond, baarde de maritieme Sovjetontplooiing ACLANT grote zorgen.³⁶ Volgens de Amerikaanse onderzoekers Christopher Ford en David Rosenberg bereikte deze vrees in die jaren 'near-crisis proportions'.³⁷ Zo meende de Chief of Naval Operations van de U.S. Navy, admiraal Elmo Zumwalt (1970-1974), hierin gevoed door de ONI, dat het Kremlin voor het eerst daadwerkelijk de capaciteit bezat de westerse SLOC's af te snijden. De vlagofficier benadrukte dat overzeese versterkingen meer dan ooit een modern en goed toegerust escorte behoeften. Dat was geen eenvoudige opgave in een periode dat het vlootbudget door onder andere de kosten van de Vietnamoorlog onder druk stond, veel verouderd scheepsmaterieel werd afgedankt en bovendien de Rode Vloot inmiddels een overmacht van 3:1 wat betreft aanvalsonderzeeboten zou bezitten. Ook zouden Sovjet-langeafstandbommenwerpers voortaan geallieerde konvooiën bedreigen.³⁸ Dit alles bracht Zumwalt ertoe te waarschuwen dat de U.S. Navy in geval van oorlog 'would not be able to keep the SLOCs open'.³⁹

Royal Navy

Hoewel de JIC vanaf midden jaren 60 onderkende dat de Rode Vloot steeds meer defensieve anti-SSBN en anti-carrier-taken kreeg – met vooral SS(G)Ns van de nieuwe en als 'very good' gekenschetste Victor- en Charlie-klasse – zouden volgens de Royal Navy en de Defence Intelligence Staff (DIS) (waar de NID in 1964 in was opgegaan) onderzeebootaanvallen tegen de NAVO-SLOC's nog steeds een sleutelrol in de Sovjetstrategie innemen.⁴⁰ De Britse marine voorzag bovendien dat de Sovjetvloot in de loop van de jaren 70 de kloof met de NAVO inzake geoefendheid, stiller opererende (nucleair aangedreven) boten en modernere wapensystemen als sonars kon overbruggen, 'giving the Soviet submarine force potential qualitative, as well as quantitative, superiority'.⁴¹

ACLANT-definitie onderzeebotentypen bij economische kruisvaart, rond 1960

Type onderzeeboot	Actieradius (nautische mijl)
Langeafstand	> 10.000 nm
Middellangeafstand	5.000 < 10.000 nm
Kust	< 5.000 nm

32 Schoonoord, *Pugno Pro Patria*, 120-121; V.D. Sokolovski, *Soviet Military Strategy* (1963) 422.

33 De U.S. Navy had in de afgelopen periode steeds meer de leiding genomen in het bepalen van de NAVO-strategie en -optreden ter zee. Daarom worden de Amerikaanse percepties vanaf hier als eerste behandeld.

34 Bryan Ranft en Geoffrey Till, *The Sea in Soviet Strategy* (Londen en Basingstoke, Palgrave MacMillan, 1983) 146-147. Zie ook: Robert Waring Herrick, *Soviet Naval Strategy. Fifty Years of theory and Practice* (Annapolis, U.S. Naval Institute, 1968) vii.

35 Paul H. Nitze, Leonard Sullivan, Jr. (red.), *Securing the Seas. The Soviet Naval Challenge and Western Alliances Options*, Atlantic Council Working Group (Boulder, Colorado, Taylor & Francis, 1979) 6-7; Rohwer, 'Strategische Konzepten', 231-232.

36 C.J.T. Crins, *Hot Pursuit in Cold War Waters. De rol van de Koninklijke Marine in onderzeebootbestrijding 1945-1991*, stagerapport NIMH (2012) 24-25; Anselm J. van der Peet, *Out-of-area. De Koninklijke Marine en multinationale vlootoperaties 1945-2001* (Franeker, Van Wijnen, 2016), 59-63, 66-70, 171-180; Rohwer, 'Strategische Konzepten', 251-252; Schoonoord, *Pugno Pro Patria*, 186-188, 193-195.

37 Christopher Ford en David Rosenberg, *The Admiral's Advantage. U.S. Navy Operational Intelligence in World War II and the Cold War* (Annapolis, Naval Institute Press, 2005) 55.

38 Peter D. Haynes, 'Elmo Zumwalt's Project SIXTY: Driving institutional Change in an Era of Great Power Competition at Sea', in: Bruns en Papadopoulos, *Conceptualizing Maritime & Naval Strategy*, 91-112, aldaar 95.

39 Haynes, 'Zumwalt's Project', 97.

40 Boyd, *British Naval Intelligence*, 589-590, 603, 609-611.

41 Ibidem, 612-613, 625-626.

Koninklijke Marine

Binnen de KM valt een zelfde trend te ontdekken. De grootste angst bleef Sovjetsucces tegen de Atlantische SLOC's en die angst nam alleen maar toe. Aanvang 1964 schatte de KM dat de Rode Vloot 'ongeveer 400 onderzeeboten [bezat], waarvan ruim 200 lange afstandboten' die voor de helft in Europa waren gestationeerd.⁴² Vooral de nucleair voortgestuwde boten, waarvan terecht werd verondersteld dat Moskou hierop de nadruk legde, zouden met (ballistische)raketten worden uitgerust die tegen zowel westerse strike carriers als het Noord-Amerikaanse en West-Europese continent konden worden ingezet.⁴³ De aanname was verder dat bij een gewapend conflict al onmiddellijk 124 operationele Sovjetonderzeeboten in de Noordelijke IJszee aanwezig zouden zijn die 'directe toegang' hadden tot 'de zeeën van ons verdragsgebied'. Onderzeeboten zonder nucleair-strategische taak waren volgens de Marinestaf merendeels geschikt voor patrouilles tot 'ver voorbij de zuidgrens van het NAVO-gebied zonder verdere logistieke ondersteuning' en zouden 'het vernietigen van geallieerde scheepvaart' tot doel hebben.⁴⁴ Samen met grote aantallen maritieme patrouillevlieg-tuigen vormde de Rode Onderzeebootvloot volgens de Nederlandse zeerijdkrachten 'de hoofdreiging van de Sovjet marine tegen het Westen.'⁴⁵ Omstreeks 1970 zouden de Oostzee- en Noordelijke Vloot beschikken over 45 SS(B)(G)N's en 128 conventionele onderzeeboten: 22 SSB's, 11 SSG's en 95 SSK's (dieselelektrisch aangedreven aanvalsonderzeeboten, met de K voor (hunter) killer, soms ook aangeduid met SS's).⁴⁶ Kaart 1 geeft de 'waarschijnlijke operatiegebieden' en taken van de Sovjetonderzeeboten aan.⁴⁷

De Sovjetonderzeebootoperaties zouden zich volgens de Marinestaf vermoedelijk niet tot deze gebieden beperken, terwijl een taakwijziging van deze vaartuigen van 'anti-strike' naar 'anti-shipping'-operaties 'zonder meer' tot de mogelijkheden behoorde.⁴⁸ Omvangrijke ASW-operaties, zo luidde de sombere conclusie, konden vermoedelijk niet voorkomen dat een 'groot deel' van de vijandelijke boten zou doordringen tot de gebieden van 'de werkelijke scheepvaart c.q. lanceergebieden'.⁴⁹

De Amerikaanse Chief of Naval Operations Elmo Zumwalt meende begin jaren 70 dat de Sovjet-Unie op dat moment daadwerkelijk de westerse SLOC's kon afsnijden

Begin jaren 70 bleek de situatie in KM-ogen nog ernstiger dan eerder ingeschat. De nieuwe conventioneel voortgestuwde Sovjetonderzeeboten, die als patrouilleboten een anti-shipping-taak werden toebedacht, bleven zich 'als een

42 NL-HaNA, 2.13.114, Marinestaf 1948-1984, inv.nr. 1488, Memorandum inzake de samenstelling van de Koninklijke Marine in de [eerste helft der] zeventiger jaren [en zoals te verwachten in de tweede helft van die periode], [januari] 1964, Bijlage 1, 13.

43 Ibidem, 14.

44 Ibidem, 15.

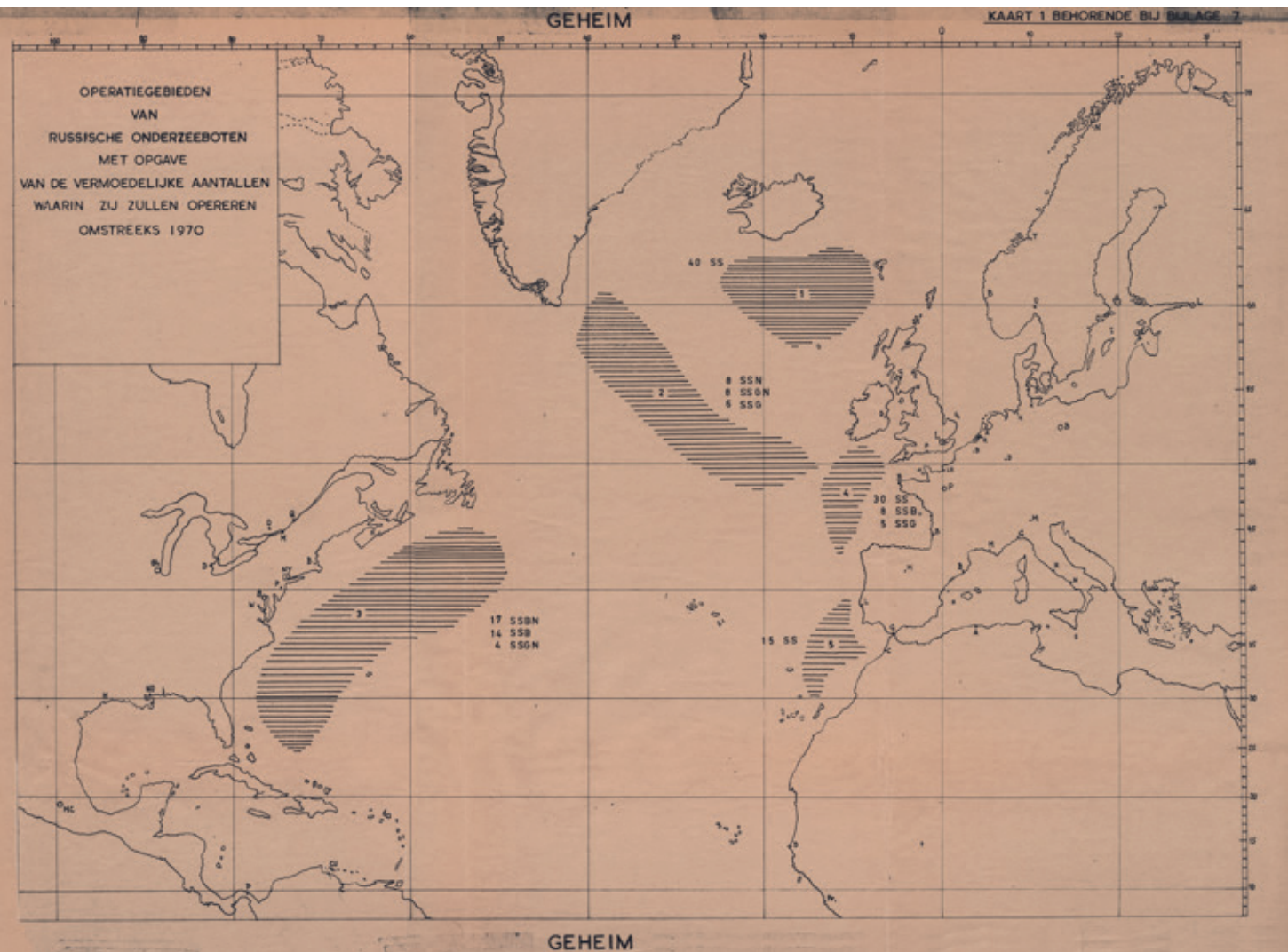
45 Ibidem, 16.

46 Ibidem, Bijlage 7, 1.

47 Ibidem, Bijlage 7, Kaart 1.

48 Ibidem, Bijlage 7, 2.

49 Ibidem, Bijlage 7, 3-4.

Kaart 1 'Waarschijnlijke operatiegebieden' van Sovjetonderzeeboten in de Noordelijke Atlantische Oceaan, rond 1970 (zie noot 42)

Legenda bij "waarschijnlijke operatiegebieden" Sovjetonderzeeboten in de Noordelijke Atlantische Oceaan, rond 1970

Gebieden 1 en 2	'anti-strike [carrier]'-operaties
Gebied 3	lanceeroperaties ballistische projectielen
Gebieden 4 en 5	'anti-shipping'-operaties. Gebied 4 beperkt geschikt voor lanceeroperaties ballistische projectielen

dreiging voor onze KM presenteren'. Weliswaar produceerden ook deze vaartuigen meer geluid dan vergelijkbare westerse tegenhangers, maar de rompen van moderne Sovjetonderzeeboten

zouden van steeds hoogwaardiger staal met grote treksterkte worden vervaardigd, waardoor zij dieper doken dan vergelijkbare westerse onderzeeboten: nucleaire boten maximaal ongeveer 1.400 voet (427 meter) en conventionele boten 900 voet (274 meter). De inschatting in oktober 1973 was dat de Sovjet-Unie de beschikking had over 313 operationele grote onderzeeboten en 97 vergelijkbare eenheden met een reserve-status. Hiervan waren 96 conventioneel en 64 nucleair voortgestuwde aanvalsonderzeeboten ingedeeld bij de Noordelijke en Oostzeevloot. Deze onderzeebootvloot

zou bovendien een steeds hogere graad van gereedheid en training hebben. Hoewel bij Sovjetoefeningen 'van enige coördinatie tijdens de aanval nog weinig waargenomen' was, gingen de tactische inschattingen ervan uit dat aanvalsonderzeeboten zich vermoedelijk met meerdere onderzeeboten tegelijk binnen 45° ter weerszijden van de Main Line of Advance van een Atlantisch konvooi zouden ophouden om toe te slaan.⁵⁰ Hier lijkt sprake te zijn geweest van speculatie, vermoedelijk gebaseerd op ervaringen met vergelijkbare zogeheten Wolfpack-aanvallen op konvooien door groepen U-boten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het was zo veel meer een vorm van 'mirroring' van een aanvalstactiek waarmee de bondgenootschappelijke marines bekend waren.

Mogelijk deels beïnvloed door de twee omvangrijke wereldwijde Sovjetvlootoefeningen Okean I in 1970 en Okean II in 1975,⁵¹ concludeerde de MARID in 1976 dat het Kremlin de eigen marine 'doelbewust' had omgevormd van een in de kustwateren opererende defensieve zeemacht tot een 'wereldwijd inzetbare offensieve machtsfactor'. De dienst verwees naar de Supreme Allied Commander Atlantic (SACLANT) en de Allied Commander-in-Chief, Channel (CINCHAN), die stelden dat conflict-beperkende maatregelen primair moesten bestaan uit 'snel, standvastig en solidair optreden van NAVO-zeestrijdkrachten', temeer daar 'in de toekomst de waarschuwingstijd eerder korter dan langer [zou] worden'. Voor Nederland gold, gelet op het NAVO-belang de zeeverbindingswegen open te houden, dat het 'steeds tenminste 9 jagers en fregatten, 1 WOLF-klasse fregat, 1 bevoorradingsschip, 7 LRMP's [*long-range maritime patrol (aircraft)*] [...] in de A-1 status' moest hebben. Dit hield in dat deze eenheden binnen 48 uur op en boven zee in het bevelsgebied van de betrokken NAVO-bevelhebber stand-by moesten zijn.⁵²

Een defensieve opstelling nabij de GIUK-gap ter bescherming van de zuidelijk hiervan gelegen SLOC's stond hierbij voorop. In de eerdere Defensienota van 1974 waren daarom de Eastern Atlantic en Allied Command Channel al tot de belangrijkste operatiegebieden van de KM bestempeld; twee grote moderne Atlantische

ASW-escortegroepen (elk 1 GW-fregat, 6 Standaardfregatten en 1 bevoorradingsschip, boordhelikopters inclusief) vormden daar de kern van de Nederlandse maritieme slagkracht.⁵³

Het beeld van een omvangrijke Sovjetonderzeebootvloot die de zeeverbindingen bedreigde hield tijdens de jaren 70 stand. Zo onderschreef de Nederlandse krijgsmacht in 1978 NAVO-*intelligence briefings* volgens welke de Sovjetzeestrijdkrachten zich in de komende jaren zouden richten op sea denial; het ontzeggen van het gebruik van de zee aan de tegenstander. Het instrument hiervoor was de 'grootste en machtigste onderzeebootvloot ter wereld'. Naast SSBN's zou deze 250 vaartuigen omvatten, waarvan negentig met nucleaire voortstuwing. Om deze strijdmacht het hoofd te bieden, moest de NAVO in oorlogstijd rekening houden met 'zware verliezen, in het bijzonder in de eerste fase'. Door een gebrek aan middelen was SACLANT niet in staat tegelijkertijd zowel vijandelijke (strategische) onderzeeboten te bestrijden als konvooien te beschermen, waardoor NAVO-marines zich gedwongen zouden zien deze taken 'achtereenvolgens' af te handelen, met alle gevolgen voor de van 'levensbelang' geachte bondgenootschappelijke handelsvaart. Het Hoofd Sectie Inlichtingen

- 50 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 443, Early Warning. Verslag van een studie naar het toekomstig defensiebeleid (voorstudie nr.3 waarschuwingstijd/militaire voorbereidingstijd). 1976 CVCVS Nota, nr. 76-086/13535, Zeer geheim, 16111976, aan o.o. H MARID, Definitieve versie [Studie Toekomstig Defensiebeleid] voorstudie waarschuwingstijd/ militaire voorbereidingstijd, steller oplegbrief H Sectie Intel Defensiestaf b/a KOL F.H. Alkemade, punten 5, 12, 13, 27, 30, 31, 46, 76.
- 51 Beide oefeningen waren bijvoorbeeld een 'shock for the US Navy', die meende dat de 'Soviet navy was ready for every task [...], conducting worldwide nearly at the same time likewise operations [by] good precision planning.' Amerikaanse marine-analisten zagen de Okeans daarbij als de 'end of NATO free pass at sea.' Bron: J.M. Huckabey, Institute for Defense Analyses, 'Okean: the original large scale exercise', paper McMullen Naval History Symposium, Annapolis, 21 september 2023.
- 52 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 443, Verslag studie toekomstig defensiebeleid (voorstudie nr. 3 waarschuwingstijd/militaire voorbereidingstijd) 1976, Oplegbrief Hoofd Sectie Inlichtingen Defensiestaf KOL F.H. Alkemade, 76-086/13535, 16-11-1976 voor HMARID, HLAMID, HLUMID, Zeer geheim, Aanbieding definitieve versie van de voorstudie waarschuwingstijd/militaire voorbereidingstijd. Studie Toekomstig defensiebeleid voorstudie nr. 3 waarschuwingstijd/militaire voorbereidingstijd, Zeer geheim, 6-7, 10, 11, 13-14.
- 53 *Om de veiligheid van het bestaan. Defensienota 1974-1983, HTK 1973-1974, 12.994* ('s-Gravenhage, 1974) 32-33; C. Receveur, 'Maritieme-operationele ontwikkelingen in de NAVO', *Marineblad* 96 (1986) (7) 397-403, aldaar 397-398.

Legenda

- NAVO
- Warschaupact
- Sovjet-marinebasis
- NAVO -uitvalsbasis Koninklijke Marine

- Mogelijke Sea Line of Communication (SLOC)
- 2400 nm
17 / 40 Afstand in nautical miles
Reistijd voor retourvaart in dagen
(nucleair- / diesel voortgestuwde onderzeeboot)

Bastion Defence

- Ambition of Sea Control
- Ambition of Sea Denial

Kaart 2 Situatieschets Noordelijke Atlantische Oceaan midden jaren 70

Defensiestaf haastte zich hoopvol op te merken dat de geschetste krachtsverhoudingen 'volkomen statisch' waren en dat er in de geschiedenis 'vele voorbeelden' waren dat 'een kwantitatieve meerderheid [in dit geval die van de Sovjet-Unie] onder de dynamische omstandigheden van een oorlog niet altijd tot successen hoeft te leiden'.⁵⁴

Nieuwe westerse visie op de onderzeebootdreiging tegen de Atlantische SLOC's

In de jaren 70 kwamen er steeds meer Sovjet SSBN's van de Delta-klasse in dienst. Deze waren uitgerust met ballistische strategische SS-N-8 raketten die een dusdanig grote actieradius bezaten dat de betrokken onderzeeboten nabij hun thuiswateren konden opereren. Ze hoefden zich voor een gunstige lanceerpositie niet zuidelijk van de GIUK-gap te wagen, waardoor deze second strike capability minder kwetsbaar en gemakkelijker te verdedigen was, door zowel vlooteenheden als op land gestationeerde Sovjet langeafstand maritieme patrouillevliegtuigen.⁵⁵ Nagenoeg in dezelfde periode begonnen sommige Amerikaanse experts en inlichtingenanalisten tot andere inzichten te komen over de inzet die de Sovjet-Unie met haar grote onderzeebootvloot voor ogen stond.

Threat assessment door Amerikaanse analisten omstreeks 1980

In 1979 bracht de Amerikaanse denktank Atlantic Council een studie uit die stelde dat er weinig bewijs was dat 'they [de Sovjets] plan to conduct an extensive campaign against Western sea lines of communication (SLOCs) during a major war with the United States'.⁵⁶ De hoofdtaak van de Sovjetvloot zou namelijk een succesvolle verdediging van de eigen SSBN's en het moederland zijn. Dit wilde Moskou vooral bereiken door een maritieme 'extended area defense', lopende van Groenland, via IJsland en Groot-Brittannië, naar Nederland, met inbegrip van de Noorse Zee en het noordelijke deel van de Noordzee. De Noordelijke en de Oostzeefloot dienden deze wateren te ontdoen van NAVO-marine-eenheden en wel door vooruitgeschoven

operaties van de Sovjetmarineluchtvaartdienst en bovenwatereenheden, onderzeebootbarrières in de Noorse Zee en amfibische landingen in Noorwegen. Een anti-SLOC-campagne zuidelijk van de GIUK-gap was slechts denkbaar als een bescheiden neventaak voor beide vloten, uitgevoerd met ongeveer dertig SSK's, aangevuld met door vliegtuigen uitgeworpen mijnenversperringen en bombardementen nabij en op Noordzeehavens. Deze (dreigende) inzet had bovendien tot doel NAVO-eenheden weg te houden van de cruciale strijd in de Noorse Zee.⁵⁷

Sommige analisten van de Center for Naval Analyses (CNA) en later van de Central Intelligence Agency (CIA) waren al eerder in de jaren 70 tot vergelijkbare conclusies gekomen en hadden überhaupt vraagtekens gezet bij de haalbaarheid van een Sovjet anti-SLOC-campagne.⁵⁸ Volgens deze analyses keek het Kremlin bovenal naar de strategische machtsbalans met de VS (en het behalen van een voorsprong hierin). In dit kader was het aangrijpen van westerse SLOC's minder opportuun dan de hoofdtaak: het veiligstellen van eigen SSBN's en het tegengaan van westerse nucleaire strike forces zoals de in de noordelijke Atlantische Oceaan en Noorse Zee opererende SSBN's en carriers.⁵⁹

54 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 5261, NATO Intelligence Briefings, Stukken betreffende de krachtsverhoudingen tussen de NAVO en Warschaupakt. 1978 – 1992, Inleiding Hoofd Sectie Inlichtingen Defensiestaf over de krachtsverhoudingen NAVO-Warschaupakt, Ministerie van Defensie, geheim, mei 1978 [verbeterde uitgave van januari 1978] BIM 3730/00773/78, 4, 11, 13.

55 Boyd, *British Naval Intelligence*, 625. Het betrof in die jaren onder meer de Il-38 May. Fixed en rotary wings vormden toen op de wal de meest effectieve ASW-eenheden, vooral tegen SSN's.

56 Nitze, Sullivan, *Securing the Seas*, 75.

57 Ibidem, 110-112. Voor de bestrijding van Sovjetonderzeeboten werd deels gekeken naar lessen uit WOII waarbij voor de inzet tegen één U-boot soms 25 bovenwaterschepen en 100 vliegtuigen benodigd waren. Bron: Nitze, Sullivan, *Securing the Seas*, 76.

58 Ford en Rosenberg, *The Admiral's Advantage*, 77-108; Hattendorf, 'The Evolution of the U.S. Navy's Maritime Strategy', 23-36.

59 *Soviet Naval Policy and Programs*, [U.S.] National Intelligence Estimate, Top Secret, NIE 11-15-74, 23-12-1974 [CIA Historic Review Program Release as Sanitized] 1-3, zie: www.cia.gov; *The Role of Interdiction at Sea in Soviet Naval Strategy and Operations* CIA/DI/OSR Intelligence Report, Top Secret, 17-2-1978, [CIA Historic Review Program Release as Sanitized], i-ii, zie: www.cia.gov; *Soviet Navy. Intelligence and Analysis during the Cold War* [CIA Historic Review Program Release as Sanitized], 39, zie: www.cia.gov; Ford en Rosenberg, *The Admiral's Advantage*, 82-84.

De militaire doctrine van de Sovjet-Unie stond bovendien een korte strijd voor, waarin zeelijnen sowieso nauwelijks meewogen. Als de conventionele fase van een conflict langer zou duren – iets wat, aldus de CIA, de Sovjetleiding onwaarschijnlijk achtte – bestond er een kans dat het Kremlin een ‘tonnage-oorlog’ kon overwegen, dat wil zeggen een oorlog gericht op het tot zinken brengen van zo veel mogelijk westerse scheepstonnage zodat de vijandelijke aanvoer niet meer was verzekerd. Een dergelijke operatie kende volgens de CIA in 1978 vele uitdagingen. Het ontbrak de Sovjetmarine aan vooruitgeschoven logistieke bases en bevoorradingschepen zouden zich niet buiten door Moskou gecontroleerde wateren wagen. De met relatief weinig torpedo’s uitgeruste aanvals-onderzeeboten dienden daarom voor bevoorradingsrisicovolle thuisreizen te ondernemen, waarbij ze knelpunten als de door NAVO-patrouilles gedomineerde GIUK-gap moesten passeren. De onderzeebootbemanningen waren bovendien weinig bekend met (oefen)aanvallen op geëscorteerde geallieerde konvooien. Verder constateerde de CIA dat het aantal dieselelektrische aanvalsonderzeeboten (het scheepstype dat vermoedelijk de anti-SLOC-taak kreeg toebedeeld) afnam, alsook dat deze boten tevens zwaarwegendere taken hadden als het aanvallen van maritieme NAVO-strike forces. Daarbij kwam dat de meeste Atlantische SLOC’s buiten het operationele bereik lagen van maritieme Sovjet-langeafstandvliegtuigen als de Tu-142 Bear. Ten slotte concludeerden de analisten dat bij een relatief langdurig conflict van drie maanden, met inzet van alle hiervoor beschikbare ruim zestig (nucleaire) aanvalsonderzeeboten tegen de Atlantische zeelijnen, nog maar ten hoogste 270 koopvaardijschepen verloren

zouden gaan, slechts 4,7 procent van het toenmalige civiele NAVO-scheepsarsenaal. Kortom: de Rode Vloot was bij een langdurig conventioneel conflict weliswaar in staat overzeese NAVO-versterkingen schade te berokkenen, maar kon deze geenszins verlammen.⁶⁰

In november 1981 verscheen uiteindelijk het door alle Amerikaanse inlichtingendiensten onderschreven memorandum over *Soviet Intentions and Capabilities for Interdicting Sea Lines of Communication in a War with NATO*. Hierin was de ommezwaai volledig gemaakt: het Kremlin beschouwde het aanvallen van de SLOC’s slechts als een secundaire taak; het wilde met zijn onderzeebootvloot eerst en vooral zijn nucleaire strategische onderzeeboten in de ‘bastions’ nabij de eigen thuiswateren verdedigen. Om dit tegen te gaan moesten de U.S. Navy en haar bondgenoten hun defensieve uitgangspunten bij de GIUK-gap verlaten en een offensieve, voorwaarts gepositioneerde ASW-strategie ontwikkelen.⁶¹ Na aanvankelijke scepsis omarmde de Amerikaanse vloot spoedig deze nieuwe zienswijze. Al in 1979 ontwikkelde Chief of Naval Operations admiraal Thomas Hayward zijn plan *Sea Strike*. *Sea Control*, waarin het voorwaarts vastzetten van de Rode Vloot in haar maritieme ‘bastions’ centraal stond. Deze aanpak met veel strijd op de Noordflank had bovendien als voordeel dat hij Sovjeteenheden zou onttrekken aan het Centrale Europese front en hiermee een belangrijke bijdrage zou leveren aan het algehele strategische NAVO-verdedigingsconcept. De nieuwe visie vormde grotendeels de opmaat naar de in 1981 door de regering-Reagan doorgevoerde offensieve *U.S. Maritime Strategy*.⁶²

Omgang van de Royal Navy met de nieuwe Amerikaanse visie

De Britse marinetop was sinds 1979 bekend met de discussie in de VS over de plaats en betekenis van een anti-SLOC-campagne in de Sovjetstrategie. Weliswaar stelden de Admiralty, de DIS en het JIC in een memo uit oktober 1981 dat de Sovjet-Unie in oorlogstijd haar onderzeebootvloot zou gebruiken om eigen SSBN’s en ‘Mother Russia’ te verdedigen, maar ook dat zij ‘would deploy major attack[s]’ tegen de westerse zeelijnen. In deze zienswijze werd de Royal Navy

60 *Soviet Naval Policy and Programs*, [U.S.] National Intelligence Estimate, Top Secret, NIE 11-15-74, 23-12-1974 [CIA Historic Review Program Release as Sanitized], 22, zie: www.cia.gov; *The Role of Interdiction at Sea in Soviet Naval Strategy and Operations* CIA/DI/OSR Intelligence Report, Top Secret, 17-2-1978, [CIA Historic Review Program Release as Sanitized], 3-7, 11, 35-37, zie: www.cia.gov.

61 Ford en Rosenberg, *The Admiral’s Advantage*, 79; Hattendorf, ‘The Evolution of the U.S. Navy’s Maritime Strategy’.

62 Hattendorf, ‘The Evolution of the U.S. Navy’s Maritime Strategy’, 13-21; Lehman, *Oceans Ventured*, 51-88. Zie ook: Crins, ‘Deterrence, forward defense and alliance solidarity’, 21-25.

naar eigen zeggen kort hierna bevestigd, doordat de jongste generatie Sovjet-SSBN's, de in 1982 in dienst gekomen stillere Typhoon-klasse, louter onder het poolijs opereerde en overige moderne maritieme Sovjeteenheden agressieve forward presence-operaties ontplooiden. Pas midden jaren tachtig accepteerde zowel de Britse inlichtingenwereld als de Admiralty op hoofdlijnen de Amerikaanse analyse.⁶³

Nieuw inzicht van de Koninklijke Marine op de inzet van het Sovjetonderzeebootwapen?

De KM en de MARID veranderden eveneens hun dreigingsbeeld van de Sovjetmarine, maar net als bij de Royal Navy bleef uiteindelijk de angst voor vijandige aanvallen op de Atlantische SLOC'S meewegen. In een in augustus 1978 uitgebracht threat assessment betoogde de MARID – gelijk de CIA en de CNA – dat de Rode Vloot bij een grootscheepse missie op de Atlantische Oceaan gedwongen was ver van eigen bases en zonder luchtsteun en luchtafweer in vijandig gezinde wateren te opereren.⁶⁴ Daarom en gezien de toename van de Sovjet SLBM-actieradius (SS-N-8 raket) was ‘de verwachting gerechtvaardigd’ dat Sovjetonderzeeboten dicht bij hun goed te verdedigen thuisbases zouden opereren en zich zouden richten tegen westerse vaartuigen die de Sovjet SSBN's bedreigden. De luchtverdediging van ASW-schepen zou vermoedelijk toenemen, niet alleen om de overlevingskansen in de Noorse Zee te vergroten, ‘maar ook om zo diep mogelijk in de Atlantische Oceaan te kunnen opereren, teneinde de transit van de niet-strategische onderzeeboten zo lang mogelijk te kunnen beveiligen’. De kern van de Sovjetvloot bleef volgens de MARID de onderzeeboot. Bij de taakindeling van de Rode Onderzeebootvloot zou de beveiliging van de eigen strategische onderzeeboot, het aangrijpen van de westerse tegenhanger ervan, alsook aanvallen op Amerikaanse carriers voorop staan, waarbij een offensief tegen de westerse koopvaardij de minste prioriteit kreeg.⁶⁵

Een meer dubbele houding ten aanzien van de Sovjetintenties inzake de inzet van het onderzeebootwapen kwam naar voren in de marinestafnota uit 1980 getiteld ‘Betrokkenheid bij het Noordse gebied’. De nota ging ervanuit dat voor

Moskou de bezetting van Noord-Noorwegen voor de Noordelijke Vloot cruciaal was ter bescherming van de haveninfrastructuur op het Kola Schiereiland, alsook om uitvalsbases te verwerven die dicht bij de GIUK-gap en hiermee de vitale westerse SLOC's lagen. Een bruikbare NAVO-actie zou zijn, aldus de nota, Noorwegen direct te kunnen versterken met een *immediate reaction force* zoals de UK/NL amphibious force.⁶⁶ De nota kwam niet toevallig uit op het moment dat SACLANT *Contingency Maritime Operations* (CONMAROPS) ontwikkelde om het groeiende conventionele overwicht van het Warschaupact ter zee nabij de Noordflank en in de Noorse Zee het hoofd te bieden. De beoogde inzet van zeestrijdkrachten in de ACLANT-area kreeg vanaf aanvang 1981 een nieuwe opzet, waarin elk van de betrokken marines een gedetailleerd takenpakket kreeg – geïntegreerd met inzet van land- en luchtstrijdkrachten – in een specifieke area of operations.⁶⁷ Bij de CONMAROPS stonden inperking van de operatieruimte van Warschaupacteenheden met forward operations, het verdedigen in de diepte en het winnen en behouden van het initiatief voorop. De Europese lidstaten kregen zo meer verantwoordelijkheid voor de verdediging van hun continent; de Amerikaanse versterkingen overzee in de vorm van onder meer carrier strike forces en mariniers zouden namelijk pas na enige dagen hun opwachting kunnen maken.⁶⁸

In navolgende jaren stemde Nederland de eigen onderzeebootbestrijding, luchtverdediging en amfibische ondersteuning af op deze forward area of operations. Hiermee sloten die aan bij de *U.S. Maritime Strategy* met haar forward presence en agressieve manoeuvres. De KM nam gaandeweg diverse aspecten ervan over, zoals

63 Boyd, *British Naval Intelligence*, 625, 641-651, 665-666.

64 MIVD, Afd. MID/KM, inv.nr. 283, Sovjet-Russische oceaan verkenningcapaciteit, 1978, BDZ [VADM Veldkamp] aan STAS W.F. van Eekelen, BIM 3682/00710/78, Soviet Russische Oceaan Verkenning Capaciteit, Geheim, BIM 3341/00710/78, 9-8-1978, 1.

65 Ibidem, 5.

66 NL-HaNA, Marinestaf 1948-1984, inv.nr. 11415, Betrokkenheid bij het Noordse gebied, 17-11-1980.

67 Marc Milner, *Canada's Navy. The First Century* 2nd ed. (Toronto, Buffalo, Londen, University of Toronto Press, 2010) 288.

68 Braun, ‘Räume verstehen’, 4-5.

surveilleren met Zwaardvis-klasse onderzeeboten en Lockheed P3-C-II.5 Orions opererend vanaf Naval Air Station Keflavik op IJsland, patrouilleren met van tactical towed array sonar voorziene fregatten en het escorteren van Amerikaanse strike carrier-taakgroepen.⁶⁹

Ondanks deze verschuiving in focus bleef bescherming van de SLOC's (zwaar) meewegen in overwegingen van de admiraliteit. Zij meende namelijk dat het vastpinnen van de Rode Vloot in de Noorse Zee (en noordelijker) en het bestrijden van haar SSBN's, ook strategisch belangrijk was om Sovjetonderzeeboten uiteindelijk te beletten zuidelijk van de GIUK-gap de SLOC's aan te tasten.⁷⁰ Daarbij bleven sommige KM-experts ervan overtuigd dat bij een langdurig conventioneel conflict omvangrijke aanvoer van VS-versterkingen overzee noodzakelijk zou worden en hiermee voor Moskou een anti-SLOC-campagne alsnog in beeld zou komen.⁷¹

Conclusie en reflectie

Al heel snel na de Tweede Wereldoorlog ging de angst voor de Sovjetonderzeebootvloot, die in het kader van een offensieve strategie van sea

denial de Atlantische aanvoerroutes overzee zou aanvallen, het westerse maritieme dreigingsbeeld domineren. Aanvankelijk, in de eerste helft van de jaren 50, leefde dit het sterkst bij de zich agressief opstellende U.S. Navy en iets minder bij de Royal Navy en haar inlichtingendiensten. De Koninklijke Marine voer wat betreft het gepercipieerde onderzeese Sovjetgevaar een middenkoers tussen de Amerikanen en Britten en richtte haar vloot in op het beschermen van de SLOC's en het bestrijden van de onderzeebootdreiging. In de jaren 60 en 70 bleef dit dreigingsbeeld intact. Vooral de door (marine) inlichtingendiensten geobserveerde snelle toename van middelgrote tot grote (nucleaire) onderzeeboten van de Rode Vloot en de wereldwijde oefeningen van deze vloot leken deze aanname te bevestigen.⁷² Wat opvalt is dat de U.S. Navy in deze periode in de Sovjetmarine gaandeweg een wereldwijde bedreiging zag die met een balanced fleet in oorlogstijd een 'working level of sea control' wilde zien te bewerkstelligen, terwijl de KM uitging van een beperktere Sovjetfocus op sea denial met behulp van 's werelds grootse onderzeebootvloot.

In de loop van de jaren 70 kwamen echter steeds meer Amerikaanse analisten tot het inzicht dat het Kremlin met zijn onderzeebootvloot een defensieve strategie voor ogen stond en geenszins een offensieve anti-SLOC-campagne. Het hoofddoel van de Sovjetmarine was het (vooruitgeschoven) verdedigen van het moederland en het beschermen van de eigen SSBN's tegen Amerikaanse strike carriers en westerse amfibische landingen. Deze defensieve strategie culmineerde na 1970 in de introductie van strategische nucleaire onderzeeboten van de Delta-klasse, toegerust met dusdanige intercontinentale langeafstand kernraketten, waardoor Moskou deze slagkracht kon onderbrengen in goed verdedigbare 'bastions' in de Noordelijke IJszee. De U.S. Navy en SACLANT (een bevelhebberspositie die steeds werd bekleed door een Amerikaanse admiraal) stemden hun strategie en operatieplannen hierop af met als doel de second strike capability van de Sovjetvloot veel verder noordwaarts aan te pakken. De overige NAVO-marines pasten zich in de loop van de jaren 80 hieraan aan, ook de KM.

69 NL-HaNA, Marinestaf 1948-1984, inv.nr. 292, Risico-analyse n.a.v. de Defensienota 1984, 4-7-1984; SIB, Chef Defensiestaf, inv.nr. 330, De rol van de KM. I. Taken en bijdragen in NAVO-verband (1988-1989); NL-HaNA, Marinestaf 1948-1984, inv.nr. 11296, Verslagen en notulen van de USN/RNN Staff Talks (1978-1984); SIB, Marinestaf 1986-1988, inv.nr. 909, Briefing AR voor bewindslieden van Defensie op 2-9-1986 (2-10-1986); *Defensienota 1984-1993, HTK 1983-1984*, 18.169, nrs. 1-2 ('s-Gravenhage, 1983) 85-86, 103; Crins, 'Deterrence, forward defense and alliance solidarity', 65; Karlijn Hopman-Calis, 'Militair-maritieme inlichtingsamenwerking tussen Nederland en de Verenigde Staten. Het succesverhaal Naval Air Station Keflavik verklaard vanuit Nederlands perspectief', *Marineblad* 131 (2021) (5) 21-26. Overigens kon de KM met voornoemde inzet van de Zwaardvis-klasse, TACTAS-fregatten en Orions ook nog steeds het conservatievere/defensievere concept van de GIUK-barrière toepassen, waarmee het zonder grote conceptuele/operationele wijzigingen op twee velden bleef schaken.

70 SIB, Chef Defensiestaf, inv.nr. 330, De rol van de KM; Ibidem, Krijgsmachtdeelplan voor de KM. Hoofdstuk VI. Inzet van eenheden (1988-1989); G. Teitler, 'De slagvloot en de SLOC's. Enkele historische notities bij de "Maritime Strategy"', *Marineblad* 96 (1986) (10) 521-525, aldaar 525.

71 C. Homan, 'De militair-maritieme strategie van de Sovjet-Unie', *Marineblad* 96 (1986) (2) 114-121, aldaar 120.

72 Grove, *Vanguard to Trident*, 40-42; Haas, 'In Search of the Enemy', 205-208.

Drie Amerikaanse strike carriers varen in formatie (1980). In de loop van de jaren 70 kwamen steeds meer Amerikaanse analisten tot het inzicht dat het Kremlin met zijn onderzeebootvloot een defensieve strategie voor ogen stond, gericht tegen strike carriers en amfibische landingen

FOTO US NAVAL HISTORY AND HERITAGE COMMAND

We weten nu dat zowel de geschatte aantallen onderzeeboten in de jaren 50 als de vooral daarop gebaseerde dreigingspercepties niet klopten. Sovjetdictator Jozef Stalin (1878-1953) was geen voorstander van een omvangrijke onderzeebootvloot. Bovendien was zo kort na de vernietigende Tweede Wereldoorlog de Sovjet-werfcapaciteit gering. In 1950 had Moskou slechts 180, veelal verouderde, onderzeeboten voor de korte en middellange afstand, terwijl zowel het aantal als de technische kwaliteit van in de jaren 50 gebouwde dieselelektrisch voortgestuwde boten voor de lange en middel-lange afstand als de Zulu- en Whiskey-klasse veel geringer was dan werd ingeschat.⁷³ Weliswaar zouden er tussen 1951 en 1958 uiteindelijk ruim 200 boten van het laatste type zee kiezen,⁷⁴ maar deze 'could not be effective against US sea lines of communication to Europe', aldus een later CIA-rapport. Ze waren veeleer bestemd voor defensieve inzet in Europese (kust)wateren tegen westerse strike carriers en landingen. Daarbij werden de Whiskey-klasse boten pas vanaf het midden van de jaren 50 voorzien van snorkels, waarmee ze grotendeels onder water konden opereren en beduidend moeilijker traceerbaar waren.⁷⁵

De schatting van de Britse NID dat de Sovjet-Unie in de zomer van 1954 over in totaal 422 onderzeeboten beschikte was ronduit onjuist. Er waren op dat moment minder dan 300 inzetbare Sovjetonderzeeboten voorhanden, waaronder veel kleinere typen voor de korte afstand ter verdediging van de eigen kustwateren.⁷⁶ Tevens waren de daadwerkelijke productiecijfers van oceaangaande Sovjetonderzeeboten ruim 30 procent lager dan de Britse inlichtingendiensten inschatten. Weliswaar waren er volgens de Britse marinehistoricus Andrew Boyd in 1955 inderdaad in totaal meer dan zeventig onderzeeboten voltooid, maar de meesten waren van geringere tonnage.⁷⁷ In werkelijkheid gingen er in 1953-1954 slechts vijf onderzeeboten van de oceaangaande Zulu-klasse te water, waarna er tot 1960 in totaal nooit meer

73 Rohwer, 'Strategische Konzepte', 202. Zie ook: Weir en Boyne, *Rising Tide*, 30.

74 Hugh Harkins, *Russian Non-Nuclear Attack Submarines. Project 877/877E/877EKM/Project 636/636.3 & Project 677/Amur 1650/950/S-1000* (2016) 6-7.

75 Haas, 'In Search of the Enemy', 208-211. Zie ook: Owen R. Cote, Jr., *The Third Battle. Innovation in the U.S. Navy's Silent Cold War Struggle with Soviet Submarines*, Naval War College Newport Papers 16 (2003) 18.

76 Boyd, *British Naval Intelligence*, 570-571.

77 Ibidem.

Details genoemde typen Sovjetonderzeeboten

Klasse	Bouw	Type	Aantal	Actieradius	Water-verplaatsing	Bewapening
Whiskey	1951-1958	SSK	215	Opvl. 8580 nm/10 kn, 2760 nm/18 kn Ondw. 353 nm/2 kn, 13 nm/13 kn	Opvl. 1050 t Ondw. 1350 t	6x 533 mm torp.buizen (4 boeg, 2 hek) 12 torp. of 22 mijnen, 1x2 57mm, 1x2 25mm
Zulu	1953-1957	SSK	26	Opvl. 22.000 nm/9,2 kn, 4230 nm/16,5 kn Snorkel 6300 nm/6,5 kn Ondw. 440 nm/2,1 kn, 16 nm/16 kn	Opvl. 1900 t Ondw. 2350 t	10x 533 mm torp.buizen (6 boeg, 4 hek), 22 torp. of 32 mijnen, 1x2 57mm, 1x2 25mm
Foxtrot	1958-1983	SSK	75	Opvl. 30.000 nm/8,1 kn, 3600 nm/15 kn Snorkel 16.000 nm/7 kn Ondw. 400 nm/2 kn, 15,3 nm/16 kn	Opvl. 1950 t Ondw. 2500 t	10x 533 mm torp.buizen (6 boeg, 4 hek), 22 torp. of 32 mijnen
November	1958-1964	SSN	13	Onbep., uith.verm.: 60 dg	Opvl. 3100 t Ondw. 4000 t	8x 533 mm torp.buizen (boeg), 22-26 torp.
Golf	1958-1962	SSB	24	Opvl. 16.000 nm/8 kn, 4500 nm/14,5 kn Snorkel 12.000 nm/7 kn Onderw. 300 nm/2 kn, 12,5 nm/12,5 kn	Opvl. 2850 t Onderw. 3500 t	3x SM-60 R-13 ballistische draagraket, 6x 533 mm torp.buizen (4 boeg, 2 hek), 6 torp.
Hotel I, II	1958-1964	SSBN	8	Onbep., uith.verm.: 50 dg	Opvl. 4080 t Onderw. 5500 t	3x R-13 ball. draagraket, 4x 533 mm torp.buizen (boeg), 4x 400 mm torp.buizen (2 boeg, 2 hek), 12 torp.
Echo II	1963-1968	SSGN	29	Onbep., uith.verm.: 50 dg	Opvl. 4500 t Onderw. 5800 t	4x2 P-5/6 anti-schip kruisraketten, 4x 533 mm boeg torp.buizen, 10-12 torp., 2x 400 mm torpedo tubes, 6-8 torp.
Victor I	1967-1974	SSN	15	Onbep., uith.verm.: 50 dg	Opvl. 3500 t Onderw. 5000 t	6x 533 mm boeg torp.buizen, 18 torp. of 18X 81R anti-ozbt kruisraketten, of 18/36 mijnen
Charlie I	1967-1972	SSGN	11	Onbep., uith.verm.: 60 dg	Opvl. 3500 t Onderw. 4550 t	4x 533 mm boeg torp.buizen, 12 torp., 2x 400 mm hek, 4 torp., 14 decoy, 8x P-40 anti-schip raketten
Delta I	1972-1978	SSBN	18	Onbep., uith.verm.: 70 dg	Opvl. 8900 t Onderw. 11.000 t	12x R-29/SSN-8 ball.draagraketten, 4x 533 mm boeg torp.buizen, 12 torp., 2x 400 mm boeg.buizen, 4 torp. of 8 decoy
Typhoon	1981-1989	SSBN	6	Onbep., uith.verm.: 120 dg	Opvl. 23.200 t Onderw. 30000 t	20X R-39 ball. draagraketten, 6x 533 mm boeg torp.buizen, 22 torp., of 22 anti-ozbt raketten

Tabel 2 Details van de genoemde typen Sovjetonderzeeboten. Bronnen: Norman Polmar en K.J. Moore, *Cold War Submarines. The design and Construction of U.S. and Soviet Submarines* (University of Nebraska press, 2004); John Moore (red.), *Jane's Fighting Ships 1983-84* (Londen, Boston MA); 'All Russian Submarines', zie: <https://russianships.info/eng/submarines/>. De gegevens van de waterverplaatsing zijn bij benadering

dan 26 werden gebouwd. Van de opvolger van de bij haar introductie al verouderde Zulu-klasse, de Foxtrot, waren er in 1960 pas 14 in dienst.⁷⁸

Het valt bovendien te betwijfelen of tot 1959 ook maar één Zulu-klasse boot zich zuidelijk van de GIUK-gap heeft gewaagd. Verder was er in 1960 slechts één enkele onderzeeboot van de Golf-klasse (uitgerust met drie ballistische raketten) of

78 Haas, 'In search of the Enemy', 210-212.

één met kruisvluchtwapens bewapende boot van de Whiskey-klasse operationeel.⁷⁹ Er waren destijds wel enkele kritische geluiden tegen het alarmistische dreigingsbeeld, maar die vonden nauwelijks gehoor. Eerder is de twijfel van minister Staf gememoreerd. Een ander voorbeeld is het oordeel van de Britse marineattaché in Moskou in januari 1953 dat de groeiende Rode Vloot gelet op Sovjet-Russische ‘chronic claustrophobia, a persecution complex, and a 15,000 mile coastline’ veeleer wees op ‘a purely defensive strategy’.⁸⁰

Er zijn enkele overtuigende verklaringen waarom westerse inlichtingendiensten zo lang hebben vastgehouden aan een fundamenteel verkeerde dreigingsperceptie. Een aantal zaken die een zeer negatief vijandbeeld bevorderden kwamen rond 1950 samen. Er bestond een diep wantrouwen in de bedoelingen van de communistische Sovjet-Unie, onder meer gevoed door de recente communistische machtsovernames in Centraal- en Oost-Europa. Dit werd versterkt door de enorme conventionele militaire slagkracht van de Sovjet-Unie – die weliswaar minder groot was dan toentertijd verondersteld, maar niettemin, zeker in potentie, omvangrijk was. Van zeer grote invloed was ook dat de NAVO-verdediging van Europa sterk afhankelijk was van overzeese militaire versterkingen en grondstoffen. Zonder deze aanvoer zou het Noord-Atlantische pact snel moeten capituleren, was de algemene veronderstelling. Tellen we hier eerdere westerse ervaringen met de strijd tegen het U-bootgevaar bij op, dan is het volgens de Duitse marinehistoricus Jürgen Rohwer logisch dat westerse marine- en inlichtingenanalisten weinig anders konden dan ‘den sowjetischen U-Boot-Bau mit einem Tonnagekriegs-Konzept in Verbindung zu bringen’.⁸¹ Hieraan kan worden toegevoegd dat dergelijke verontrustende analyses, niet alleen van marine-inlichtingendiensten, grote en/of ambitieuze NAVO-marines als de U.S. Navy, de Royal Navy en de KM goed uitkwamen in hun strijd met politici en andere krijgsmacht delen om grotere budgetten.⁸² Het zal niet verbazen dat de Sovjet-Unie er ondertussen alles aan deed het verkeerde dreigingsbeeld in stand te

houden, zoals de eerder aangehaalde passage uit de befaamde studie van Sokolovski laat zien.

De grootste omissie – het resultaat van bovengenoemde factoren, maar wellicht ook door een gebrek aan bronnen – was dat de westerse inlichtingendiensten hun verwachtingen nauwelijks of niet baseerden op bestudering van tactieken of geschriften van de Sovjet-admiraliteit, maar vrijwel uitsluitend op wat de westerse marines zelf in het geval van de Sovjetmarine zouden doen. Dit spiegelen versterkte de eigen tunnelvisie. Zo verwachtten de Britten, zeker aanvankelijk, weinig van de bovenwatervloot van de Sovjet-Unie, maar gingen zij er wat de onderzeeboten betrof vanuit dat deze ‘would undoubtedly operate against Western shipping, using German techniques’.⁸³ De ONI en planners van de U.S. Navy dachten hier net zo over. Voor een continentaal land als de Sovjet-Unie dat weinig ervaring had met de oorlog ter zee, waar het bovendien grote en ervaren marines zou treffen, leek het enige logische grootschalige inzetmiddel de onderzeeboot: ‘[W]e would go for the sea lanes, and going for the sea lanes is what would hurt us most, so they will go for the sea lanes.’⁸⁴ Eenzelfde insteek gold voor de Koninklijke Marine, die omstreeks 1950 onderzeebootbestrijding tot haar hoofdtaak had bestempeld en ook later meermalen benadrukte dat de enorme Sovjetonderzeebootvloot was gebouwd ‘met een offensief doel voor ogen’.⁸⁵ ■

79 Boyd, *British Naval Intelligence*, 572-574, 580.

80 Geciteerd in: James Matthew Jones, ‘British threat analyses in the 1950s’, in: Carl-Christoph Schweitzer (red.), *The Changing Western Analysis of the Soviet Threat* (Londen, Pinter, 1989) 119-135, aldaar 127-128.

81 Rohwer, ‘Strategische Konzepte’, 201-204.

82 Zie bijvoorbeeld J.M. Huckabey die stelt dat zowel de Rode Vloot als de USN politiek gebaat was bij een vergaand dreigende threat assessment van de opponent: ‘[B]oth navies needed to portray their peer competitor as menacing as possible to secure their own futures when the bigger threats to their forces often came from domestic battles for budgets and their position within the armed forces’ hierarchies and defence strategies.’ Bron: J.M. Huckabey, *Sea power rivalry: the influence of Admiral Gorshkov on American naval thought, 1963-1985* (Leeds, University of Leeds, 2019) 265.

83 Boyd, *British Naval Intelligence*, 562.

84 Haas, ‘In Search of the Enemy’, 209-210.

85 NL-HaNA, Marinestaf 1948-1984, inv.nr. 1488, Memorandum samenstelling KM in de zeventiger jaren, 1964, Bijlage 1, 16.

Het militaire vijandbeeld tijdens de Koude Oorlog

Conclusie

De belangrijkste conclusie na bestudering van de militaire dreigingspercepties bij de drie Nederlandse krijgsmacht delen tijdens de Koude Oorlog is dat zij er wat de intenties van de Sovjet-Unie betrof alle drie flink naast zaten. Het meest zichtbaar is dit bij de dreiging op zee, omdat de westerse inlichtingendiensten rond 1980 zelf tot het inzicht kwamen dat de Sovjet-Unie uitsluitend een voorwaartse *defensieve* strategie had en vervolgens de NAVO-strategie en -operatieplannen daarop werden aangepast. Minder duidelijk was dit bij de dreigingen over land en door de lucht, waarbij de gesignaleerde voorbereidingen voor een offensief optreden werden geïnterpreteerd als onderdelen van een *offensieve* strategie. Dat het de leiders van de Sovjet-Unie eerst en vooral ging om de verdediging van het eigen land en dat de Russische generaals, gesterkt door de ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog, de aanval als beste verdediging beschouwden om de strijd zo ver mogelijk buiten de eigen landsgrenzen te voeren – het offensieve defensief – ontging vrijwel alle westerse inlichtingendiensten.¹

Er zijn meerdere, elkaar versterkende verklaringen voor deze gang van zaken. Inlichtinganalisten maken bij het opbouwen van een dreigingsbeeld een afweging op basis van de factoren intentie, capaciteit en activiteit. Als een actor zowel de intentie als de slagkracht heeft of lijkt te hebben om een dreiging uit te voeren en hiervoor tevens waargenomen voorbereidingen lijkt te treffen, spreekt de inlichtingenwereld van directe of imminente dreiging.² Dit was in de ogen van de

analisten – en de meeste politici en militairen – het geval bij de Sovjet-Unie, die qua wereldbeeld en concreet optreden overduidelijk vijandig tegenover het Westen stond. Behalve dit mechanisme speelde er nog een ander denkpatroon mee. De Belgische historicus en inlichtingenkenner Kenneth Lasoen merkt op dat in het verleden menigmaal de eerst ontvangen *intelligence* de ‘kapstok’ werd voor de navolgend ontvangen gegevens. Als die eerdere informatie onjuist blijkt te zijn of fout wordt geïnterpreteerd – zoals in het geval van de opbouw van het Sovjetonderzeebootwapen – ‘dan gaat de rest natuurlijk ook fout’. Als eenmaal een *threat assessment* is vastgelegd, zoals die inzake de SLOC’s, blijkt het moeilijk dit normbeeld te doorbreken. Ook wijst hij op de invloed van groepsdruk of groepsdenken, waarbij in dit geval kan worden gedacht aan (ambitieuze) westerse marineorganisaties.³ Uiteraard was ook het niet kunnen verkrijgen van voldoende relevante inlichtingen een oorzaak van het niet kunnen opbouwen van een compleet en betrouwbaar dreigingsbeeld.

Westerse politici en analisten hadden geen toegang tot de politieke en zeker niet tot de militaire besluitvormers; zij waren afhankelijk van wat de machthebbers zelf naar buiten brachten. Naar de bedoelingen of strategie van de Sovjetleiders konden ze daardoor slechts gissen. Het was eenvoudiger om kennis te vergaren over de diverse wapensystemen. Tot de introductie van spionagesatellieten en in de stratosfeer opererende Amerikaanse verkenningsvliegtuigen bedienden de westerse inlichtingendiensten zich van verschillende *low tech*-manieren om dit soort gegevens te verkrijgen. Het bijwonen van militaire parades, waarin Moskou zijn nieuwste militaire hardware aan de wereld toonde, was de bekendste. Daarnaast verzamelden westerse militaire attachés informatie over aantallen en typen materieel en stuurden de inlichtingendiensten vanuit de ambassades in het Oostblok kleinschalige inlichtingenmissies aan. Soms kon de hand worden gelegd op tactische publicaties.

Het ging hier echter vooral om ‘kale’ cijfers, die de basis van de dreigingsinschattingen vormden. Vliegtuigen, squadrons, vliegbases en -personeel, lieten zich goed kwantificeren en vliegeigenschappen en bewapeningscapaciteiten konden met redelijke zekerheid worden herleid. De optelsom

1 Jan Hoffenaar en Christopher Findlay (red.), *Military Planning for European Theatre Conflict during the Cold War. An Oral History Roundtable* – Stockholm, 24-25 april 2006 (Zürich 2007) 24-25, 61; R. Craig Nation, ‘Programming Armageddon. Warsaw Pact War Planning, 1969-1985’ in: Leopoldi Nuti (red.), *The Crisis of Détente in Europe. From Helsinki to Gorbachev, 1975-1985* (Londen, Taylor & Francis, 2009) 128.

2 *Dreigingsbeeld statelijke actoren* (Den Haag, AIVD, MIVD en NCTV, 2020) 10.

3 Jelte Wiersma, ‘Spionnen worden gedreven door patriotisme’. Belgische spionagespecialist Kenneth Lasoen”, *EW*, 77-23 (12 juni 2021) 38-41, aldaar 41.

van vliegtuigtype, vliegbereik, vluchtprofiel en bewapening vertaalde zich in cirkels en lijnen geprojecteerd op een kaart van Nederland met potentiële doelen. Maar factoren als het moreel, politieke betrouwbaarheid en geoefendheid, die de gevechtskracht mede bepaalden, lieten zich minder makkelijk in cijfers vangen.⁴ En hoe en waar divisies, schepen en vliegtuigsquadrons precies zouden worden ingezet bleef eveneens veelal een *educated guess*.

Als gevolg van een en ander waren de inlichtingenrapportages – zeker in de jaren 50 – sterk gestuurd door historische ervaringen en vooral een diepgevoelde angst, en niet gebaseerd op actuele reële dreigingen. Mede aangezet door nationale, commerciële en krijgsmachtdeelbelangen vormde dit de voedingsbodem voor een permanente, zichzelf versterkende wapenwedloop: in de ogen van de tegenpartij leek de eigen militaire opbouw de vijandelijke intenties enkel te bevestigen. De wedloop was vooral gericht op wat de vijand zou *kunnen* doen – op *worst case-scenario's*.

De vijand van weleer – nu Rusland – heeft nu weer volop de aandacht van de in 2002 opgerichte Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. Wat is Rusland op termijn van plan, bijvoorbeeld ten opzichte van de Baltische staten? Hoewel het hier gaat om NAVO-lidstaten, roept de situatie herinneringen op aan de vrees voor ‘beperkte agressie’ van het Warschaupact tijdens de tweede helft van de Koude Oorlog. Een grootschalige aanval zou het pact wel uit zijn hoofd laten, zo was toen de redenering in NAVO-kringen. Iets anders gold echter voor eventuele snel uitgevoerde overrompelende kleinere acties om een fait accompli te creëren, vanuit de gedachte dat de westerse alliantie dan te laat zou reageren en niet bereid zou zijn te escaleren naar een grootschaliger conflict. Hoe moeten we dreigende taal tegen de Baltische staten en het Russische militaire optreden in hun nabijheid interpreteren? En hoe zit het met de dreiging op zee en tegen Noord-Noorwegen? De NAVO zegt behalve voor de infrastructuur op de zeebodem (hernieuwd) een Russische maritieme dreiging te ondervinden in de High Atlantic. Sommige hoge maritieme NAVO-commandanten zoals de commandant van

de Amerikaanse 6th Fleet, Vice Admiral James Foggo III, waarschuwen voor een ‘Fourth battle of the Atlantic’ nabij het GIUK-gap en wijzen andermaal op een bedreiging van de westerse SLOC’s. De Amerikaans-Oostenrijkse veiligheidsspecialist Jeremy Stöhs stelt terecht dat dergelijke bombastische, maar bovenal foute verwijzingen, niet helpen bij het vaststellen van een normbeeld voor de inrichting van de westerse marines. De huidige Russische uitbouw van gelaagde A2AD-netwerken (anti-access/area denial) met tal van (nautische) inzetmiddelen in de Oostzee en de High North lijken volgens Stöhs meer te duiden op een moderne vorm van het oudere ‘bastionconcept’ ter bescherming van de huidige *second-strike capability* en op een vooruitgeschoven territoriale verdediging.⁵

Er zijn twee remedies om de kans op verkeerde dreigingsbeelden en te snelle conclusies te minimaliseren. In de eerste plaats is het noodzakelijk behalve de huidige Russische politiek, doctrines en woorden en daden ook de eigen inschattingsfouten uit het verleden te analyseren. Daarnaast is het heel verstandig een *devil’s advocate* met een staf in te stellen. De Israëlische militaire inlichtingendienst deed dit in de jaren 70, de Nederlandse in 2008. Deze instanties houden *assessments* en vastgestelde normbeelden tegen het licht door op zoek te gaan naar andere, contrasterende visies, gaan groepsdenken tegen en zijn kritischer bij het duiden van mogelijke relaties tussen waargenomen verschijnselen. Hoewel dit geen een-op-een oplossing is om tunnelvisie te voorkomen, kunnen met een *devil’s advocate*, zoals de onderzoekers Alexander Claver en Huib van de Meeberg betogen, hogere echelons en beleidsmakers ‘be offered other ‘convincing’ perspectives in order to raise awareness of issues at stake and to prevent cognitive pitfalls present. Pitfalls that can be ill afforded’.⁶ ■

Jan Hoffenaar, Anselm van der Peet en Quirijn van der Vegt

4 Tony Mason, *Air Power. A Centennial Appraisal* (Londen, Brassey’s, 1994) 210-211.

5 Jeremy Stöhs, ‘Bastion, Backwater, or Battlefront? Changing Strategic Views Along Europe’s Northern Shores’, in: Sebastian Bruns en Sarandis Papadopoulos (red.), *Conceptualizing Maritime & Naval Strategy. Festschrift for Captain Peter M. Swartz, United States Navy (ret.)* ISPK Seapower Series (Baden-Baden, Nomos, 2020) 321-344, aldaar 321-322, 334-339.

6 Alexander Claver en Huibert M. van de Meeberg, ‘Devil’s Advocacy within Dutch Military Intelligence (2008-2020). An Effective Instrument for Quality Assurance?’, *Intelligence and National Security*, Vol. 36-6 (juli 2021) 1-14.

Dreigingsbeelden van toen en nu

Prof. dr. ir. Bas Rietjens*

Het militaire dreigingsbeeld in de Koude Oorlog kwam tot stand via processen waarbij inlichtingendiensten op basis van feiten en aannames probeerden zo volledig mogelijk de kracht en intenties van de Sovjet-Unie in te schatten. Na de Russische invasie van Oekraïne in 2022 zeiden sommige veiligheidsexperts dat de Koude Oorlog terug is. Maar in hoeverre is het vijandbeeld zelf en de manier waarop dat destijds tot stand kwam bruikbaar om de huidige tijd te analyseren?

Jan Hoffenaar, Anselm van der Peet en Quirijn van der Vegt beschrijven in deze speciale editie van de *Militaire Spectator* op fascinerende wijze het militaire vijandbeeld in de Koude Oorlog en hoe de drie Nederlandse militaire inlichtingendiensten zich dat toen vormden. Er is maar weinig onderzoek gedaan naar dit thema en de artikelen geven een goed inzicht in het werk van de diensten en de uitdagingen waar ze voor stonden. Maar de vraag rijst ook in hoeverre de vijandbeelden zelf en de manier waarop ze tot stand kwamen bruikbaar zijn om de huidige tijd te analyseren. De afgelopen jaren en

met name sinds de inval van Rusland in Oekraïne halen hooggeplaatste militairen, politici en analisten immers vaak de Koude Oorlog aan in hun commentaren en duiding. ‘De Koude Oorlog is terug’, zegt de voormalige Duitse minister van Buitenlandse Zaken Joschka Fischer,¹ terwijl het Nederlandse officierenblad *Carré* meerdere artikelen onder de titel ‘Lessen uit de Koude Oorlog’ publiceert.² Tegelijkertijd klinken er verschillende tegengeluiden en nuances in relatie tot deze vergelijking.³ In dit essay verken ik hoe het militaire vijandbeeld en de totstandkoming ervan in de Koude Oorlog zich verhoudt tot dat van vandaag.

Een veranderend dreigingsbeeld

Bij het bekijken van de huidige dreigingsanalyses van westerse militaire inlichtingendiensten zoals de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD),⁴ het Amerikaanse Defense Intelligence Agency (DIA)⁵ of de Franse Direction du Renseignement Militaire (DRM) valt een aantal zaken op. Allereerst is de geschetste dreiging zeer pluriform. Waar de dreiging tijdens de Koude Oorlog hoofdzakelijk van de

* Bas Rietjens is hoogleraar Intelligence in War and Conflict aan de Universiteit Leiden en hoogleraar Inlichtingen & Veiligheid aan de Nederlandse Defensie Academie.

1 Joschka Fischer, ‘De Koude Oorlog is terug’, *Project-Syndicate.org*, 3 oktober 2022.

2 Christian Kamphuis, ‘Lessen uit de Koude Oorlog #1. Parallellen met de Koninklijke Landmacht in de jaren tachtig: organisatie en optreden’, *Carré*, No. 5 (augustus 2023) 8-16; Christian Kamphuis, ‘Lessen uit de Koude Oorlog #2. Parallellen met de Koninklijke Landmacht in de jaren tachtig: echelonering, logistiek en de nationale sector’, *Carré*, No. 6 (september 2023) 8-17.

3 Zie bijvoorbeeld David Petraeus en Robert Andrews, *Conflict. The Evolution of Warfare from 1945 to Ukraine* (New York, HarperCollins, 2023); Peter Giesen, ‘Een nieuwe Koude Oorlog? Waarom terugblikken verleidelijk is, maar niet erg zinvol’, *de Volkskrant*, 14 maart 2022.

4 Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, *Openbaar jaarverslag 2022* (Den Haag, MIVD, 19 april 2023).

5 Defense Intelligence Agency, ‘Threat reports’, *dia.mil* (Washington, D.C.).

FOTO PICTURE ALLIANCE/ZB/THOMAS LEHMANN

Afvoer van Warschaupactjagers naar het museum. Is de Koude Oorlog met het bijbehorende vijandbeeld nu weer terug?

Sovjet-Unie kwam, is er momenteel een grote verscheidenheid aan dreigingen tegen de westerse veiligheidsbelangen. Deze dreigingen variëren geografisch. Denk alleen al aan Rusland (de oorlog in Oekraïne en de dreiging tegenover NAVO-partners zoals de Baltische staten), het Midden-Oosten (de ontwikkeling van kernwapens door Iran; de belemmering van de vrije vaart door de Rode Zee; de oorlog in Gaza), China (een mogelijke aanval op Taiwan; beschikbaarheid cruciale grondstoffen; technologische ontwikkeling) en Noord-Korea (nucleaire proliferatie). Om deze geografische diversiteit te benadrukken spreekt de Franse DRM sinds kort over een ‘360-gradenanalyse’.⁶ Naast het geografische aspect is ook de aard van

de betrokken actoren gevarieerd. Waar tijdens de Koude Oorlog de focus op statelijke actoren lag, kenmerken de huidige dreigingen zich door betrokkenheid van verschillende combinaties van statelijke en niet-statale spelers. Zo komt de Chinese spionagedreiging niet alleen van het ministerie van Staatsveiligheid, maar ook van onderzoeksinstituten en de naar schatting 150.000 *state-owned enterprises*, waaronder luchtvaartorganisaties en technologiebedrijven.⁷ Een laatste variatie van het dreigingsbeeld die ik

6 Murielle Delaporte, ‘French military intelligence office reorganizing post-Ukraine, with ‘360 degree’ threatanalysis’, *Breakingdefense.com*, 26 mei 2023.

7 Nicholas Eftimiades, ‘On the Question of Chinese Espionage’, *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 26, No. 1 (2019) 125-142.

Door de globalisering vervaagt het onderscheid tussen interne en externe veiligheid, het onderscheid tussen de publieke en de private sector en wat precies de kwalificatie militair of civiel moet krijgen

hier benoem is die tussen het fysieke, cognitieve en virtuele domein. Stonden tijdens de Koude Oorlog het fysieke en cognitieve domein centraal, de afgelopen decennia is het virtuele domein steeds belangrijker geworden. Denk hierbij aan cyberaanvallen en digitale spionage. En nog meer dan vroeger bestaat de dreiging uit een samenspel van activiteiten in deze drie domeinen, al dan niet actief gecoördineerd.

Naast pluriform is de dreiging die de inlichtingendiensten schetsen complex. Hoewel sommigen dit afdoen als een betekenisloos *buzzword*, zegt het wel degelijk veel over de huidige dreiging. Complexiteit wordt gekenmerkt door onduidelijke oorzaak-gevolgrelaties, een hoge mate van ambiguïteit en een gebrek aan bestaande kennis en standaarden om de gewenste doelstelling te bereiken. En als er al iets is dat in de buurt komt van een oplossing, dan is dit geen *one-size-fits-all*, maar verschilt deze van situatie tot situatie. En waar vroeger duidelijke scheidslijnen waren tussen oorlog, georganiseerde criminaliteit en grootschalige schending van mensenrechten, zijn deze lijnen in veel van de recente conflicten vervaagd. Er worden veel verschillende termen gebruikt om dit te benoemen, waaronder hybride oorlogvoering, *grey-zone warfare* of *non-linear warfare*. Of, zoals Mark

Galeotti dit in zijn meest recente boek omschreef, de ‘*weaponisation of everything*’.⁸ Concrete voorbeelden hiervan zijn de vluchtelingen die president Loekasjenko van Belarus laat ophalen in Syrië om ze vervolgens de grens over te zetten naar Polen. Of de inzet van wetgeving door China om zijn staatsburgers wereldwijd te verplichten bij te dragen aan zijn inlichtingenpositie. Het duiden van deze ontwikkelingen en het beschermen tegen de veelheid aan dreigingen leidt tot een immense uitdaging voor inlichtingendiensten.

Een derde kenmerk van de dreigingsanalyses is het vervagen van de grenzen van wat precies militair is. De artikelen in deze *Militaire Spectator* schetsen een beeld van de verschillende inlichtingendiensten die specifiek voor hun krijgsmachtdeel de militaire capaciteiten en activiteiten van het Warschaupact in kaart brachten. Hierbij trad vaak overschatting op, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de inschatting van de hoeveelheid onderzeeboten die de Sovjet-Unie tot haar beschikking had (zie het artikel van Anselm van der Peet). Het in kaart brengen van de intenties van het Sovjetleger en het Kremlin was verder erg moeilijk, zo niet onmogelijk. Wat dat betreft lijkt er niet zoveel veranderd te zijn. Nog steeds houden verschillende onderdelen van de militaire inlichtingendiensten en de krijgsmachtdelen zich bezig met de analyse van de activiteiten, capaciteiten en intenties van hun opponenten. En nog steeds is het makkelijker om activiteiten en capaciteiten in te schatten dan intenties bloot te leggen. Wat echter wel degelijk veranderd is ten opzichte van de Koude Oorlog is de wereldwijde connectiviteit, zowel op politiek, economisch, militair als cultureel vlak. Door deze globalisering vervaagt het onderscheid tussen interne en externe veiligheid, het onderscheid tussen de publieke en de private sector en wat precies de kwalificatie militair of civiel moet krijgen. Een treffend voorbeeld van deze vervagende grenzen is de afhankelijkheid van het Oekraïense leger van de Starlink-satellietverbindingen voor zijn operationele communicatie.⁹ Ook het Chinese strategische doel van civiel-militaire fusie is illustratief. Het komt neer op een grote vermenging van het militair-industrieel complex met de civiele industrie in

8 Mark Galeotti, *The Weaponisation of Everything. A Field Guide to the New Way of War* (New Haven, Yale University Press, 2022).

9 Lonneke Peperkamp en Patrick Bolder, ‘The Space Domain and the Russia-Ukraine War’, in: Maarten Rothman, Lonneke Peperkamp en Bas Rietjens (red.), *Reflections on the Russia-Ukraine War* (Leiden, Leiden University Press, 2024) 257-273.

FOTO ANP/REMKO DE WAAL

Minister Stef Blok (Buitenlandse Zaken) presenteert de China-strategie (2019). Hoe beschermt Nederland zijn belangen bij een Chinese civiel-militaire fusie?

uiteenlopende gebieden zoals personeel, technologie, R&D en het productieproces. Dit maakt het onduidelijk wat nog precies militair is en wat niet.

Totstandkoming van het dreigingsbeeld

Het veranderende dreigingsbeeld stelt (militaire) inlichtingendiensten voor veel grote uitdagingen. De omvang van dit essay laat een uitgebreide behandeling niet toe. Ik zal er daarom een paar uitlichten en presenteren langs de lijn van de fasen van de inlichtingencyclus: sturing, verzameling, verwerking & analyse en verspreiding.

Volgens de klassieke manier geven politici en militaire commandanten richting aan het inlichtingenproces door het formuleren van inlichtingenbehoeften. Volgens Donald Rumsfeld, voormalig minister van Defensie van de VS, impliceert dit het op zoek gaan naar

zogeheten *known unknowns*, zaken waarvan we weten dat we ze niet weten. Het ingaan op deze inlichtingenbehoeften is nog steeds zeer belangrijk, maar in het huidige dreigingsbeeld allang niet meer voldoende. Zowel de inlichtingenorganisaties als de afnemers van hun producten bevinden zich steeds vaker in een positie die dezelfde Rumsfeld duidt als *unknown unknowns*, ofwel ongekende dreigingen. In dit geval weten behoeftezoekers en inlichtingendiensten niet wat ze zoeken en waar ze dat zouden moeten doen. Het vooraf formuleren van inlichtingenbehoeften is dan niet altijd langer werkbaar.

Bij de verwerving van data valt op dat er naast de inlichtingendiensten veel andere actoren actief zijn. Dit zijn onder andere individuen, commerciële bedrijven, departementen en, sinds een aantal jaren, ook zogeheten non-profitcollectieven. Deze collectieven bestaan uit een netwerk van vrijwilligers en maken gebruik van de grote hoeveelheid beschikbare openbare bronnen. Bellingcat is het bekendste voorbeeld. Maar

ook een organisatie als Amnesty International heeft met behulp van 28.000 vrijwilligers en door gebruik te maken van publiek toegankelijke satellietbeelden bewijsmateriaal verzameld van oorlogsmisdaden in Soedan.

Waar tijdens de Koude Oorlog samenwerking tussen westerse inlichtingendiensten belangrijk was, is dit speelveld nu uitgebreid met deze grote hoeveelheid externe actoren. Het organiseren van deze samenwerkingsverbanden is voor een (militaire) inlichtingendienst van groot belang, maar niet bepaald makkelijk gezien de organisatiecultuur die vaak de voorkeur geeft aan geheimhouding.

Kijkend naar de fase van verwerking & analyse dan springt de implementatie van het datagedreven werken in het oog. Waar veel inlichtingenteams vooral gebruik maken van traditionele en kwalitatieve analyses, hebben zij nu in potentie de beschikking over een exponentieel groeiende hoeveelheid (open source) data, snel toenemende rekenkracht van computers en de beschikbaarheid van modellen voor data-analyse. Dit maakt de implementatie van datagedreven werken essentieel. Militaire inlichtingendiensten zoals de MIVD ondervinden hierbij echter grote uitdagingen. Veel betrokkenen wijzen direct op het geringe aantal medewerkers met een bètaprofiel. Hoewel dit zeker het geval is, zijn er veel andere uitdagingen, zoals de beschikbare infrastructuur (onder meer hardware, software en applicaties), het data-analfabetisme van veel analisten en een groot deel van het management, de integratie tussen kwalitatieve en kwantitatieve analyses en, niet in de laatste plaats, de informatiehuishouding. Wat hiernaast meespeelt zijn de verschillende dreigingspercepties. In de Koude Oorlog werd de dreiging redelijk eenduidig gepercipieerd (grote activiteiten van een Sovjetlegerkorps duiden bijvoor-

beeld op gevaar), maar bij de huidige dreigingen is dit lang niet altijd het geval. Bij veel grote dossiers zoals kennisveiligheid,¹⁰ kritieke infrastructuur¹¹ of migratie¹² is er een clash van belangen en mede als gevolg daarvan een wisselende dreigingsperceptie. Dit maakt het ook problematisch om te spreken over vijanden en vijandbeelden. Termen als dreiging en dreigingspercepties lijken daarom beter te passen.

Tot slot is er nog de verspreiding van inlichtingen. De relatie tussen inlichtingenproducenten en -consumenten is niet langer dichotoom, maar gelaagd en genuanceerd.¹³ Organisaties zijn soms zowel producent als consument. Zo gebruiken inlichtingenorganisaties eenheden van de krijgsmacht bijvoorbeeld als sensor, maar leveren zij tevens inlichtingenanalyses aan deze zelfde eenheden. Ook de kwestie hoe dichtbij of veraf producenten en consumenten zich van elkaar bevinden is hierbij van belang. Waar

Producenten en consumenten van inlichtingen bevinden zich vaker in overlappende rollen en moeten dan ook meer begrip hebben van elkaars taken en werkzaamheden

10 David Snetselaar, 'Dreams Lab: assembling knowledge security in Sino-Dutch research collaborations', *European Security*, Vol. 32, No. 2 (2022) 233-251.

11 Hugo Meijer, *Awakening to China's Rise. European Foreign and Security Policies toward the People's Republic of China* (Oxford, Oxford University Press, 2022).

12 Sarah Léonard en Christian Kaunert, 'De-centring the Securitisation of Asylum and Migration in the European Union: Securitisation, Vulnerability and the Role of Turkey', *Geopolitics*, Vol. 27, No. 3 (2022) 729-751.

13 Saskia Pothoven, 'Voorbij de heilige huisjes. Militair perspectief op de inlichtingenproducent-klantrelatie', *Militaire Spectator* 191 (2022) (9) 476-485.

vroeger een duidelijke scheiding tussen inlichtingenanalyse en beleid was, laat het onderzoek van Saskia Pothoven zien dat deze scheiding niet langer houdbaar is.¹⁴ Producenten en consumenten bevinden zich vaker in overlappende rollen en moeten dan ook meer begrip hebben van elkaars taken en werkzaamheden.

Ten slotte

Zijn artikel over het vijandbeeld op het land eindigt Jan Hoffenaar met: 'Het laat nog maar eens zien hoe moeilijk, ja onmogelijk het zelfs nu nog steeds is een nauwkeurig en juist beeld van de militaire dreiging over land te krijgen'. Ook in deze tijd staat deze bewering recht overeind. Maar afgaande op het vijandbeeld en de totstandkoming ervan doet een vergelijking met de Koude Oorlog maar ten dele recht aan de huidige situatie. Zoals ik hierboven heb betoogd zijn er veel verschillen te identificeren. Inlichtin-

genorganisaties zijn dag en nacht bezig om zich aan te passen aan deze nieuwe situatie. Dit maakt adaptatie en innovatie de kern van het werk van inlichtingendiensten in deze snel veranderende wereld. Veel inlichtingenleiders onderschrijven het belang hiervan gelukkig volledig. Het is alleen verontrustend dat de kennis van hoe inlichtingenorganisaties moeten innoveren veelal gefragmenteerd en beperkt is.¹⁵ Daar moet de volledige inlichtingengemeenschap, inclusief wetenschap en technologiebedrijven, dan ook vol de schouders onder gaan zetten. Maar in deze snel veranderende wereld is het de vraag of dat genoeg zal zijn. ■

14 Ibidem.

15 Zie onder meer Niccolò Petrelli, 'Analytical Innovation in Intelligence Systems. The US National Security Establishment and the Craft of 'Net Assessment', *Intelligence and National Security* 37, No. 1 (2022) 1-18; Bas Rietjens, Stephen Coulthart en Rob Sinterniklaas, 'Innovate or perish: towards a research agenda for intelligence organisations', paper gepresenteerd tijdens de Netherlands Intelligence Studies Association Conference, Amsterdam, oktober 2023.

Hokjesdenken

Frans Matser

De Nederlandse krijgsmacht staat bij veel mensen bekend om haar hokjesmentaliteit. We werken allemaal voor Defensie, maar de grootste gemene deler is voor veel mensen toch minder belangrijk dan het kleinste gemene veelvoud. Het bekendste verschil is natuurlijk het krijgsmachtdeel waartoe je behoort. Elk van de vijf krijgsmachtdelen is er stiekem toch van overtuigd dat de manier waarop 'zij' het aanpakken, net even slimmer en beter is dan bij de anderen. Zo werd ons bij de opleidingseenheden al aangeleerd om ons tegen elkaar af te zetten. Vrijwel elk wapen of dienstvak draagt bovendien actief uit dat de gelukkigen die hierbij geplaagd zijn zich om allerlei redenen – slimmer, sterker, beschaafder – positief onderscheiden van de 'anderen'.

Ikzelf werd in 1976 op de KMA voor het eerst met die cultuur geconfronteerd en dacht jarenlang dat we allemaal een soort toneelstukje opvoerden. Wij (van de infanterie/cavalerie/artillerie/genie et cetera) zijn de beste! Maar op den duur werd mij langzaam duidelijk dat veel van mijn medecadetten dit ook werkelijk geloofden. Ze waren er oprecht van overtuigd dat zij, enkel en alleen door een – vaak willekeurige – keus uit het verleden betere officieren zouden worden dan de collega's van andere wapens of dienstvakken. Deze manier van

afzetten tegen de ander vond ik zelf heel verwonderlijk. Ik had daar in die tijd ook mijn bedenkingen tegen, maar was bij lange na nog niet moedig genoeg om dat krachtig uit te dragen.

Aan dit alles zat natuurlijk ook een positieve kant. Mensen zijn trots op hun krijgsmachtdeel, wapen, dienstvak, regiment, vliegbasis, et cetera, maar vaak overheerste toch de negatieve kant, waarbij collega's met een andere kleur uniform elkaar niet voor vol aanzien, iets wat de samenwerking tussen de krijgsmachtdelen nogal eens in de weg heeft gestaan.

Ik moet dan onwillekeurig denken aan een waargebeurde anekdote, mij jaren terug verteld door een collega die betrokken was bij het leveren van een nieuw kledingpakket aan de diverse krijgsmachtdelen. Toen hij het verhaal vertelde was hij net jaren bezig geweest met het opleveren van een nieuwe gevechtssuït-rusting voor de landmacht. Dit was een zeer langdurig en zorgvuldig proces geweest. Er was een programma van eisen opgesteld ter dikte van een kloeke bijbel. De schoenen moesten waterdicht zijn en toch ademend, de pakken moesten soepel zijn maar toch brandwerend; voor elk detail van de kleding en uitrusting waren uitgebreide en

vaak tegengestelde wensen geformuleerd. Die waren bij bedrijven uitgezet, er waren proefversies vervaardigd en die waren onder allerlei omstandigheden (koud, warm, zand, regen, bos, bureau) uitgeprobeerd door tientallen groepen van gebruikers bij tal van eenheden. De systematisch verzamelde commentaren waren verwerkt, nieuwe versies waren aangemaakt enzovoort. Het project was door al die eisen en wensen jaren vertraagd, maar leidde uiteindelijk tot een compleet nieuwe gevechtsuitrusting voor de landmacht die – eerlijk is eerlijk – kwalitatief een stuk beter was dan wat we daarvoor hadden. ‘Het duurt even, maar dan heb je ook wat’, zei mijn CSM. Dit nieuwe pakket werd natuurlijk met veel tamtam door de landmacht gepresenteerd in alle militaire vakbladen. Dit leidde onder andere tot reacties van mariniers, die vonden dat ze vergelijkbaar (infanterie)werk deden en ook wel toe waren aan iets nieuws. Dus gaf de Korpsleiding een signaal af richting de marinietop.

Natuurlijk leiden die mariniers – als het op taakstelling en uitrusting aankomt – een wat stiefkinderlijk bestaan bij de marine. Toch zijn de officieren (gevormd op het KIM, overigens nog zo’n opleidingsinstituut waar het hokjesdenken is uitgevonden) er natuurlijk supertrots op om bij de marine te dienen en zouden dat voor geen goud willen ruilen voor de landmacht. Suggesties om hen daarbij in te delen zijn er, omgeven met allerlei doelmatigheidsverhalen, in het verleden regelmatig geweest, maar werden altijd verontwaardigd met een hele reeks valide en minder valide argumenten van de hand geweest.¹

Enfin, de hoogste generaal van de Defensie Materieelorganisatie kreeg dus het verzoek van de marineleiding om ook voor het Korps Mariniers een nieuwe gevechtsuitrusting te verwerven. Het was in die tijd nog gebruikelijk dat elk krijgsmachtdeel zijn eigen aansprekpunten en afdeling had bij de materieelorganisatie. Maar in het kader van het langzaam aan kracht winnende nieuwe ‘paarse’ denken dacht de materieelgeneraal er goed aan te doen de projectleider van de landmacht, die immers in de afgelopen tien jaar heel wat kennis had

verkregen bij het verwerven van een nieuwe gevechtsuitrusting, eens langs te sturen bij de commandant van het Korps Mariniers om te kijken wat ze daar nou precies wilden.

Deze burgercollega (dus niet het foute kleur pak) maakte een afspraak bij de commandant van het Korps Mariniers voor een oriënterend gesprek. Toen hij tien jaar daarvoor datzelfde gesprek bij de landmacht had gehad, was er naast een generaal een roedel kolonels aanwezig geweest en die hadden gezamenlijk al een omvangrijk stuk papier geproduceerd waarop de nodige eisen en wensen waren verwoord, inclusief tien bijlagen met gedetailleerde onderbouwingen.

De burgercollega was daarom erg verrast toen de secretaresse hem in het kantoor van de commandant van het Korps Mariniers binnenliet. Want behalve de generaal, die wat verveeld achter een indrukwekkend bureau zat te kijken, was de kamer leeg. Ook het bureau was leeg. Geen snippet papier! De projectleider kreeg een kopje koffie en het gesprek ging een half uur lang over koetjes en kalfjes. Daarna werd hij door de generaal hartelijk bedankt voor de kennismaking en leek het erop dat het gesprek voorbij was.

De collega kon het toch niet laten om even aan de generaal te vragen of hij niet wat richtlijnen had voor de nieuwe uitrusting die hij alvast naar Den Haag kon meenemen. De generaal leek een moment te peinzen en zei dat hij inderdaad wel een belangrijke wens had. Omdat dat kennelijk niet op papier stond, toverde de collega zijn notitieboek en een pen uit zijn binnenzak om vooral niet te missen wat de Korpscommandant voor speciale en bijzondere eisen verzonnen had.

De generaal gebaarde dat hij zijn pen en papier niet nodig had, keek even naar de muur waar een fraai 18e-eeuws schilderij hing van een zeeslag en sprak toen de historische woorden: ‘Het moet niet te veel op die pakken van de landmacht lijken’. En daarmee was de audiëntie beëindigd. ■

¹ Overigens: de Franse Troupes de marine zijn bijvoorbeeld bij de landmacht ingedeeld, maar ik wil hier geen oude wonden openrijten, want de mariniers zijn mij te lief.

Hybride oorlog: oude, zure wijn in nieuwe zakken

Sergei Boeke

Inlichtingen- en veiligheidsdiensten verzamelen inlichtingen. Maar een aantal zogeheten agressieve diensten doen veel meer: subversie en beïnvloeding, sabotage, irreguliere en onconventionele oorlogvoering. Ontvoeringen en moord kunnen ook op de lijst staan. De Engelse term hiervoor is *covert action*, met idealiter een schijn van *plausible deniability*. Voor dit laatste halen de Russen hun schouders op: een ongeloofwaardige ontkenning is eveneens prima. Zelfs het eigen Russische publiek bleek niet overtuigd door het verhaal van de twee mannen die samen (!) op vakantie naar Salisbury waren geweest om de kathedraal aldaar te bezichtigen. Dit betrof de aanslag met novitsjok op Sergej Skripal in 2018; anno 2024 zijn er veel meer berichten over mogelijke heimelijke acties. Brand in wapenfabrieken. Explosies in opslagplaatsen voor wapens aan Oekraïne. Arrestaties van mensen die spoorwegen wilden saboteren. GPS-jamming, vooral boven de Baltische Zee. Internetskabels op de zeebodem die in kaart worden gebracht. Covert action is een onderdeel van hybride oorlog, een term die afgelopen jaren veel gebruikt is. Het gaat om het gebruik van niet-militaire machtsmiddelen, waarbij de grenzen tussen oorlog en vrede vervagen. In het communiqué van de NAVO-top in Vilnius vorig jaar kwam het woord 'hybrid' bijna twintig keer voor, met de vaststelling dat hybride-operaties ook tot invocatie van Artikel 5 kunnen leiden.

Toch is covert action zeker niet nieuw. Volgens de Russische inlichtingenveteraan Oleg Kaloegin behoorden subversieve operaties tijdens de Koude Oorlog tot het hart en ziel van de KGB, veel meer dan het vergaren van

inlichtingen. De KGB steunde communistische en linkse partijen in NAVO-landen en waar mogelijk kregen vredesdemonstraties een zetje in de rug. De KGB had een mooie term voor naïevelingen die voor het communistische karretje konden worden gespannen: nuttige idioten. Sommige heimelijke operaties gingen verder. Zo kwam een Bulgaarse dissident in Londen in aanraking met een giftige paraplu en overleefde het niet. Ook de Israëliërs bleken ijverig op dit vlak. Wie het boek *Rise up and Kill First* van Ronen Bergman leest krijgt een palet aan creatieve mogelijkheden voorgeschoteld hoe de Mossad vijanden van Israël naar het hierna maals hielp. Heimelijke operaties hebben hiernaast vaak een sterk cognitief element: het afgeven van een boodschap aan een bepaalde doelgroep. Zo liet de Mossad een rouwboeket thuisbezorgen bij de echtgenote van een belangrijke Iraanse kernfysicus; een subtiel seintje dat ze rekening kon houden met een toekomstige begrafenis. De grote (en 'agressieve') westerse diensten waren overigens ook niet vies van covert action. Denk bijvoorbeeld aan de Rainbow Warrior, *extraordinary renditions* (ontvoeringen), het trainen van opstandelingen en het instigeren van staatsgrepen tijdens de Koude Oorlog.

Het bereiken van politieke effecten is een belangrijk doel van covert action. Net zoals tijdens de Koude Oorlog pogen de Russen het politieke en maatschappelijke debat in Nederland en de NAVO te beïnvloeden. Veel lessen zijn door het Westen geleerd tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2016. Toen draaiden de Russische trol-

fabrieken overuren. Ze verspreidden niet alleen desinformatie, maar pushten vooral polariserende berichtgeving – overigens aan beide kanten van het politieke spectrum. Aan de ene kant werden bijvoorbeeld berichten van Black Lives Matter aangepast of verder verspreid; aan de andere kant werden tevens anti-immigratiegroepen gesteund. Zelfs demonstraties werden georganiseerd, en sommige mensen werden betaald om deel te nemen. De Russische operateurs deden alles om in de barsten van de samenleving te gaan zitten en hier nog meer spanning op te zetten. Ook nu krijgen sommige westerse politici financiële steun van Rusland en kunnen we inmenging in de Europese verkiezingen verwachten. De strijd hiertegen is complex en niet alle standpunten/spreekpunten die overeenkomen met Russische belangen zijn per definitie desinformatie of propaganda. Het debat moeten we hier in alle openheid blijven voeren. Maar het is wel belangrijk dat de bevolking zich op zijn minst bewust is van het risico van heimelijke beïnvloedingsoperaties.

Heimelijke acties kunnen tevens sabotage als doel hebben. Dit kan op de ouderwetse, fysieke manier, of via cyberaanvallen. In 2022 werd de Russische artillerie-overmacht in Oekraïne voor een groot deel veroorzaakt door munitietekorten aan Oekraïense zijde. Tussen 2014 en 2021 vonden namelijk een half dozijn mysterieuze ‘ongelukken’ plaats in grote Oekraïense munitieopslagplaatsen, waarbij maar liefst 200.000 ton aan munitie de lucht in ging. Ook op NAVO-grondgebied is al eerder een munitieopslag door operateurs van GRU, de Russische militaire inlichtingendienst, opgeblazen. Rusland is goed op de hoogte dat munitievoorraden in de NAVO minimaal waren, nog voordat de helft aan Oekraïne werd geschonken. Dit is maar één mogelijk doelwit; er zijn er veel meer. Vaak kan een doel via cyber worden aangepakt – vanaf een veilige afstand en met plausible deniability. In 2017 viel een team van GRU-hackers Oekraïense doelwitten aan met het NotPetya-virus. Het virus trof helaas eveneens wereldwijd verschillende bedrijven en kritische infrastructuur, inclusief de haven van Rotterdam. De nevenschade werd geschat op meer dan 10 miljard dollar. Maar ook hier lagen de Russen niet wakker van die

Als iemand heil ziet in subversie en sabotage, dan is het wel de KGB-alumnus Poetin

collateral damage. En dit vond allemaal plaats toen we nog dachten op goede voet met Rusland te leven.

Het is te verwachten dat Russische heimelijke operaties de komende maanden gaan toenemen. Al vinden westerse landen dat ze niet in oorlog zijn met Rusland, president Vladimir Poetin en de Russische bevolking zien dat toch echt anders. Zij voelen zich wel in een (heilige) oorlog met het collectieve Westen. NAVO-landen leveren immers langeafstandsraketten aan Oekraïne en vermelden daarbij dat doelwitten in Rusland gerust geraakt mogen worden. Binnenkort zal de eerste F-16 Russische doelwitten aangrijpen. Het Europees sanctieregime is ingesteld, benadrukken we, om de Russische economie kapot te maken. Vanuit Russisch perspectief is dit ook een soort hybride oorlogvoering. En dat vraagt om een respons. Poetin heeft wellicht het lot van zijn regime gekoppeld aan de uitkomst van de oorlog; westerse regeringen hebben op hun beurt hun politieke geloofwaardigheid verbonden aan een Oekraïense overwinning. Rusland mag immers niet winnen en we blijven Kiyv steunen – *for as long as it takes*. Escalatie is het gevolg en covert action op NAVO-grondgebied is een van de weinige middelen die Poetin nog in zijn gereedschapskist heeft. In tegenstelling tot de Russische landmacht is het netwerk aan inlichtingenofficieren nog grotendeels intact, ondanks grootschalige uitwijzingen van spionnen. Kortom, de Russische president zal waarschijnlijk zijn netwerk van operateurs harder aan het werk zetten. Want als iemand heil ziet in subversie en sabotage, dan is dat zeker deze KGB-alumnus. ■

Van iedereen en niemand

De helikopter en de Nederlandse krijgsmacht, 1945-2020

Door Rolf de Winter

Amsterdam (Boom) 2023

456 blz.

ISBN 9789024459131

€ 39,90

Onmiddels onmisbaar voor de operaties van land-, luchtmacht en marine, verliep de introductie van de helikopter bij de Nederlandse krijgsmacht allerminst makkelijk. In vergelijking met NAVO-bondgenoten was Nederland zelfs een late bekeerling. Waarom verliep de invoering van de helikopter bij de Nederlandse krijgsmacht zo moeizaam, terwijl de kansen en mogelijkheden van deze nieuwe technologie met de tijd steeds evidentier werden? En wat zegt dit over de Nederlandse defensieorganisatie? Rolf de Winter zet in *Van iedereen en niemand*, een bewerking van zijn proefschrift, uiteen welke inzichten zijn onderzoek naar het helikopterwapen hebben opgeleverd. Hij richtte zijn onderzoek op de beleidsmakers, het hoogste politiek-militair niveau van het ministerie van Defensie en de krijgsmacht, en hoe zij in de periode 1945-2020 de besluitvorming over de invoering van de helikopter inhoud en vorm gaven. De lezer is 'gewaarschuwd': dit is geen anekdotisch verhaal en plaatjesboek over hoe vliegers, technici en ander ondersteunend personeel met vallen en opstaan leerden hoe je de helikopter het beste kon inzetten; de resultaten van het onderzoek lezen, mede door de schrijfkwaliteiten van

de auteur, overigens net zo spannend en meeslepend.

Koude Oorlog en de tijd daarna

De Winter heeft goede gronden voor zijn onderzoeksvragen, want het duurde goed een halve eeuw voordat de helikopter een stevige verankering vond binnen de Nederlandse defensie. Chronologisch brengt hij de introductie van de helikopter onder in vijf episodes, van pionieren naar hoofdwapensysteem. Bij de Nederlandse defensie was er na de Tweede Wereldoorlog weinig belangstelling voor de helikopter; de massale inzet van helikopters door bondgenoten tijdens de Watersnood van februari 1953 leek dit aanvaardbaar te veranderen. Toch kreeg de helikopter tijdens de Koude Oorlog vanuit de krijgsmachtdelen niet dezelfde prioriteit als bij de bondgenoten, waarbij de NAVO wees op specifieke taken als onderzeebooten en pantserbestrijding. De helikopter werd 'stiefmoederlijk' behandeld, zegt De Winter. Er werden wel helikopters aangeschaft, maar zonder deze te voorzien van adequate uitrusting. De inzet bleef beperkt tot ondersteunende taken, in een brede variëteit, tot en met taxidiensten toe.

Het einde van de Koude Oorlog luidde een heroriëntering in op de taakstelling van de Nederlandse defensie. Naast de bescherming van het eigen territorium en de collectieve NAVO-verdediging gold als ambitieus niveau nu tevens mondiale inzet voor internationale vrede en veiligheid, naderhand aangevuld met civiele steunverlening (de 'nationale taak'). De investeringen hiervoor in vernieuwing van de helikoptervloot betaalden zich uit. De helikopter bleek al snel uiterst geschikt - zelfs onmisbaar - voor de uitvoering van dit brede takenpakket. Het ging zelfs zover dat de talrijke internationale missies en de hoge uitzenddruk problemen opleverden met het inzetbaar houden van personeel en materieel; opwerkprogramma's en reguliere training streden om prioriteit. Met het oprichten van het Defensie Helikopter Commando (DHC) in 2008 werd de organisatorische versplintering losgelaten. De investeringen van de afgelopen tien jaar in nieuw en verbeterd materieel liggen in het verlengde van dit lange traject van de transformatie van de helikopter naar hoofdwapensysteem van de Nederlandse krijgsmacht.

Onderzoeksvragen

De Winter stelt dat de redenen voor dit moeizame proces slechts onvolledig in eerder Nederlands of buitenlands onderzoek zijn uitgediept. Hij formuleerde zelf een vijftal vragen waarmee hij systematisch elke episode (van pionieren naar hoofdwapensysteem) ontleeft en analyseert. Deze onderzoeksvragen – helikoptertechnologie; strategie, doctrine en tactiek; taakopvatting; politiekambtelijke actoren en besluitvorming; organisatorische inbedding en ontwikkeling – hadden op verschillende momenten een

verschillende invloed en beïnvloeden bovendien elkaar. Er is dus geen rechtlijnige historische ontwikkeling, wat de analyse er niet makkelijker op maakt.

De onderzoeksvragen rond helikoptertechnologie, strategie, doctrine en tactiek en organisatorische inbedding leveren relevante informatie op voor een beter begrip van veel problemen die de introductie van de helikopter vergezelden. Maar deze verklaren alleen ten dele waardoor en hoe de helikopter zich kon ontwikkelen tot hoofdwapensysteem. Het beschikbaar komen van nieuwe of verbeterde helikoptertechnologie vertaalde zich namelijk niet altijd automatisch of direct in omarming ervan door de krijgsmacht. Niet-technologische factoren (economisch, cultureel en politiek) hadden storende en vertragende effecten. Verder was de Nederlandse doctrineontwikkeling nooit leidend voor invoering van de helikopter bij de krijgsmacht; die vond plaats als 'canonisering achteraf'. De organisatorische inbedding van helikopters verdeeld over de drie krijgsmachtdelen, besloten in 1953, stond de ontwikkeling van het helikopterbeleid decennialang in de weg, concludeert De Winter.

Taakopvatting en bewindslieden

De Winter wijst twee factoren aan als 'de voornaamste verklarende bouwstenen' voor zijn onderzoek. De eerste is taakopvatting. Hoewel er sinds de jaren 50 altijd een opdracht heeft gelegen voor de inzet van helikopters, vulden land-, luchtmacht en marine deze taakstelling maar matig in. De taakstelling strookte niet met de taakopvatting van de krijgsmachtdelen. De gevestigde belangen van land-, luchtmacht en marine leidden

steevast tot de keuze voor traditionele wapensystemen (tanks, vliegtuigen en fregatten). Rond de helikopter ontbrak het in de hogere beleidsregionen volgens De Winter namelijk aan kennis van en visie op de kansen en mogelijkheden die de inzet van helikopters bood. Die kennis en visie was er wel in de onderste regionen van de defensieorganisatie en bovendien versnipperd over de krijgsmachtdelen. De "intellectual mastery" van deze nieuwe technologie", zegt De Winter, bleef daardoor onvoldoende. Hij is niet mals met zijn kritiek op de toenmalige beleidsmakers en concludeert dat het vasthouden aan de traditionele taakopvatting zelfs ten koste ging van de integrale slagkracht van de krijgsmacht. Pas toen dit patroon vanaf de jaren 90 veranderde, en taakstelling en taakopvatting beter op elkaar aansloten, kwam er meer prioriteit bij de helikopter te liggen. De tweede factor die De Winter noemt is de invloedrijke rol van de politiek-ambtelijke leiding van het ministerie van Defensie in het besluitvormingsproces. De bewindslieden van Defensie waren natuurlijk lange tijd verantwoordelijk voor het hierboven geschilderde beeld van taakstelling en taakopvatting. Materieelprojecten hadden ook last van politieke beïnvloeding. Maar anderzijds is de samenwerking tussen de krijgsmachtdelen en de organisatorische integratie die de invoering van de helikopter juist tot een goede kwam, op politiekambtelijk niveau besloten en zekergesteld. De Winter zegt dat zodoende, vanuit de factoren taakopvatting en politiekambtelijke actoren, een 'meerdere' verklaring ontstaat voor de wijze waarop de krijgsmacht omging met de introductie van de helikopter. Deze onderzoeksfactoren

zijn doorslaggevend in de beantwoording van zijn onderzoeksvragen.

Bruikbare analyse

De Winters onderzoek beschouwt de volle breedte van de effecten van de introductie van een innovatief wapensysteem op de defensieorganisatie. Voor de invloed van bedrijfs-cultuur en personele consequenties op de besluitvorming op beleidsniveau is naar verhouding evenveel aandacht als voor de invloed van technologie en materieel-logistiek. 'Beleid' onderzoeken en beschrijven leidt makkelijk tot (te) veel detail of juist veel abstractie. De Winter heeft in zijn boek een goede balans gevonden: voldoende abstract om 'alles' te kunnen vertellen, zonder vaag te worden. Waar hij ziet dat beleid tekortschiet, inconsistent of incongruent is, brengt hij dit duidelijk onder de aandacht. De soms licht ironische toon lijkt een doelbewuste keuze om een kritische beschouwing kracht bij te zetten. Het boek is niet alleen een aanrader vanuit militair-geschiedkundig oogpunt; ook voor hen die meer willen weten over de effecten van de introductie van innovatieve technologie is dit een tot nadenken stemmende analyse. De Winter claimt terecht dat zijn analyse bijdraagt aan 'bredere inzichten, die de helikopter, sec beschouwd als innovatief wapensysteem, ver overstijgen'. De analyse zou zelfs zo maar kunnen dienen als model ter ondersteuning van de besluitvorming voor soortgelijke toekomstige projecten. ■

Lt-kol b.d. drs. Jan-Leendert Voetelink

‘Reach the Channel and the Atlantic Ocean’

Onduidelijkheid en mispercepties over de intenties en plannen van de vijand tijdens de Koude Oorlog staan in dit themanummer centraal. Uit een artikel van een Russische generaal in het rijke archief van de *Militaire Spectator* blijkt dat de Sovjet-Unie operationele plannen op de plank had liggen om in verschillende aanvalsgolven (‘echelons’) de NAVO in Europa te verslaan. Binnen twintig dagen zou de eerste golf Sovjetroepen West-Duitsland uitschakelen en vervolgens de grenzen met Frankrijk en Spanje bereiken. Als het nog nodig was zou de volgende golf het succes op het slagveld verder uitbuiten en doorstoten naar het Kanaal en de Atlantische Oceaan.

Dit scenario is kort na het einde van de Koude Oorlog opgetekend door generaal-majoor Aleksander Ivanovitsj Vladimirov.¹ Hij vervulde commandofuncties in het Verre Oosten, de DDR en in Vietnam. Nadat hij met groot verlot ging was Vladimirov militair adviseur van de Opperste Sovjet van de Russische Federatie. In 1993 schreef hij zijn artikel over de nieuwe orde na de Koude Oorlog en de veiligheidsvraagstukken van de toekomst. Daarbij waarschuwde hij al voor de gevolgen van klimaatverandering.

In een terugblik op de militaire plannen van de Sovjet-Unie was Vladimirov vrij uitgesproken: in geval van oorlog zouden de Sovjets snel oprukken tot aan de Atlantische kust. Hij gaf details over de verdeling binnen het Warschaupact: ‘...before 1989 the Soviet military doctrine provided for the following scenario in case a war breaks out in Europe: by a strike of the troops of the fronts of the first strategic echelon (units of Soviet troops in Poland, the GDR, Czechoslovakia, Hungary and the national armies of these countries).’

FOTO BELDBANK NIMH

Oefening ter verdediging van een luchtmachtbasis in de Bondsrepubliek. Konden de Sovjetroepen werkelijk binnen 20 dagen West-Duitsland veroveren, en daarna doorstoten tot de Atlantische kust?

Indien nodig zou de tweede fase aanvangen: ‘The second strategic echelon would consist of the units of forces in the Baltic area, in the Ukraine, Byelorussia, Moldavia, etc. The internal military areas of Russia itself such as the Moscow, Volga area, the Ural, and Siberia military areas would play the role of preparing strategic mobilization reserves.’

Na de Koude Oorlog, schrijft Vladimirov, leverde deze scenarioplanning een risico op voor Rusland. Toen het Warschaupact en de Sovjet-Unie desintegreerden ‘and Russia won its sovereignty there arose a situation when the most efficient, well-manned troops fitted out with the latest in combat equipment found themselves outside Russia itself.’ Ook de belangrijkste militaire bases, communicatiecentra, commandoposten, vliegvelden en havens bevonden zich buiten Russisch grondgebied. ■

¹ A.I. Wladimirov, ‘The 21st Century, the World, and my son Sasha’, *Militaire Spectator* 162 (1993) (2).

SIGNALERINGEN

The New Cold War

How the Contest between the US and China Will Shape Our Century

Door Robin Niblett

Londen (Atlantic Books) 2024

192 blz.

ISBN 9781805462118

€ 15,-

Er is een nieuwe Koude Oorlog gaande, waarbij de twee hoofdrolspelers China en de VS wereldwijd alle mogelijke diplomatieke, technologische, militaire en handelsinstrumenten inzetten. De kans dat dit op echte oorlog uitloopt is veel groter dan in de tijd dat de Sovjet-Unie tegenover het Westen stond, schrijft Robin Niblett, als onderzoeker internationale betrekkingen verbonden aan Chatham House, in *The New Cold War*. Volgens Niblett zijn er lessen te trekken uit de vorige Koude Oorlog – Berlijn is vervangen door Taiwan – maar is de situatie nu veel complexer, onder meer door (militair)technologische ontwikkelingen en wereldwijde crises als de klimaatverandering.

The Cambridge History of the Vietnam War

Door Lien-Hang T. Nguyen (hoofddred.)

Cambridge (Cambridge University Press) 2024

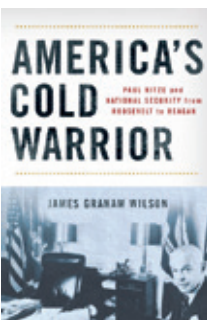
Volume 1: Origins (ISBN 9781316225240)

Volume 2: Escalation and Stalemate (ISBN 9781316225264)

Volume 3: Endings and Aftermaths (ISBN 9781316225288)

€ 140,- per deel

Onder redactie van Lien-Hang T. Nguyen, hoogleraar in de geschiedenis van de VS en Oost-Azië, verschijnt bij Cambridge University Press een driedelige serie over de Vietnamoorlog. Auteurs beschrijven deze belangrijke periode in de Koude Oorlog aan de hand van nieuw bronnenmateriaal. In 1963 escaleerde de strijd, waarna de VS steeds meer militairen naar het land stuurde. Rusland en China steunden het communistische Noord-Vietnam. In deel 2 komen de militaire beslissingen en operaties van de diverse spelers aan de orde, waaronder het Tet Offensief van de Vietcong in 1968 en de nasleep daarvan. Deel 3 focust op de politieke, economische en demografische gevolgen van de oorlog.

America's Cold Warrior

Paul Nitze and National Security from Roosevelt to Reagan

Door James Graham Wilson

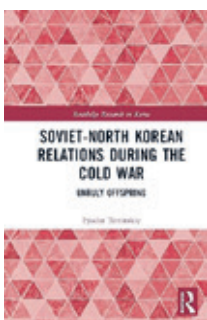
Ithaca (Cornell University Press) 2024

336 blz.

ISBN 9781501776076

€ 31,-

Paul Nitze maakte tijdens de Koude Oorlog in diverse functies deel uit van acht Amerikaanse regeringen en was in 1950 de hoofdauteur van NSC 68. In *America's Cold Warrior* beschrijft James Graham Wilson hoe dat document van de National Security Council de blauwdruk werd voor verdere bewapening van de VS tegen de gepercipieerde Sovjetdreiging. Als minister en veiligheidsadviseur waarschuwde Nitze decennialang voor het gevaar van Amerikaanse strategische inferioriteit. Hij was onder meer betrokken bij de SALT I- en II-onderhandelingen en onder de regering-Reagan bij het overleg met Moskou over het INF-Verdrag. Nitze ontpopte zich eind jaren 70 evenwel als ferm criticus van SALT II.

Soviet-North Korean Relations during the Cold War

Unruly Offspring

Door Fyodor Tertitskiy

Londen (Taylor & Francis) 2023

166 blz.

ISBN 9781003413332

€ 35,-

De invloed van Moskou op Noord-Korea evolueerde tijdens de Koude Oorlog van allesomvattend tot verwaarloosbaar. Mede op basis van Russische en Koreaanse archiefstukken gaat Fyodor Tertitskiy in *Soviet-North Korean Relations during the Cold War* op zoek naar de oorzaken daarvan. Tertitskiy beschrijft hoe de Noord-Koreaanse leider Kim Il-sung eerst afhankelijk was van het Russische leger, later positie koos tijdens de breuk tussen Moskou en Beijing en zijn land steeds verder richting politieke onafhankelijkheid stuurde. Zijn opvolgers Kim Jong-il en Kim Jong-un dreven dat verder door terwijl ze Noord-Korea tevens militariseerden. Over dat uitgebouwde leger schreef Tertitskiy eerder *The North Korean Army. History, Structure, Daily Life*.

